

T.C.
İnönü Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

98896

M. Erhan Gözden

KUR'ÂN'DA (SOSYOLOJİK BİR KAVRAM OLARAK) LİDERLİK

**TC. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
BİRLEŞTİRME MERKEZİ**

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Tefsir Bilim Dalı İçin Öngördüğü
YÜKSEK LİSANS TEZİ Olarak Hazırlanmıştır.

Malatya
Ekim, 2000

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....iii

GİRİŞ.....1

BİRİNCİ BÖLÜM**LİDERLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE**

A-İMAM.....4

B-HALİFE.....4

C-ÜLÜ'L-EMR.....5

D-MELİK.....6

E-SEYYİD.....7

F-MELE'.....7

G-MÜSTEKBİR.....8

H-MÜTRAFÛN.....10

İKİNCİ BÖLÜM**KUR'AN'DA LİDER VE TOPLUM**

A-LİDER.....12

1-LİDER KİMDİR?.....12

2-KUR'AN'DA LİDERİN ÖZELLİKLERİ.....15

a-Heybetli Olmalı.....15

b-Samimi ve Halkına Karşı Sevgi Besleyici Olmalı.....16

c-Halkına ve Görevine Bağlı Olmalı.....	17
d-Sorumluluk.....	18
e-Kararlılık.....	19
f-İnandırıcılık.....	20
g-Diğer Özellikler.....	21
3-KUR'AN'DA LİDERLİK MODELLERİ.....	24
a-Kişisel Liderlik Modeli.....	24
b-Ortamsal Liderlik Modeli.....	27
c-Otoriter Liderlik (Anânevî Hâkimiyet).....	28
d-Karizmatik Liderlik.....	29
e-Demokratik Liderlik.....	32
B-KUR'AN'DA TOPLUM.....	34
C-KUR'AN'DA LİDER-TOPLUM İLİŞKİSİ.....	37
1-OLUMLU İLİŞKİLER (PEYGAMBER-TOPLULUK İLİŞKİSİ).....	45
2-OLUMSUZ İLİŞKİLER.....	59
a-Toplum Önderleri-Halk İlişkisi.....	59
b-Şeytan-İnsan İlişkisi.....	66
SONUÇ.....	83
KAYNAKÇA.....	86

ÖNSÖZ

İnsan, toplumda yaşaması zorunlu bir varlıktır. Hiçbir davranışı, hareketi ve fonksiyonu toplumdan soyutlanamaz. Gerek statüleri aynı, gerekse değişik statüdeki insanlar birbirleriyle devamlı ilişki ve diyalog halindedirler, etkileşim içindedirler. Toplum içerisinde; bir zorunluluk olarak bazı fertlerin statü ve normları aynı olduğu halde, bazılarınınki değişiktir. Bu tabii zorunluluk, fertleri değişik açılardan, mâhiyeti farklı ilişkilere zorlar. Bu ilişkiler; statü ve normu aynı olan fertlerin ilişkisi ve etkileşimi; statüsü ve normu farklı olan fertlerin etkileşimi olarak iki genel grupta incelenebilir.

Bir gerçeklik olarak; toplumda, fertlerin öncü kabul ettiği, toplum üzerinde etkisi olan, sözü dinlenen kişi veya kişiler vardır. Bunların ilişkileri ve diyalogu, lider-halk bağlamında ele alınmaktadır. Dolayısıyla her toplumda, bu tür etkileşimler ve sonuçları kaçınılmazdır.

Kur'ân, bu sosyolojik gerçeğe son derece önem verir. Böyle ilişkilerin (lider-tebea) olumlu yönde düzenlenmesi için emir ve tavsiyelerde bulunur. Lider-halk ilişkisine bakıldığında, üç değişik faktörden söz edilmesi gerekmektedir: Uyulan kişi veya grup (lider-önder), uyanlar (tâbi olanlar) grubu ve aralarındaki ilişki bağı olan uyma eylemi. Kur'ân, bu üç değişik faktörü değişik açılardan ele almakla kalmayıp tanımlamalarını yapmıştır.

Çalışmamızda, Kur'ân'ın bu tür ilişkilere bakış açısını tesbit etmeyi hedefledik. Birinci bölümde; Kur'ân'da, lider statüsünde bulunan kişilerin karşılığı olarak kullanılan kavramları ve hangi değişik anlamlara geldiğini bularak, "lider" in kavramsal çerçevesini çizmeye çalıştık. İkinci bölümde ise; "lider" ve "liderlik"

kavramını değişik yönleriyle inceledikten sonra Kur'ân'ın, hangi tür lider-halk ilişkisini onayladığını, aksi durumlarda ilişkilerin sonucunun ne olduğunu araştırdık. Ayrıca; toplum kavramını değişik açılardan ele alarak, ilişki ve etkileşim bağı olan uyma eyleminin mâhiyetini ve kişiyi bu eyleme iten psikolojik ve sosyolojik etkenleri inceledik. Çalışmamızda, âyetlerin meâlleri verilirken, mevcut meâl çalışmalarıyla yetinilmeyip kendi yorumlarımız da kullanılmıştır.

Tezin hazırlanmasında her türlü yardımı esirgemeyen danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman Kasapoğlu Bey'e, değerli görüşlerini aldığım Sayın Yrd. Doç. Dr. Mevlüt Erten Bey'e ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Zülfikâr Durmuş Bey'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Darende, 2000

GİRİŞ

Liderlik, esasında sosyal bir ilişkiyi içerir. Liderlik davranışının içeriği, sadece liderin izinde hareket eden ve hepsine “topluca takipçiler” denilen diğer insanlar bağlamında gözlenebilir. Fakat liderlik, genelde muhalefeti de beraberinde getirdiğinden, bu takip, organize bir grupla aynı yer ve zamanda varolan bir şey olmadığı gibi, daima birleştirici de değildir. Liderlik, paylaşılan hedeflerin ve amaçların gerçekleştirilmesine doğru, az ya da çok organize, kolektif ve aktif rol performansını ifade eder.¹

Lider, toplumun bir önder şahsiyetidir. Bu önder şahsiyet, kendisinde doğuştan bulunan yeteneklerle birlikte, ömrü boyunca edinilen kültürlerin, yaşanılan tecrübelerin bir ürünüdür. Liderin; hem kendi iç âlemini devamlı kontrolden gelen bir kendini bilme mârifeti; hem de içinden geldiği toplumun ve dünyanın gidişini, gerçek durum ve sorunlarıyla, derin ve doğru kavrayıştan gelen bilgi ve eylem disiplini vardır. İşte bu disiplin, liderin karakterini oluşturur.²

Dolayısıyla, toplum halinde yaşayan insanların, hem kendi aralarındaki düzeni, hem de diğer toplumlarla olan ilişkiler düzenini sağlayacak bir düzenleyiciye ihtiyacı vardır. Bu düzenleyici, insanlardan biri olmalıdır. Hepsine baskın gelen, bilgi ve becerisiyle hepsi üzerinde otorite oluşturan üstün bir şahıs gereklidir. İşte; bu üstün yetenekli düzenleyiciler, toplumlara yön veren liderlerdir.³

Kur’ân’da, lider kavramının geniş bir kullanım alanı vardır. Farklı her lider statüsü için değişik kavramlar kullanılmıştır. Bu liderler, tek kişi olabildiği gibi, grup olarak liderlik fonksiyonlarını yerine getiren kişiler de olabilmektedir. Kur’ân’a göre;

¹-Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Risale Yayınları, “Liderlik Maddesi”, İstanbul-1990, II /445-446

²-Şevket Süreyya Aydemir, Lider ve Demagog, Remzi Kitabevi, İstanbul-1997, s.14

³-Bahattin Ergezer, Lider ve Özellikleri, Ocak Yayınları, Ankara-1992, s.7

bir devlet başkanı, ordu komutanı, yönetimin üst kademelerinde bulunan ve emir verme yetkisi olan kimseler hep lider statüsündedir. Bunları “yönetici liderler” olarak yorumlamak uygun düşecektir. İmam, halife, ülü'l-emr, melik ve seyyid kavramları, bu statünün karşılığı olarak kullanılmıştır.

Ayrıca Kur'ân'da; doğrudan lider konumunda bulunmayan fakat liderin yanında, ona danışmanlık yapan, kararlarının uygulanmasını sağlayan, liderin yardımcıları mâhiyetinde seçkin ve ileri gelenler grubu da, değişik kavramlar altında ele alınmış liderlik alanıdır. Topluma yön verme ve etkileme güçleri olduğundan, bu grupları da lider kavramı içersinde değerlendirmek isabetli görünmektedir. Mele' (topluluğun ileri gelenleri), müstekbirûn (konumlarını büyük görüp büyüklenenler) ve mütrafûn (toplumun zengin tabakası) kavramları, bu sosyal baskı gruplarının karşılığı olarak kullanılmıştır.

Toplumunu oluşturan fertler, farkında olmasalar bile muhakkak birilerine sempati duyar, onları sever, onların davranışlarını taklid eder. Bu durum zamanla, gerek karşısındakini benimseme ve gerekse tutumunun doğru olduğu inancı nedeniyle¹ uyma davranışı olarak belirir. Kur'ân'a göre bu sosyal davranış; âhiretteki sonucuna göre değer kazanır.

Kur'ân, topluluklara ideal liderler olarak sunduğu peygamberler konusunda oluşabilecek en ufak şüpheleri dahi baştan gidermiş, dolayısıyla onlara tâbi olmalarından başka seçenekleri olmadığını belirtmiştir. Bu model liderlere uyulduğu takdirde, bu tâbi olma eyleminin sonucunda, dünyada ve âhirette üstün dereceler vâdetmiştir.²

¹-Çiğdem Kağıtçıbaşı, İnsan ve İnsanlar, Evrim Basımevi, İstanbul-1988. s.70

²-Bkz.Nisa 4 / 69

Sosyolojik açıdan kitle psikolojisi önemli bir konudur. Halk tabakası, daha çok liderlerin ve ileri gelenlerin tesir alanında bulunurlar. Bu bakımdan her toplumda, idareci grup, liderlik konumunda olanlarla refah içindeki tabaka çok önemlidir. Bunların iyi ve kötü davranışları, taklide her zaman açık ve müsaittir, taklid ortamını süratle oluşturmakta hayli etkilidir. Şu bir gerçektir ki; kökleşmiş, genelleşmiş doğru inanç ve duygulara uymayan her hareket, her davranış ve her düşünce, toplumu bir süre ifsâd etse bile ömrü uzun sürmez. Köklü inancı, sağlam örf ve âdeti olmayan kitleler, her zaman şekil değiştirmeye müsaittirler.¹

Böyle bir ortamda; kimlere ve niçin tâbi olduklarını kavrayamayıp gerçeğe gözlerini ve gönüllerini kapayanlar; âhiret gününde, tâbi oldukları liderleriyle yüzleşecekler ve bu olumsuz uyma eylemi sonucundaki uhrevî sorumluluğu birbirlerine atacaktırlar. Kur'ân, insanlığı böyle bir sonuçtan son derece sakındırmaktadır.²

¹-Celâl Yıldırım, İlimin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri, Anadolu Yayınları, İzmir-1986, IX / 4902

²-Bkz. İbrahim 14/21; Sebe' 34/31-33; Bakara 2/167

BİRİNCİ BÖLÜM

LİDERLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A-İMAM: İster doğru ister yanlış yolda olsun, topluluk tarafından başkanlık (liderlik) veya herhangi bir yönde önder kabul edilen kişi anlamındadır.¹ Kur'ân'da daha çok dînî önderler (peygamberler) hakkında kullanılmıştır.² Bununla birlikte yönetici konumunda olan liderler için kullanıldığı da görülmektedir.³

Bu kavram Kur'ân'da farklı anlamlarda da kullanılmıştır. Bir âyette⁴, "takip edilen yol"⁵ anlamında iken; başka bir âyette de⁶, Hz. Musa'ya indirilen Tevrat'ın özelliklerinden birinin de *önderlik* olduğu⁷ bu kavramla ifade edilmiştir.

B-HALİFE: Hilâfetin kelime anlamı, bir kimsenin yerine geçmek, birini temsil etmektir. Yerine geçen, temsil eden kimseye de *halife* denir. İstihlâf ise, birini halife (temsilci-artçı) kılmak anlamındadır.⁸

Kur'ân'da halife ve istihlâf sözcükleri, genel ve özel olmak üzere iki anlamda kullanılmıştır.⁹ Bütün insanların yeryüzünde halife olması, mülkiyetin kendisine emanet edilmiş olması ve yeryüzünü yönetip sahip çıkması¹⁰ genel istihlâf; Allah'ın bir millete, başkalarından sonra hâkimiyet ve istiklâl vermesi, birçok milletleri onun idaresi altında birleştirmesi de¹¹ özel istihlâftır. Ayrıca bireylerin istihlâfi da söz

¹-Muhammed b. Mukrim İbn Manzur, Lisânü'l-Arab, Dâru Sadr, Beyrut, tsz., XII/24

²-Bkz. Enbiya 21/72-73; Secde 32/23-24; Bakara 2/124

³-Bkz. Tevbe 9/12; Kasas 28/40-41; İsrâ 17/71

⁴-Hicr 15/79

⁵-Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, Fethu'l-Kâdir, Dâru İbn Kesîr, Beyrut-1998, III/168

⁶-Hud 11/17; Ayrıca bkz. Ahkaf 46/12

⁷-Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdi, en-Nüketü ve'l-Uyûn (Tefsîru'l-Mâverdi), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., II/462

⁸-Râgıp el-İsfehânî, el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân, Kahraman Yayınları, İstanbul-1986, s.223

⁹-Vecdi Akyüz, Kur'ân'da Siyasi Kavramlar, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul-1998, s.130

¹⁰-Bkz. Bakara 2/30; En'âm 6/165; Fâtır 35/39

¹¹-Bkz. Yunus 10/73; A'raf 7/56-64; A'raf 7/65-72; Hud 11/56-57; Nur 24/55-57

konusudur ki, bu devlet başkanları içindir. Kur'ân, bireylerin istihlâfi bağlamında Hz. Dâvud'u örnek vermiştir.¹

Ayrıca; İslam'da devlet başkanına “imam, emîru'l-mü'minîn” gibi tâbirler yanında bilhassa “halife” denirken; hem ilk halifenin Hz. Peygamber (S.A.V.)'in ardından gelip peygamberlik dışındaki görevlerinde O'nun yerini almış olması, hem de genel olarak halifelerin, ülkede bütün topluluk adına ve onların rızasına (bey'at) dayanarak hükümranlığı temsil etmesi göz önüne alınmıştır.² Dolayısıyla bu kavram, Hz.Peygamber (S.A.V.)'den sonra, din ve dünya işlerini yürüten genel bir lider³ anlamında terimleşmiştir.

C-ÜLÜ'L-EMR: “Emir sahipleri” anlamındadır.⁴ Kur'ân'da bu kavramın geçtiği âyetlerden birincisinde, onlara itaat yer alır: *”Ey inananlar! Allah'a, Peygamber'e ve sizden buyruk sahibi olanlara (ülü'l-emr) itaat edin.”*⁵ “

Ülü'l-emr tâbirinin geçtiği bu âyetten önceki âyet, emanetlerin ehline teslim edimesini ve adaletli hüküm verilmesini istemektedir. İtaatin Allah'a, Peygambere ve ülü'l-emre gösterileceğini bildiren âyet bunun devamı niteliğindedir. Bir sonraki âyet ise; Kur'ân'a ve önceki kitaplara inandıklarını iddia eden bazılarının, putların önünde muhakeme olunmak istediklerini açıklamaktadır. İşin ehline verilmesi, adaletli hüküm verme ve ülü'l-emre itaat edilmesi konularını içeren ve peşpeşe gelen üç âyetin; öncelikle “kamu işlerini” ele aldığı düşünülebilir. Ülü'l-emr kavramının da;

¹-Sâd 38/26; Bakara 2/246-251

²-Hayrettin Karaman, Anahatlarıyla İslam Hukuku-1, Ensâr Neşriyat, İstanbul-1987, s.192

³-Ebu'l-Hasen Ali b.Muhammed el-Mâverdi, el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Vefâyetü'd-Dîniyye, Dâru'l-Küttübi'l-Arabî, Beyrut-1994, s.29

⁴-Abdullah b.Ahmed b.Mahmud en-Nesefî, Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl, Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut-1995, I/260

⁵-Nisa 4/59

kamu-yönetim işlerini yürüten ve emir verme yetkileri olanlar biçiminde anlaşılması mümkündür.¹

Ayrıca; bu kavramın kullanıldığı ikinci âyet², ülü'l-emr tâbirine daha geniş bir mânâ yükler gibidir. Buna göre ülü'l-emr, haberlerden (edinilen bilgilerden) akıl yürüterek birtakım sonuçlar çıkarma gücüne sahip uzman kişilerdir.³

Bu kavram hakkında “Hz.Peygamber (S.A.V.) devrindeki emîrler⁴, fıkıh ve ilim sahipleri”⁵ yorumlamaları da yapılmıştır.

D-MELİK: Kur’ân’da bu kavram; bir yandan evreni yöneten Allah’ın sıfatı olarak⁶, öte yandan da insanları yöneten hükümdar anlamında kullanılmıştır. Nitekim, Hz. Yusuf döneminin Mısır hükümdarı bu kavramla ifade edilmiştir.⁷ Bu ikinci anlamdaki melik kelimesi, bazen olumlu, çoğu defa olumsuz çağrışımlar uyandıracak biçimde kullanılmıştır.

İyi hükümdarların başında nebî-melik (peygamber-kral) sıfatını taşıyan Hz. Dâvud gelmektedir. Allah Hz. Dâvud’a ilim, hikmet ve mülk (hükümlerlik) vermiştir.⁸ Oğlu Süleyman’ı da kendisine mirasçı kılmıştır.⁹ Şu halde Hz. Süleyman da nebî-melik sıfatını taşıyan bir peygamberdir.

Hz.Musa’dan sonraki İsrâiloğulları, nebî ve melik özelliklerini taşıyan ayrı insanlarla muhatap olmuşlardır.¹⁰

¹-Akyüz (1998:136)

²-Nisa 4/83

³-Ebû Muhammed El-Hüseyin b.Mes’ud el-Begavî, Meâlimü’t-Tenzil, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut-1992, I/456

⁴-Ebû Zekeriyâ Yahya b.Ziyâd el-Ferrâ, Maâni’l-Kur’ân, Dâru’s-Sürûr, tsz., I/279

⁵-Ebû Bekr Ahmet b.Ali el-Cassâs, Alkâmü’l-Kur’ân, Dâru’l-Küttübi’l-İlmiyye, Beyrut-1994, II/264

⁶-Bkz.Tâhâ 20/114; Mü’minûn 23/116; Haşr 59/23; Cuma 62/1; Nâs 114/2; Kamer 54/55

⁷ Yusuf 12/43,50,54,72,76

⁸-Bakara 2/251

⁹-Neml 27/16

¹⁰-Bakara 2/246-247

Melik statüsünde olan bazı kişilerin olumsuz davranışlarını Kur'ân haber vermektedir. Yoksul ve zayıf kimselerin mallarına el koymaları, saltanatlarını pekiştirmek için girdikleri şehirleri fesâda uğratıp onurlu insanları ezmeleri bunlardan bazılarıdır.¹

Kur'ân'da melik kavramının bu kullanımlarından; bireysel yöneticilik davranışlarının önem kazandığı, *yönetim sisteminin* ikinci planda olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.²

E-SEYYİD: Çoğulu "sâdât" olup³, başkanlar ve insanların önde gelenleri anlamındadır.⁴ Bu anlamıyla sadece bir âyette kullanılmıştır.⁵ Ayrıca Kur'ân,evin reisi konumunda olduğundan dolayı koca için de "seyyid" kavramını kullanmıştır.⁶

Ayrıca bu kavram, Hz. Peygamber (S.A.V.)'den sonra, O'nun soyundan gelenler hakkında kullanılan bir terim haline de gelmiştir.⁷

F-MELE': Toplum hayatıyla ilgili görüş sahibi olan topluluk ve bir görüş üzerinde birleşmiş cemaat⁸, topluluğun ileri gelenleri (eşrafi)⁹ anlamındadır.

Mele' kavramının anlamı dikkate alındığında sosyolojik bir mânâ taşıdığı görülür. Her toplumda göz dolduran, öne çıkmış, büyük görülen kişiler vardır ki; bunlara o toplumun ileri gelenleri denmektedir.¹⁰ Ayrıca bu topluluk; toplumun lider kabul ettiği kişilerin etrafında bulunan, liderlerin kendilerine danışıp görüş aldığı,

¹-Bkz.Kehf 18/79; Neml 27 /34

²-Akyüz (1998:145)

³-Muhammed b.Yâkub el-Fîruzâbâdî, el-Kâmûsu'l-Muhît, Müessesetti'r-Risâle, Beyrut-1987, s.370

⁴-İbn Manzur (tsz:III/228)

⁵-Ahzab 33/67

⁶-Bkz. Yusuf 12/25

⁷-İslam Ansiklopedisi, T.W.Haig, "Seyyid" Maddesi, Çev. A.Adivar ve Diğerleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1979, X/543

⁸-El-İsfehâni (1986:719)

⁹-A.H.Ez-Ziyâd ve Diğerleri, el-Mu'cemu'l-Vesit, Çağrı Yayınları, İstanbul-1989, s.882

¹⁰-Ramazan Altıntaş, Kur'ân'da Hidâyet ve Dalâlet, Pınar Yayınları, İstanbul-1995, s.184

toplumu etkileyip yön verebilen ve halkın üzerinde hâkim bir güç olarak duran yönetici konumunda bir zümredir.¹

Peygamberlerin çağrısına; sahip oldukları makam ve mevkilerini korumak ve toplumun içinde bulunduğu ictimâî durumu devam ettirmek amacıyla öncelikle karşı çıkanlar bu sosyal grup olmuştur. Halkı da bu amaç doğrultusunda yönlendirmişler ve saptırmaya çalışmışlardır.² Ayrıca bu sosyal grup; her peygamber devrinde, imandan ve kendilerine emredilenlere uymaktan, sadece Allah'a ibadet etme ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmama konusundaki uyarılardan büyüklükten yüz çevirip kaçan toplulukların önde gelen liderleridir.³

Kur'ân, Firavun'un kavminden olup, Firavun'un her türlü görüşünü onaylayıp tasdik eden seçkin ve önde gelenler grubu⁴ için de bu kavramı kullanmıştır. Taberî, bu grubun erkeklerden (adamlardan) oluştuğunu rivâyet etmektedir.⁵

G-MÜSTEKBİR: Kendini büyük gören, inat ve kibirle hakkı kabul etmekten kaçınan⁶ ve makamını yüce gören kişi⁷ anlamındadır. Kur'ân'da, bazen Allah'ın âyetlerinden kaçan, yüz çeviren anlamında kullanıldığı gibi⁸, toplumu arkasından sürükleyen olumsuz liderler grubu anlamında⁹ kullanılması daha yaygındır.

Câhilî toplumların elit tabakasını oluşturan müstekbir zümre, toplumun geneli üzerinde büyük bir etki gücüne sahip olan sosyal bir gruptur. Bu sebeple Kur'ân,

¹-Bkz. A'raf 7/109; Şuara 26/34; Neml 27/32; Sâd 38/6; Yusuf 12/43

²-Bkz. Hud 11/27; Mü'minîn 23/24; Kasas 28/38; Yunus 10/83

³-Vehbi ez-Zühayli, et-Tefsîru'l-Mütnîr, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrut-1991, IX/6

⁴-İmâdüddin Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-1997, II/246

⁵-Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Câmiu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-1980, IX/2

⁶-İbn Manzûr (tsz: V/126)

⁷-El-Fîruzâbâdî (1987:601)

⁸-Sâffât 37/35

⁹-İbrahim 14/21; Sebe' 34/31-33; Mü'min 40/47-48

müstekbir kavramını kâfir cemiyetin bir özelliği olarak anar.¹ Çünkü müstekbirlerin inanç alanındaki durumları şunlardır: Allah'ı yalanlamak², peygamberleri zor durumda bırakmak³ ve insanları hidâyetten saptırmada öncü rolünü oynamak.⁴

Dolayısıyla müstekbirler; yalnızca kendileri Allah'ı inkâr etmekle kalmaz, özellikleri gereği zayıfların Allah'a inanma çağrısına uymalarına engel olurlar. Allah'ın birliğini ve insanların yalnızca Allah'a kul olduğunu benimsetmek için gönderilen peygamberlerin karşısında, her zaman onlarla uğraşan kibirli veya güçlü kâfirler topluluğu olmuştur. Kur'ân bunu şöyle ifade eder: *“Bunun gibi, her kasabanın ileri gelenlerini orada hile yapan suçlular kıldık. Oysa yalnız kendilerine hile yaparlar da farkına varmazlar.”*⁵

Kur'an; bu liderler grubuna uyan topluluklar hakkında iki değişik kavram kullanmıştır. Birincisi zuafâ (mustaz'af); liderlerin ve ileri gelenlerin yönlendirmesine tâbi olan halk olup⁶; maddi, mânevî, iktisâdî...vs. yönlerden, üzerlerine baskı kurulmasından dolayı “zayıf ve güçsüz bırakılmış olanlar” anlamındadır. Bu gruptaki zayıflık ve güçsüzlük, maddî anlamda olduğu gibi, onların bu hale gelmesinde önemli bir etken de, manevî anlamda görüş ve basîret zayıflığıdır.⁷ Bu özellikteki insanlar liderlerine, peygamberleri yalanlama ve onların nasihatlerinden yüz çevirme konusunda uymuşlardır.⁸

¹-Altıntaş (1995:179)

²-A'raf 6/76

³-Lokman 37/7

⁴-Sebe' 34/33

⁵-En'am 6/123

⁶-İzzet Derveze, et-Tefsîrû'l-Hadis, Ter. Vahdetin İnce, Ekin Yayınları, İstanbul-1998, IV/96

⁷-Nâsiruddin Ebî Saîd Abdullah İbn Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-

Te'vîl, Dâru'l-Küttûbi'l-İlmiyye, Beyrut-1988, I/516; Ebussuûd Muhammed b. Muhammed el-İmâdi,

İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm, Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut-1994, V/41

⁸-el-Beydâvî (1988:I/516)

*“Firavun, o yerde ululandı (zorbalığa kalktı), halkını çeşitli gruplara böldü. Onlardan bir zümreyi (İsrâiloğulları'nı) zayıflatıyor (güçsüz bırakıyor); oğullarını kesip kadınları sağ bırakıyordu. Çünkü o bozgunculardan idi.”*¹ âyetinde, Firavun'un İsrâiloğulları'na her türlü baskıyı yapıp onları sindirmesi de bu kavramla (istiz'âf) açıklanmıştır. Kur'ân, lider-halk ilişkilerinin olumsuz boyutunu içeren âyetlerde, çoğu defa uyan grubu bu kavramla tasvir etmiştir.²

“Tebea” da; müstekbir gruba uyan toplum için kullanılan ikinci kavram olup, herhangi birinin izinden gidenler³, birinin arkasından yürüyüp onunla hemhâl olan ve onunla vakit geçirenler⁴, birine hakkıyla ve isteyerek uyanlar⁵ anlamlarına gelmektedir. Kur'ân; körü körüne bir grup insana bağlanan, onları her türlü konuda takip eden ve destekleyen bilinçsiz bir halk yığını tasvir ederken bu kavramı kullanmıştır.

H-MÜTRAFÜN: “Kendilerine nimetlerin verildiği ve bu verilenlerin onları şımartıp azgınlattığı kimseler” anlamındadır. Bu kimseler ancak; şehvî duygu ve heyecanları, boş şeyleri severler. Hakk'ı arama ve isteme konusundaki zorluklara tahammül etmeye kızıp öfkelenirler.⁶ Bu kimseler aynı zamanda; mal ve evlat çokluğu sebebiyle bir topluluğun kötülükte başı çeken başkanları, yöneticileri ve büyükleridir.⁷

¹-Kasas 28/4

²-Bkz. Sebe' 34/31-33; İbrahim 14/21; Mû'min 40/47

³-el-İsfehâni (1986:95)

⁴-el-Firuzâbâdi (1987:911)

⁵-ez-Ziyâd (1989:81)

⁶-Fahreddin er-Râzi, et-Tefsîru'l-Kebîr, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut-1997, IX/627

⁷-En-Nesefî (1995:II/371)

Bu kavram; Kur'ân'da yedi âyette geçmekte olup¹, ferdilikten daha çok toplumsallığı ifade eden kullanılan ve ortaklaşa bir eylemi gerçekleştiren “sınıf, grup” bazında ele alınır.

Mütrafûn sınıfı, refah içinde yüzen ve azgınlaşan insanlardan oluşur. Toplumda sayıca azınlığı oluşturdukları halde ekonominin iplerini ellerinde tutmaları sebebiyle büyük sermaye grupları şeklinde belirmişlerdir. Bu sermaye grupları, toplum hayatında hiçbir ahlâkî ilke tanımadan, ekonomik alanda güçsüz bırakılmış kimseleri alabildiğine sömürürler. Ayrıca; ahlâk ve fazilet ehlinin, bozuk bir toplumu düzeltme adına giriştikleri her hayırlı teşebbüsü bastırmak isterler.²

Kur'ân, bu grubun özelliklerini taşıyan birisi olarak Kârun'u örnek vermektedir.³ Kârun'un Mısır'da Firavun ve Hâmân'la işbirliği sayesinde statü ve bilhassa ekonomik güç bakımından son derece iyi durumda olduğu, parlak, etkileyici renklerde elbiseler giyerek adamlarıyla sık sık halk arasına çıkıp onları etkilediği, ekonomik gücüyle üstünlük sağlamaya yönelmek istediği bilinmektedir.⁴ Bu ekonomik güç, kendisini şımartmış, Hakk yoldan ayırmış ve sonuçta Allah'ın azabına mâruz bırakmıştır.⁵

¹-Muhammed Fuat Abdülbâkî. el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerim, Çağrı Yayınları, İstanbul-1986, s.153

²--Altıntaş (1995:189)

³-Kasas 29/76-82

⁴-Ali Sayı, Hz.Musa, İz Yayıncılık, İstanbul-1992, s.297

⁵-Kasas 29/81

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA LİDER VE TOPLUM

A-LİDER

1-LİDER KİMDİR?

Sözlük anlamı içinde; siyâsî harekin başı, reis, başkan, önder, bir grup içerisinde karar yetkisini elinde bulunduran, grup üyelerini yönlendiren¹, emirleri veren² ve bir grupta diğerlerini en çok etkileyen kişi³ olarak tanımlanabilir. Ayrıca lider; toplumun açmazlarına çözüm getiren, yol gösteren, grup üyelerini toplumun amacına uygun olarak kendi yetenekleri yönünde çalışmaya teşvik eden, onların görevlerini organize eden⁴ ve grupta merkezî rol oynayan⁵ kişidir.

Liderlik tanımı yapılırken; bir toplumsal kümede üyelerce gönüllü olarak izlenen bir kişinin ünü, gücü ya da toplumsal yeri dolayısıyla fertleri organize etmede öncülük etmesi, toplumsal davranışı başlatabilmesi, başkalarının çabalarını yönetmesi, örgütlemesi, denetlemesi durumu veya süreci görüşüne yer verilmektedir.⁶

Liderlik, esasında sosyal bir ilişkiyi içerir. Liderlik davranışının içeriği, sadece liderin izinde hareket eden ve hepsine “toplucu takipçiler” denilen diğer insanlar bağlamında gözlenebilir. Fakat liderlik, genelde muhalefeti de beraberinde getirdiğinden; bu takip, organize bir grupla aynı yer ve zamanda var olan bir şey olmadığı gibi daima birleştirici de değildir. Liderlik, paylaşılan hedefleri ve amaçları

¹-A. Vahap Kaya, Karizmanın Şiddeti, Sis Yayıncılık, Ankara-1998, s.50

²-Büyük Larousse, Interpress Yayıncılık, “Lider Maddesi”, İstanbul-1992, XIV/7473

³-Feriha Baymur, Genel Psikoloji, İnkılâb Kitabevi, İstanbul-1985, s.281

⁴-Cihan Yamakoğlu, İnsan İlişkileri, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara-1990, s. 133

⁵-Ergezer (1992:7)

⁶-Kaya (1998:51)

gerçekleştirmeye doğru, az ya da çok organize, kolektif ve gönüllü gayreti harekete geçiren statü konumunu ve aktif rol performansını ifade eder.¹

Bir lider için önemli olan, toplumda kendisinin herşey olmadığını bilmesidir. Liderliğin hakkının verilmesi yetki verilmesine değil, verilen yetkiyi kullanabilme becerisini gösterebilmektir. Liderliğin kabul ettirilmesi ve devamı bunun isbatına bağlıdır.²

Lider, toplumun bir önder şahsiyetidir. Bu önder şahsiyet, kendisinde doğuştan bulunan yeteneklerle birlikte, ömrü boyunca edinilen kültürlerin, yaşanılan tecrübelerin bir ürünüdür. Liderin; hem kendi iç âlemini devamlı kontrolden gelen bir kendini bilme mârifeti vardır; hem de içinden geldiği toplumu ve dünyanın gidişini, gerçek durum ve sorunlarıyla, derin ve doğru kavrayıştan gelen bilgi ve eylem disiplini vardır. İşte bu disiplin, liderin karakterini oluşturur.³

Liderlik, değişik yetki düzeylerinde, bir kuruluşun amaçları doğrultusunda çalışırken, başkalarının hareketlerini yönetme sorumluluğu ve ayrıcalığıdır. Bu, bir model ya da sistemden oluşmaz. Hiçbir örnek ya da sistem, liderin diğerlerinin hareketlerini etkilerken karşılaşacağı şartları ve durumu önceden tahmin edip varsayımda bulunmaz. Liderlik ilkelerinin değerlendirilmesi, özel alanlarda başarı için önemli sayılan diğer yeteneklerin de oluşturacağı etkin bir temeldir.⁴

Dolayısıyla; toplum halinde yaşayan insanların, hem kendi aralarındaki düzeni, hem de diğer toplumlarla olan ilişkiler düzenini sağlayacak bir düzenleyiciye ihtiyacı vardır. Bu düzenleyici, insanlardan biri olmalıdır. Hepsine baskın gelen,

¹-Sosyal Bilimler Ansiklopedisi (1990:II/445-446)

²-Yamakoğlu (1990:133)

³-Aydemir (1997:14)

⁴-Kaya (1998:51)

bilgi ve becerisiyle hepsi üzerinde otorite oluşturan bir üstün şahıs gereklidir. İşte bu üstün yetenekli düzenleyiciler, toplumlara yön veren liderlerdir.¹

Kur'ân; lider statüsünde bulunan bazı kişilerin, liderlik tanımlamalarında geçen özellikleri konusunda birtakım ipuçları vermektedir. Hz.Süleyman ile Sebe' Kraliçesi arasındaki olaylar anlatılırken²; Hz.Süleyman'ın gönderdiği mektubu alan Kraliçe, adamlarını (meleini) toplayarak onlara Süleyman'dan aldığı mektubun içeriğini anlatmış, ne yapmaları gerektiği konusunda fikirlerini sormuştur. Adamları, kendilerinin güçlü ve savaşçı insanlar olmakla beraber kararın ve emir verme yetkisinin Kraliçe'ye ait olduğunu söylemişlerdir.³ Bu âyetlerde, “karar ve emir verme yetkisi” liderin ayrılmaz bir unsuru olarak sunulmaktadır.

Ayrıca Kur'ân'da; “toplumu yönlendirebilme, belli amaca veya hedefe kanalize edebilme” yeteneği konusunda da; Firavun zamanında Firavun âilesinden olan, Firavun'un ve adamlarının Hz.Musa'ya karşı haksız tutumlarına dayanamayıp imânını açığa vuran mü'min bir adam örnek verilmektedir.⁴ O mü'min kişi; topluma, sözünü dinledikleri takdirde doğru yolu bulacaklarını, bu dünya hayatının geçici, âhiretin ise kalıcı olduğunu; kötü bir iş yapanın, yaptığı kötülük kadar ceza göreceğini; iyi bir iş yapan mü'min erkek ve kadının ise cennete girip hesapsız rızıklara, nimetlere ereceğini söylemiş ve sözünü daha etkili kılmak için: “Ben sizi kurtuluşa çağırırken, siz niçin beni ateşe çağırıyorsunuz? Siz beni Allah'a ortak koşmaya çağırıyorsunuz, ben ise sizi güçlü, gâlip ve çok bağışlayan Allah'a kulluk etmeye dâvet ediyorum.” demiştir. Allah'a ortak koşan aşırı insanların cehennemden

¹-Ergezer (1992:7)

²-Bkz. Neml 27/22-44

³-Neml 27/33

⁴-Bkz. Mü'min 40/28-44

çıkamayacağını ve bir gün azâbı görünce, kendilerine şimdi söylediği bu sözleri hatırlayacaklarını, fakat o zaman da iş işten geçmiş olacağını belirtmiş ve her işini kullarını gözeten Allah'a havâle ederek sözlerini bitirmiştir.¹ Kur'ân'da adı verilmeyen sadece Firavun âilesinden olduğu belirtilen bu mü'min kişinin; toplumuna karşı söylediği bu vecîz sözlerle ve takındığı cesur tavırla, Hz. Musa'nın yanında "toplumu yönlendirme, doğru olana kanalize etme" konusunda, gizli bir yardımcı lider konumu ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır.

2-KUR'AN'DA LİDERİN ÖZELLİKLERİ

a-Heybetli Olmalı:² Lider, mutlaka halkının kalbinde saygın bir yer kurabilmeli, sonra da bu saygınlığını koruyabilmeli, kusurlarını uygun tedbirlerle telâfi etmeye çalışmalıdır. Kim bir makama gelmek istiyorsa; o makama uygun düşecek güzel bir ahlâka sahip olmalıdır.³ Bu güzel ahlâk, aynı zamanda onun halkına karşı mânevî heybetini gösterecektir. Liderin bu durumu, toplumunun üzerinde otorite kurmasını kolaylaştıracak ve halkının da kendisine gönülden bağlanmasını büyük ölçüde sağlayacaktır.

"Onlara peygamberleri dedi ki: "Allah size Tâlût'u melik (kral) olarak gönderdi." Onlar: "Biz hükümdarlığa, ona göre daha çok hak sahibi iken ve ona bir mal bolluğu verilmemişken nasıl bizi yönetmek üzere hükümdarlık onun olabilir?" dediler. Peygamberleri şöyle dedi: "Doğrusu Allah, size onu seçti ve onun bilgi ve bedenî gücünü artırdı. Allah, mülkünü dilediğine verir. Allah, rahmet ve gücü geniş olandır, bilendir."⁴ Âyette geçen "Tâlût" ismi, Tevrat'ın Samuel kısmında adı geçen "Şâul"un Arapça söylenişidir. Aynı zamanda, Tâlût'un bedenî gücünün artırılması,

¹-Süleyman Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul-1997, VIII/80

²-Şah Velîyyullâh Dîhlevî, Huccetü'l-Bâliga, Ter. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul-1994, I/157

³-Dîhlevî (1994:I/157)

⁴-Bakara 2/247

onun heybetli görüntüsüne işarettir. Tevrat'ın Samuel kısmında söylendiğine göre Tâlût, insanlar arasında en uzun boya sahip kimseydi. Bir rivâyete göre de Tâlût çobandı.¹ Bu yüzden kavmi, onun krallığına karşı çıkmıştı. Çünkü, topluluğuna göre, üzerlerinde herhangi bir prestiji yoktu. Ayrıca Tâlût; bedenen (görünüm olarak) iri, güçlü, kuvvetli, güzel; mânen de din ve siyaset ilmini, yönetim sanatını ve savaşı iyi bilendir. Rivâyate göre; İbrânî olan "Tâlût" ismi Arapça "Tûl" kavramıyla da ilgili olup, güçlülük ve uzunlukta (uzun boylulukta) mübâлага (aşırılık) anlamını içermektedir.²

Dolayısıyla; âyetteki ifadeyle Tâlût'un heybetli görüntüsünün, krallığı için bir etkileycilik unsuru olacağı anlaşılmaktadır.

b-Samimi ve Halkına Karşı Sevgi Besleyici Olmalı:³ Halkına karşı samimi olmayan, onları bağrına basmayan, sevgisini onlara kanıtlamayan lider veya önderler grubu; topluluğu ile mânevî köprüleri kuramaz. Herşeye rağmen önderdirler, fakat bu statüleri fazla uzun süremez. Kur'ân'da, ideal birer lider tipi olarak sunulan peygamberler, bu mânevî köprüyü topluluklarıyla son derece mükemmel olarak kurabilmişlerdir. *"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı olsaydın; şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi."*⁴ âyeti nâzil olduğu döneme hâs olmakla beraber, içerdiği hitâbın genel oluşu, âyetteki telkinin bütün zamanlara ve mekanlara yönelik olmasını ifade etmektedir. Müslümanların liderliğine seçilenler, bu âyetin ifadesi doğrultusunda; katılıktan ve sertlikten uzak, yumuşak huylu ve ince kalpli olmalı, değişik şartları göz önünde bulundurmalıdırlar.

¹-Hasan Basri Çantay, Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, Risâle Yayınları, İstanbul-1993, I/89

²-Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, Eser Kitabevi, İstanbul-1971, II/830

³-Dihlevî (1994:I/158)

⁴-Âl-i İmrân 3/159

Özellikle şiddet ve musibet zamanlarında, cehaletleri sebebiyle veryansın edenlere karşı yumuşak ve temkinli davranmalıdırlar.¹

Âyet bir başka açıdan değerlendirildiğinde; Hz.Muhammed (S.A.V.)'in önemli bir başka yönü olan liderlik vasfındaki yumuşaklık ve sevgi konusunda şunlar denilmek istenmiştir: “Seni onlara karşı ve onları da sana karşı yumuşak davrandıran Allah'ın rahmetidir. Seni onlara karşı merhametli ve yumuşak yarattı. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydı; O'nun etrafında gönüller birleşmez, duygular toplanmazdı. İnsanlar; merhamet, iyimser tebessüm ve onları kuşatacak şefkate muhtaçtırlar. Onlara veren, fakat kendilerinden bir şey beklemeyen, onların üzüntülerine katlanıp kendilerini üzmeyen, yanında daima ihtimam, riâyet, sevgi, şefkat, müsamaha ve rıza buldukları bir kalbe muhtaçtırlar. Hz.Muhammed (S.A.V) böyle bir kalbe sahipti. İşte, O'nun insanlarla hayatı böyleydi. Onların insânî zayıflıklarından sıkıntı hissetmezdi. İyiliği ve sevgisiyle onları çepeçevre sardı. Kim kendisiyle sohbet ettiyse veya karşılaştıysa; ülfet ettiği herkesin kalbi O'nun sevgisiyle doldu.”²

c-Halkına ve Görevine Bağlı Olmalı: İçinden çıktığı topluma karşı sadık duygular taşıması, liderin statüsünün devamında birinci dereceden önem arz etmektedir. Toplumun tamamını kucaklayacak bir amaç doğrultusunda, yapıp edeceklerini malolduğu toplum için hiçbir taviz vermeden, sırtının yalnız buna dayanması, liderin bağlılık özelliğinin bir yansımasıdır. Buna göre lider; her hareketinde, çevresini saran topluma karşı başkalarının menfaatlerini hiçbir zaman ön plana almamalıdır.³ Ayrıca lider; toplumdaki fertlerin kişilik haysiyetine saygı

¹-Derveze (1998:V/488)

²-Seyyid Kutub, Fi Zilâli'l-Kur'ân, Dâru'ş-Şûrûk , Kahire-1997, I/501

³-Kaya (1998:53)

duymasını bilmelidir. Genel olarak insanlar, kişiliklerine ne kadar saygı gösterildiğini hissedersen, karşısındakilere de o kadar saygılı ve bağlı olurlar.¹

Kur'ân'da; her yönden ideal bir lider tipi olarak sunulan peygamberlerin getirdiği ve söylediği şeyler konusunda, menfaatlerinin kaybolmasından korkan fesat gruplar, sık sık “*Eğer sadık kimseler iseniz...*”² ibaresini kullanmışlardır. Onların bu sözleri, topluluğun her yönden önder kabul ettikleri bu insanların (peygamberlerin) kavimlerine ve görevlerine karşı bağlılığını sınıyor olsa gerektir. Ayrıca bu ifadelerle; peygamberlerle alay edip, onları topluluklarına karşı zaafa uğratmak istemişlerdir.³

d-Sorumluluk: Her lider, çevresindekilere karşı yapıp edeceklerinden veya başarı ya da başarısızlıklarından sorumlu durumundadır. Verilecek bir kararın yanlışlığı sonucunda meydana gelebilecek olumsuz olaylara katlanabilmelidir. Toplumun büyük beklentileri içinde, gelebilecek her türlü olumsuzluğun üstesinden kendisinin geleceği düşüncesi, bir lidere veya liderler grubuna çok büyük sorumluluklar getirmektedir. Belki de, toplumun kaderini belirleyecek kararların verileceği anlarda; liderlerin neyin doğru neyin yanlış olabileceğini kestirebilmesi, sorumluluk duygusuyla başarıya ulaşmasında önemli bir unsur olmaktadır.⁴

*“Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer yapmazsan, (Allah'ın) elçiliğini tebliğ (ve ifâ) etmiş olmazsın. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphesiz ki Allah, kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmez.”*⁵ âyetinde; Hz.Peygamber (S.A.V.)'i bekleyen zorluklar karşısında, kendisine görev bilinci ve

¹-Baymur (1985:284)

²-Bkz. Yâsin 36/48; Mülk 67/25; Şuarâ 26/31

³-Ebu'l-Alâ Mevdûdi, Tefhîmü'l-Kur'ân, Ter. Muhammed Han Kayânî ve Diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul-1991, IV/589

⁴-Kaya (1998:53)

⁵-Mâide 5/67

sorumluluğu bir kez daha hatırlatılarak, bunun ne kadar önemli olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, “İçinizden size öyle bir peygamber geldi ki; sıkıntıya uğramanız O’na ağır gelir, size düşkün, mü’minlere şefkatli ve merhametlidir.”¹ âyetinde de; Hz. Peygamber (S.A.V.)’in, toplumunun sıkıntıya uğramasına son derece üzüldüğü, devamlı onların iyiliğini, güvenlik ve mutluluğunu istediği, dertlerini dinlediği ve topluluğuna oldukça düşkün olduğu ifade edilmektedir.² Bu da, O’nun insanlara karşı günlük hayatlarında da ne derece sorumluluk duygusu taşıdığının açık bir ifadesidir.

e-Kararlılık: Ne zaman harekete geçileceği, ne zaman durulacağı, neyin hangi zamanda yapılacağı, hangi mesajların hangi şartların gereği olduğunu bilmek bir lider için amaca ulaşmada büyük etkindir. Gözlem ve önseziler yoluyla zekasını ortaya koyabilecek bir liderin, net kararları uygun bir zamanlamayla vermesi, amaçladığı noktaya ulaşmasında başarı göstereceği anlamına gelir ki; bu da, kendisini toplumun gözünde örnek insan tipi noktasına götürür. Kararlılık sergileyen liderlerin yapmak istediği işlerde ısrarcı tip olması, kendisine olan güveninin bir sonucudur. Verdiği karardan dönmemesi, önceden bunun bir muhasebesini yapmış olduğunu gösterir. Topluma vereceği mesajın zamanlama açısından en uygun olan zamanı seçmesi, halkta kendisinin verdiği kararların ne kadar doğru olduğu kanaatini doğurur.³

İdeal bir lider tipi olan peygamberlerin en önemli liderlik vasıflarından biri de kararlılıktır. “(Ey Peygamber!) Peygamberlerden azîm (yüksek irade, dayanma gücü

¹-Tevbe 9/128

²-Ateş (1997:IV/161)

³-Kaya (1998:55)

ve kararlılık) sahiplerinin sabrettiği gibi sabret...”¹ âyetinde bu önemli özellik vurgulanmaktadır. Azîm; bir işi yapmaya, bir yere gitmeye, bir konuyu çözmeye kesin karar verip irâde ve imkânı bütünüyle kullanmak sûretiyle, sonuç alıncaya kadar sebât etmektir. Bu tanım “efrâdını câmi” değilse de, peygamberler hakkında daha çok bu anlamda kullanılmıştır. Allah’ın gönderdiği her peygamber azîm, akıl ve isabetli görüş olmasına rağmen; kendilerine kitap verilip tebliğ ve irşâdla görevli kılınan resûllerde bu özellik daha çok belirgin ve gelişkindir.²

f-İnandırıcılık: Toplumu hem sözleriyle hem de davranışlarıyla inandırabilecek yapıda olması gereken lider, ancak bu yönünün olmasıyla kararlarını uygulama alanına aktarabilir. İnandırıcılık yeteneğinden yoksun birinin toplumsal kitleyi yönlendirebilmesi mümkün değildir. Toplum beklentilerinin, özellikle içinde bulunan olumsuz şartlardan kurtulma çabalarının, ancak kendisini inandıran birinde çözüme kavuşturulabileceği inancı toplulukta oluşması gerekir. Zaten fertler, bu özellikte birine yönelebilir ve ancak onun başarılı olacağı kanaatini taşırlar.

İnandırıcılık vasfıyla birlikte düşünülmesi gereken bir özellik de *güvenirliliktir*. Bu iki kavramın üzerinde uygulama alanı bulduğu bir şahıs, büyük ölçüde liderlik rolünü devam ettirebilir. Halkın güvenmediği ya da güven duygusunu yitirdiği bir lideri bu rolden alma girişimleri başlar. Önce inanırlılıkla kendisini lider statüsüne koyan toplum, daha sonra sezindiği affedilmez hatalar nedeniyle, güven kaybının doğması neticesinde, kendisini bu görevden almak için her türlü role başvurur. Fitne ve fesat döneminin ürünü olan bu lider tipinde, en yoğun şekliyle inanırlılık ve güvenirlilik özelliklerini görmek mümkündür. Toplumun lidere duyduğu inanç ve güven son derece önem kazanmıştır. Kendisinin de özel yetenekleriyle, duyulan

¹-Ahkâf 46/35

²-Yıldırım (1986:XI/5649)

inanç ve güveni inandırıcı kılması, kendisi ile toplum arasındaki bağı daha da güçlü bir hale getirebilmektedir.¹

Olumlu lider statüsünün en ideal önder tipi olan peygamberlerin -aynı zamanda kelâmî bir konu olan- *emânet* vasfı vardır. Emânet, güvenilir olmak demektir. Peygamberler, kendilerine her bakımdan güvenilen kimselerdir.² Bir lider olarak; topluluklarına ilâhî mesajı iletirken, onları hedefledikleri amaca ulaştırmada kullandıkları konuşma üslûbu çok önemlidir. Kişilikleriyle ilgili herhangi bir şüphenin oluşmaması için; her defasında, öncelikle kendilerinin güvenilir bir peygamber (resûlün emîn) olduklarını³, kendilerinde en ufak bir aklî zaaf bulunmadığını ve yanlış içersinde olmadıklarını söyleyerek haklarında oluşabilecek zannî yanlışları baştan yok etmişler ve her defasında güven telkin etmişlerdir.⁴

g-Diğer Özellikler: Bir lider kendisini, yönetimi altında bulunanların yerine koymasını bilmeli yani *empati* yeteneğine sahip olabilmelidir. Bir kimseyi empatiyle anlamak; o kişinin nasıl ve ne gibi duygular altında olduğunu kavramakla birlikte kendi duygu ve düşüncelerini gözden kaçırmamak, kendi bütünlüğünü ve objektifliğini korumak anlamına gelir. O halde iyi bir lider empati ile anlayış gösterebilmeli, fakat her zaman dinlediği kişinin etkisinde kalmamalıdır. Çünkü lider, bir kişinin değil toplumun amaçlarını gerçekleştirmekle yükümlüdür.

İyi bir lider, çok sıkı ve titiz bir kontrolden kaçınmalıdır. Çünkü sıkı kontrol, toplumdaki fertlerin huzurunu kaçıır. Bunun aksine, toplumdaki fertleri genel olarak izlemesinin daha rahat ve verim artıran bir hava meydana getireceği kaçınılmazdır.

¹-Kaya (1998:53-54)

²-Ş.Gölcük-S.Toprak, Kelâm, S.Ü.İlâhiyât Fakültesi Yayınları, Konya-1988, s.284

³-Şuarâ 26/107,125,143,162,178

⁴-Bkz. A'râf 7/61,67

Ayrıca liderin; idaresi altındaki bireyleri tek tek değil takım halinde görmesinin önemi vardır. Grup üyeleri birbirleriyle ne kadar kaynaşmış olurlarsa, o kadar âhenkli bir ortam sağlanır. Bu bakımdan lider, grubu içinde kaynaşma meydana getirmeye, grup havası estirmeye önem vermelidir.¹

Liderde bulunması gereken kişisel özelliklerden biri de “liderlik arzusu”dur. Liderlik herşeyden önce bir arzu ve istek meselesidir. Liderlik arzusu taşımayan kişi, etrafındakiler tarafından ne kadar zorlanırsa zorlansınlar lider olmaktan uzaklaşacaklardır. Lider olmak isteyen kişi, toplum tarafından farkedilme arzusu (duygusu) taşımalıdır. Bu arzuyu toplumun isteklerine tercüman olarak ortaya koyabilir. Bunun için de bulunduğu toplumu çok iyi tanımalıdır. Topluluğunu tanımayan, örf, âdet ve geleneklerini bilmeyen, toplumun hassâsiyet gösterdiği noktayı iyi tesbit edemeyen, diğer bir deyişle, toplumun nabzını tutamayan kişiler lider olamazlar. Liderlik arzusu taşıyan kişi, bu arzusunu ön plana çıkarabilmek için fırsat kollamalı, önüne çıkan imkanları değerlendirmesini bilmelidir. Toplumda meydana gelen bezginlik, yılgınlık, hayal kırıklığı gibi bunalımlı anlarda, yapacağı ölçülü ve emin çıkışlarla toplumun önüne geçebilmelidir.

Liderlik arzusu beraberinde sabrı da gerektirir. Bu arzu ve istekte olan kişinin çıktığı yolda; inişlerin, çıkışların, vefasızlıkların, ihanetlerin olabileceğini bilmeli, bu yolda ödenmesi gereken bedellerin bulunabileceğine hazır olmalıdır.²

Kur’ân’ın da belirttiği gibi; her yönden güzel bir örnek olan³ Hz.Peygamber (S.A.V.)’in liderlik özelliklerinden biri de, Allah’ın kendisine vermiş olduğu risâlet

¹-Baymur (1985:284)

²-Ergezer (1992:10)

³-Ahzâb 33/21

görevine¹ son derece bağlı, arzu ve istekli ve bu görevde oldukça sabır sahibi oluşudur. *“Şüphesiz size, içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki; sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır ve güç gelir. Size çok düşkündür. Mü'minleri esirgeyici ve bağışlayıcıdır.”*², *“Demek bu söze (Kur'ân'a) inanmazlarsa, bir üzüntü duyarak arkalarından kendini âdeta tüketeceksin.”*³, *“İnanmayacaklar diye âdeta kendine kıyacaksın.”*⁴, *“(Ey Peygamber) İstediğin (sevdiğin) kişiyi hidâyete erdiremezsin. Fakat Allah, dilediğini hidâyete erdirir. Allah, hidâyete erecekleri en iyi bilendir.”*⁵, *“(Ey Peygamber) Hatırlat! Sen ancak bir hatırlatıcısın. Onların üzerine zorlayıcı değilsin.”*⁶ Yukarıdaki âyetlerden de anlaşılacağı üzere; insanların hidâyete ermesi konusunda, Hz.Peygamber (S.A.V.) son derece hırslı (arzu ve istekli) olmuştur.⁷ Çünkü bu, O'nun görevinin gereği idi. Halbuki Allah, insanları iman etmeye zorlamamış, onları bu hususta serbest bırakmıştır.⁸ Hz.Peygamber (S.A.V.) ise, onların inanmamaları karşısında oldukça sıkıntı çekiyordu. Onların inanmalarını, hidâyete ermelerini arzu ediyordu. Ancak onlar, hemen inanmıyor, inanmaları için belli bir sürenin geçmesi gerekiyordu. İşte, bu süre içerisinde Resûlüllâh, elem ve ızdırıp duyuyordu. Kur'ân, Hz.Peygamber (S.A.V.)'i bu noktada sık sık uyarmış ve sabretmesini istemiştir. Çünkü sabır; her insanda olduğu gibi, toplulukları her yönden doğruya götürücü olan peygamberlerde de önemlidir. Onsuz, istenilen bir hedefe ulaşmak mümkün değildir. Zira genellikle belli sıkıntılar ve zorluklardan sonra ancak amaca ulaşılır. Bu, hayatın bütününde böyledir.⁹

¹-Mâide 5/67; Yâsin 36/3; Sebe' 34/28

²-Tevbe 9/128

³-Kehf 18/6

⁴-Şuarâ 26/3

⁵-Kasas 28/56

⁶-Gâşîye 88/21-22

⁷-Mühammed Ali Sâbûnî, Safvetü't-Tefâsir, Dâru'l-Kalem, Beyrut, (tsz., I/569

⁸-Kehf 18/29; İnsan 76/3

⁹-Mühittin Akgül, Kur'ân-ı Kerim'de Hz.Peygamber, Işık Yayınları, İstanbul-1999, s.140

3-KUR'AN'DA LİDERLİK MODELLERİ

Her sosyal grupta statü ve rollerin oluşturduğu bir hiyerarşi vardır. Bir sistemde, statülerin ve rollerin derecelendirilmesine, ast-üst ilişkilerine göre düzenlenmesine hiyerarşi denmektedir. Dolayısıyla bu durum, astların üstlerin emirlerine uymalarına, üstlerin de astlarına emir verme ve onları kontrol etmelerine imkan vermektedir.¹ İşte, bu hiyerarşinin tepesinde (ya da merkezinde) bir kişi bulunur. Bu kişi liderdir. Lider, içinde bulunduğu grubun veya toplumun tutum ve davranışlarını etkileme gücüne sahiptir. Bu nedenle bütün liderler bir ölçüde; planlama, yürütme, ilişkileri denetleme, grubu temsil etme gibi roller üstlenmiştir.

Kur'ân'da, değişik grup ve toplumlarda varlığını sürdürmüş olan değişik lider tipleri ve bunların farklı liderlik yönleri mevcuttur. Bu değişik lider tiplerini şu şekilde açıklamak mümkündür:

a-Kişisel Liderlik Modeli: Kişisel (ya da psikolojik) liderlik modeline göre, çeşitli özellikler bir kimseyi lider yapar. Ortamın özellikleri göz önüne alınmaz. Başka bir deyişle bu görüşe göre; liderlik karakterine sahip kimse, nasıl bir topluluğa girerse girsün, liderdir. Bu modelin olumsuz tarafı, toplumun ve fertlerin hesaba katılmamasıdır. Bu ise, tek yönlü bir yaklaşımdır.² Böyle bir kimsenin toplumdaki liderliği, iyi veya kötü yönde oluşabilir. Bu da; tamamen, lider olarak ortaya çıkmış olan kişinin karakteriyle bağlantılıdır. Toplumunu kötü yönlerle sürüklemesi, onlara baskı yapması, kişisel hak ve özgürlüklere saygı duymaması gibi yönlerle liderliği oluşabileceği gibi; toplumu iyi yönde organize etmesi, onları sevip sayması, her türlü

¹-S.Kızılcılık-Y.Erjem, Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü, Günay Ofset, Konya-1992, s.197

²-Kağıtçıbaşı (1988:229)

işlerinde onlara yardımcı olması ve yol göstermesi gibi yönlerle de liderliği oluşabilir.

Bu modele uygun olarak, kişisel liderlik özelliklerini kötü yönde kullandı otoritesini bu doğrultuda oluşturan biri olan Firavun örnek verilebilir. Kur'ân, Firavun'un otoritesini oluşturmak ve sağlamlaştırmak için öncelikle rablık ve ulûhiyyet niteliklerini taşıdığını ilân ettiğini, *“Ben sizin en yüce rabbinizim.”*¹, *“Benden başka bir ilâh edinirsen seni hapse koyarım.”*², *“Firavun, “Ey mele! Benden başka hiçbir ilâh bilmiyorum.” dedi.”*³ âyetleriyle bildirmektedir.

Firavun'un, liderliğini ve otoritesini sağlamlaştırmak için başvurduğu bir başka yöntem de; *kendisinin ilâh olduğu inancını* baskı unsuru olarak kullanabilmek için, toplumda etkili bir grup denebilecek sihirbazlar zümresini kendisine itaat ettirmek istemesidir. Aynı zamanda sihirbazların, o dönemdeki dinî anlayışta da toplum üzerinde etkin bir rol oynadığı söylenebilir. Çünkü Firavun, Hz.Musa'ya karşı, öncelikle sihirbazlar grubunu çağırarak mücadelesine başlamıştır. Firavun'un sihirbazlar zümresini, kendisine itaat ettirmek istemesinde başarılı olduğu, sihirbazlar grubunun Hz.Musa dönemindeki durumlarından anlaşılmaktadır.⁴ Kur'ân'da, bu zümrenin Firavun'dan gelecek nimetlere istekli oldukları ve onun katında değer kazanmak istedikleri açıkça belirtilir.⁵ Bunların Firavun'a bağlılıkları, sihir iplerini *“Firavun izzeti için”*⁶ diyerek atmalarından anlaşılmaktadır.

Ayrıca Firavun, ekonomik gücünü de baskı aracı kullanarak otoritesini devam ettirmek istemiştir. Hz.Musa dönemi Mısır'ında Firavun tüm Mısır mülküne sahip

¹-Nâziât 79/24

²-Şuarâ 26/29

³-Kasas 28/38

⁴-Sayı (1992:13)

⁵-Şuarâ 26/41-42

⁶-Şuarâ 26/44

olduğunu Kur'ân; Firavun'un halkına yönelttiği, *“Ey kavmin! Mısır'ın mülkü ve altında akıp giden şu nehirler benim değil mi? Hâlâ görmüyor musunuz?...”*¹ sözleriyle işaret etmektedir. Buna göre tüm toprakların mülkiyet hakkı Firavun'a aittir. Begavî (v. 516/1122), âyetteki “nehirleri”, “Benim emrim ile akan Nil'in kolları” olarak değerlendirip, Mısır'daki bütün sulama teşkilâtının Firavun'un emri altında olduğuna, dilediğine verip dilediğine su vermeyebileceğine işaret etmektedir.²

Firavun'un yönetimdeki otoritesinin dayandığı önemli unsurlardan biri de *güven duygusudur*. Halka korku salarak onlarda güvensizlik duygusu meydana getirmiş ve böylece otoritesini sağlama almıştır. Çünkü, insanda sükûnet ve iç huzurun sağlanmış olması, güvenlik ihtiyacının sağlanmış olduğunu gösterir. Kendisine güvenen, içinde bulunduğu ortamda korku duymayan, endişe etmeyen, her türlü tehlikeden uzak olduğuna inanabilen bir insan kolay kolay iç huzurunu kaybetmez. Güvenlik tehlikesi olduğu anlarda ise; korku, kaygı, endişe gibi duygu ve heyecanlar belirir.³ *“Firavun, o yerde ululandı (zorbalığa kalktı), halkını çeşitli gruplara böldü. Onlardan bir zümreyi zayıflatıyor, oğullarını kesiyor, kadınlarını sağ bırakıyordu.”*⁴ âyetinden de anlaşıldığı üzere Firavun; halkta korku, kaygı, endişe meydana getirerek onları sindirmiş ve tepkisizleştirmiştir. Dolayısıyla, kendisini güvensizlik içerisinde hisseden halkın kontrol altına alınması, onlar üzerinde otorite kurulması kolaylaşmıştır. Firavun ve hanedanının bütün bu çabalarının temelinde, aslında kendi güvenliklerinin tehlikeye düşeceği korkusu yatıyordu. Firavun'un halkına her türlü dînî, siyâsî, ekonomik ve psikolojik baskı yapmasına ve otoritesini

¹-Zuhruf 43/51

²-El-Begavî (1992:IV/142)

³-Abdurrahman Kasapoğlu, Âdem'den Hâtem'e Kişilik, İzci Yayınları, İstanbul-1997, s.54

⁴-Kâşas 28/4

(kişisel liderlik özelliklerini de kullanarak) kuvvet unsuruna dayandırmasına neden olan işte bu korkudur.

Dolayısıyla Firavun; halkının içinde bulunduğu şartları göz önünde bulundurmamış, kendi şartlarını oluşturmuştur. Bunları yaparken de; toplum ve insan psikolojisini, insanlardaki (yanlış veya doğru) dîni ihtiyacı, ekonomik gücünü ve devlet idâresindeki yardımcılarını (meleini) iyi kullanmış ve bunlara, kişisel beceri ve yeteneklerini de eklemesini bilmiştir.

b-Ortamsal Liderlik Modeli: Kişisel liderlik modelinin tam tersi ortamsal liderlik modelidir. Buna göre, lideri ortam ortaya çıkarır Lider, ortamın özellik ve ihtiyaçlarına göre belirir. Bu görüşte, büyük ölçüde kişisel özellikler göz önüne alınmaz, sadece ortamsal özellikler söz konusudur. Ancak, ortamsal ihtiyaçlara en iyi cevap verebilen kişilerin lider olduğu da düşünülürse, kişisel özellikler ihmal edilmemektedir.¹

Birçok yönüyle, bu liderlik özelliklerini taşıyan biri olarak Tâlût'u örnek vermek mümkündür. Hz.Musa'dan sonra; İsrâiloğulları, yurtları olan Filistin'de bu halkın saldırılarına uğramış, bu saldırılar çok kanlı geçmiş ve İsrâiloğullar'ından binlerce kişi öldürülmüş, malları yağma edilip yurtlarından kovulmalarına neden olmuştur.² Ülkesiz ve yurtsuz kalan İsrâiloğulları, peygamberlerine başvurup Allah yolunda savaşmak istediklerini, bunun için de bir hükümdar (komutan) tâyin edilmesini söylemişlerdir.³ Böyle bir ortamda; peygamberleri, Allah'ın kendilerine, bedenen iri, güçlü, kuvvetli; mânen de din ve siyâset ilmini, yönetim sanatını ve

¹-Kağıtçıbaşı (1988:231)

²-Yıldırım (1986:II/687)

³-Bağara 2/246

savaşı iyi bilen¹ biri olarak Tâlût'u gönderdiğini haber vermiştir.² İçinde bulunduğu ortamsal şartlarla kişisel bilgi ve tecrübesini birleştiren Tâlût, ordusunun sayıca az olmasına rağmen³, Câlût'un başında bulunduğu düşman ordusunu yenmiştir.⁴ Buradan, savaş ortamında sayısal çokluğun önemli olmadığı, önemli olanın her iki tarafın niteliksel durumları olduğu sonucunun çıkarılması mümkündür.

Lider statüsünde bulunan biri olarak Tâlût'un bu büyük başarısında; ortamın şartları yani İsrâiloğulları'nın içinde bulunduğu zor durum ve onların istekleri etken rol oynamıştır. Fakat, hiçbir zaman Tâlût'un kişisel bilgi ve yetenekleri de göz ardı edilmemelidir.

c-Otoriter Liderlik (Anânevî Hâkimiyet): Bu liderlik tipinde, liderlerin karar ve uygulamalarını gelenekler belirler. Yönetimde bulunan liderler sınırlarını aştıkları zaman çeşitli engellemelerle karşılaşılır. Otoriter lider, örf ve geleneklerin yanısıra, grubun siyasetini kendisi de tayin edebilmektedir. Zira en son makam odur. Otoriter lider, toplumun üyeleri arasındaki haberleşmeyi en az seviyeye indirerek, bütünlüğünü kaybetmiş bir grup yapısını teşvik eder. Grup üyelerini kendisine bağlayarak birbirlerini kontrol ettirir. Böylece, toplumdaki her fert lidere bağlıdır, fakat kendi aralarında rekâbet halindedir.⁵

Kur'ân'a bakıldığında; Firavun, otoritesini örf ve geleneklere dayandıran lider tiplerinden biri olarak görülmektedir. Firavun siyâsî ve dînî otoritesini sağlamlaştırmak için, halk nazarında etkili ve değerli olan şirk inancını desteklemiş ve bunu kendisinin ilah olduğunu iddia ederek pekiştirmek istemiştir. Halbuki

¹-Yazır (1971:II/830)

²-Bakara 2/247

³-Bakara 2/249

⁴-Bakara 2/251

⁵-Ergezer (1992:70)

kendisinin ilah olduğunu iddia ederken, atalarından kalan dîni geleneğin etkisiyle ilahlara tapıyordu: *“Fıravun kavminden ileri gelenler, “Musa’ya ve kavmini, bu topraklarda bozgunculuk çıkarmaları, seni ve ilahlarını terketmeleri için mi bırakacaksın (burada kalmalarına izin vereceksin).” dediler.”*¹ âyetinden bu durum anlaşılmaktadır. Fıravunu’un taptığı şeylerin inek, put, güneş veya boynuna astığı sert bir madde olabileceği² ve bunlara gizlice taptığı rivâyet edilmektedir.³ Hz.Musa ile mücadelesinde; halkını, örf ve âdetlerinin oluşturduğu dinlerinin yok olacağı düşüncesiyle korkutmuş ve harekete geçirmiştir. *“Kavminden ileri gelenler, “Bu ikisi (Musa ve Hârûn) şüphesiz sihirbazdırlar. Sizi büyüleriyle yerinizden çıkarmak ve örnek yolunuzu (dininizi) gidermek istiyorlar. Onun için bütün tuzaklarımızı bir araya toplayın. Sonra saf halinde birden gelin (hücum edin). Bugün gâlip olan kimse muhakkak umduğuna ermiştir.” dediler.”*⁴ Ayrıca sihirbazların Hz.Musa’ya inanmaları sonucu; onların kavmini etkileyebileceği ve geleneklerden oluşan sapık dîni anlayışın zedeleneceği endişesiyle, örf ve âdetlerle şekillendirdiği kendi statüsünü korumak amacıyla, *“Benden izin almadan mı imân ettiniz? Bu, şüphesiz halkını içinden çıkarmanız için şehirde kurduğumuz bir tuzaktır. Yakında (Başımıza ne geleceğini) bileceksiniz. Muhakkak ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve hepinizi asacağım.”*⁵ sözleriyle sihirbazları tehdit ederek, kavmi katındaki prestijine gelecek zararı önlemeye çalışmıştır.

d-Karizmatik Liderlik: “Karizmatik” kavramı, kitleler karşısında olağanüstü saygınlığı ve etkileme gücü bulunan bir lider için kullanılmaktadır.⁶ Bu tip liderler,

¹-A`râf 7/127

²-el-Begavî (1992:II/189)

³-Sayı (1992:21)

⁴-Tâhâ 20/63-64

⁵-A`râf 7/123-124

⁶-Kaya (1998:33)

genellikle toplumların bunalımlı devrelerinde ortaya çıkarlar. Bezginliğin, yılgınlığın, ümitsizliğin içerisinde ortaya çıkacak lider, bir ümit ışığı olarak görülür. Toplum, o lider hakkında bir inanca sahip olur. İçinde bulunan şartlar bu inancın oluşmasına yardımcı olur. Burada söz konusu olan, toplum içerisinde herkesin onayladığı, güvendiği, üstün kaliteli liderdir. Bu aşamada, bu tip lidere uymayan azınlıklar bertaraf edilir. Bu, toplumun geleceği açısından gerekli görülür. Bu tip liderlerde, insanüstü birtakım kabiliyetlerin ve özelliklerin bulunduğu inanılır. Toplum ile liderin bekleyişleri, inanç ve ümitleri arasında bir benzerlik ve paralellik vardır.¹

Karizmatik liderler, genellikle toplumların buhranlı dönemlerinde ortaya çıktıkları için, otoritelerini uzun zaman sürdüremezler. En önemli nitelikleri radikalist oluşları ve sorunları temelden çözümlenememesidir. İnsanlara, günlük hayatı düzenleyen düşünce ve davranış kurallarıyla uyumlanmayan nitelikleri aracılığıyla egemen olurlar. Eğer karizmatik lider, bu olağanüstü özelliklerine dayanan gücünü koruyamaz hâle gelirse, bütün bağlı olanlarını kaybedebilir. Bir zamanlar bu lidere bağlanmış olanlar, artık yeni bir karizmatik liderin çıkmasını beklemeye başlarlar. Çünkü karizmatik lider, gücünü geleneklerden ya da hukuk kurallarından aldığı gibi, çoğunlukla olağanüstü niteliklerinden almaktadır. Bu olağanüstü nitelikleri hakkında şüpheler belirince, güçlü bir çıkışla bu şüpheleri silemezse, artık sonu gelmiş demektir.

Karizmatik lider, kendine göre olan bir işe el atar ve salt taşıdığı misyona dayanarak itaat ve yandaş kitlesi ister. İtaat ve yandaş kitlesini bulup bulamayacağını başarısı belirler. Kendilerine gönderildiğine inandığı kişiler, onun misyonunu

¹-Ergezer (1992:72)

tanımlarsa karizmatik iddiası çöker. Kabul ederlerse, kendini kanıtlayarak yerini koruyabildiği sürece onların efendisi olur.

Karizmatik nitelikte beslenen inancın, sosyo-psikolojik bir olay olduğu söylenebilir. Nitekim somut karizmatik lider tipleri, içinden çıktıkları toplumdan bağımsız bir biçimde ele alınacak olurlarsa, pek az şey ifade edeceklerdir. Diğer bir deyişle; her toplum tarihsel, geleneksel ve sosyo-ekonomik şartların hazırladığı bir ortam olması sebebiyle, kendi karizmatik liderlerini ortaya çıkarırlar. Karizmatik liderlerin nitelikleriyle, belli bir zaman ve yerde yaşayan toplum üyelerinin beklentileri, ümitleri, inançları, eğilimleri arasında gözden kaçmayacak paralellikler bulunmaktadır.¹

Kur'ân'da kıssası anlatılan Zülkarneyn'i, karizmatik yönü bulunan bir lider olarak ele almak mümkündür. Allah'ın kendisini kudret (güç) sahibi kılması (hükümdar yapması), belirli bir amaca ulaşmak için başvurulması gerekli doğru ve meşrû vâsıtaya (araca)² ilişkin bilgileri vermesi (öğretmesi)³, Allah'ın kendisine suç işleyen insanları cezalandırma veya serbest bırakma yetkisini vermesi⁴, onun karizmasını oluşturan unsurların başında gelmektedir. Ayrıca; bir anlamı da "iki boynuz sahibi" olan Zülkarneyn sıfatının; bu tâbirle anılan lider (hükümdar) kişiye bahşedildiği ifade edilen iki güç ve iktidar kaynağını, yani hükümdarlık kudreti ve itibarını ve Allah'a inanmanın kazandırdığı mânevî gücü ifade ediyor olması mümkündür.⁵ Kur'ân'ın belirttiğine göre Zülkarneyn; üstün yetenekli, geniş kudret ve imkanlara sahip, yeterince bilgili ve kültürlü olup dünya coğrafyasının önemli bir

¹-Kızılcelik-Erjem (1992:240)

²-Muhammed Esed, Kur'ân Mesajı, Çev. C.Koytak-A.Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul-1998, s.511

³-Kehf 18/84

⁴-Kehf 18/86-87

⁵-Esed (1998:511)

kısmını bilen, zâlimlere cezalarını veren, iyi ahlâklı toplumları koruyan¹ dirâyetli bir liderdir.² Aynı zamanda bu özellikler, onun karizmasını destekleyen faktörlerdir.

Zülkarneyn, değişik yerlere yaptığı seferler sırasında kendisinden yardım isteyen bir toplulukla karşılaşmıştır. Bu topluluk, Ye'cûc ve Me'cûc adlı iki kavimden çok zarar gördüklerini, sıkıntıya düştüklerini beyân ederek, kendilerini onlardan koruyacak bir set yapmasını istemişlerdir.³ Zülkarneyn de; onların bu isteğini yerine getirmiş, bozguncu toplulukların aşamadığı ve hasar veremediği bir set yapmıştır.

Dolayısıyla Zülkarneyn; başarı ve zaferin Allah'ın yardımı sayesinde olduğunu bilip Hakk'a karşı tam teslimiyet gösteren, sıkıntı ve güç durumunda kalan toplulukların kendisine güvenip yardım istediği, idaresi altındaki insanlara güven veren, bilgi ve kültürünü karizmatik yönüyle birleştiren bir lider tipi olarak görünmektedir.

e-Demokratik Liderlik: Kânunî hâkimiyete dayanan liderlik tipidir. Otoriter liderden farklı iktidarı kullanma tarzıdır. Demokratik liderler, toplumdaki her üyenin azamî derecede işe karışmasını, iştirak etmesini temin etmeye çalışırlar. Üyeler arasındaki karşılıklı ilişkileri teşvik ve takviye ederler. Karar verirken, karara herkesi ortak etmeye gayret gösterirler. Yönetim işlerinde istişâreye, başkalarının fikir ve düşüncelerine yer verirler.⁴

¹-Bkz. Kehf 18/84-91

²-Yıldırım (1986:VII/3678)

³-Kehf 18/93-94

⁴-Ergezer (1992:73)

Kur'an; Sebe' Kraliçe'sini, demokratik yönü bulunan bir lider olarak sunmaktadır. Hz. Süleyman ile Kraliçe arasındaki olaylar anlatılırken¹; Hz. Süleyman'ın gönderdiği mektubu alan Kraliçe, adamlarını (meleini) toplayarak onlara Süleyman'dan aldığı mektubun içeriğini anlatmış, ne yapması gerektiği konusunda fikirlerini sormuştur: *"Kraliçe, "Ey ileri gelenler! Bana (bı) işim hakkında bir fikir verin. Siz huzurumda bulununcaya kadar, ben hiçbir işte kesin karar sahibi olamam." dedi."*² Kraliçe'nin; bu işinde yalnız karar vermemesi, adamlarını çağırıp görüşlerini alması ve onlara güven duyduğunu belirtmesi; onun demokratik yönüne işaret eder.

Ayrıca bu liderlik modeli, liderliğin seçimle ortaya çıkarılan şeklidir. Böylece bir sistemde, toplumda meydana gelen sosyal değişimler ve uluslararası gelişmeler sonucunda liderin de değişmesi mümkündür.

Toplumlarda liderlere bağlılık şekli ve davranışı, liderliğin şekline göre değişiklik arzemektedir. Eğer lider, bunalım döneminde ortaya çıkmış bir "kurtarıcı" konumundaki karizmatik özellikteyse; toplum onu her zaman sevgi saygıyla değerlendirir ve destekler. Şayet lider, zorla liderliği ele geçirmiş, baskı, kuvvet ve zorbalıkla statüsünü sürdürüyorsa; toplum liderden güçlü olmadığı için boyun eğecek, uyma davranışı göstermek zorunda kalacak fakat ilk fırsatta onu liderlikten indirmeye çalışacaktır. Demokratik liderler, toplum tarafından belirlendiği için topluma karşı sorumludurlar. Bu durum da, onların topluma uygun davranmasını sağlar. Bu aşamada toplum, beklentilerine cevap bulduğu sürece liderine uyum gösterir. Gerektiğinde değişebildiği için, pek fazla sosyal problemlerin çıkmadığı bir

¹-Bkz. Neml 27/22-44

²-Neml 27/32

liderlik tipidir. Çünkü, gerek lider gerekse toplum hukûki olarak belirlenmiş sınırlar içinde davranış gösterecektir.

Sonuç olarak; gerek toplumsal ve gerekse kurumsal açıdan liderlik, toplumun beklentileri doğrultusunda varlığını sürdüren bir oluşumdur.

B-KUR'ÂN'DA TOPLUM

Günlük konuşmalarda “grup” sözcüğü, en genel anlamda “çoğul olmayı” belirlemektedir. Bir kalabalığın grup olabilmesi için ortak amaçlar, ortak normlar, kendilerini bir grup olarak hissetmeleri gibi şartlar öne sürülmüştür. Gruplar şüphesiz bu özellikleri göstermekle beraber; bir kalabalığın grup olabilmesi için gereken en az şart “etkileşim” olacaktır. Buna göre grup, “etkileşim halinde olan birden fazla insan” anlamını taşır.¹

Grup kavramı toplu halde bulunmak ve bir arada bulunmaktan daha fazla ve çok çeşitli anlamları ihtivâ eder. Herşeyden önce bir grubun oluşması ve varlığını sürdürebilmesi için grup şuurunun bulunması gerekir. Grup şuuru da mensûbiyet duygusu ile oluşmakta ve fertlerin, grubun temsil ettiği bütüne psikolojik yönden katılımını ifade etmektedir. Fakat grup şuurunun oluşması için grubun bazı ortak niteliklere sahip olması gerekir. Bu niteliklerin bazıları şunlardır:

1-Bir gruba mensûbiyet durumu, hem fert bilincinde bulunmalı, hem de grubun dışındakileri tarafından tanınmalıdır.

2-Grup içinde her fert belirli rolleri yerine getirmelidir.

3-Grubun sürekliliği için karşılıklı ilişkiler çok önemlidir. Grup üyeleri arasında iletişim ve temas, grup şuurunun da güçlendiren faktördür.

¹-Kağıtçıbaşı (1988:200)

4-Grup üyeleri, ortak ilgi ve değerleri paylaşırlar. Bu ortak ilgi ve değerler fertlerde grup şuuru ve bütünlüşmeyi sağlayan bir faktördür.

5-Grup eylemi, belirli hedeflere ve ortak amaçları gerçekleştirilmeye kanalizel edilmelidir. Hedef ve amaç birliği, grubun niçin meydana geldiğini gösterir.¹

Toplum (topluluk) ise; organlaşmış veya yaygın bütün zümrelerarası birliklerin tümüne verilen addır. Her yaştan insanı içine alır, devamlıdır ve herhangi bir sözleşme veya içgüdü eseri olmayıp, ortak inançlara ve kurumlara dayanan tabii bir kuruluştur.² Ve sadece maddî menfaatler toplamı değildir.³ Ayrıca; toplumu oluşturan fertler, kendilerini aynı topluluğun üyeleri olarak algırlarlar, topluluk içerisinde diğerleri ile aynı psikolojik anlamı ve önemi paylaşırlar, bu topluluğun özellik ve değerleri hakkında sosyal bir anlaşmayı bir ölçüde sağlarlar.⁴

Toplum; insanların gelişi güzel, tesâdüfi bir oluşumu değildir. Tam aksine toplum; sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için etkileşen ve ortak bir kültürü paylaşan çok sayıdaki insanın oluşturduğu bir bütündür. Dolayısıyla toplumun belirleyici özelliği kültürdür ve kültür üzerinde uzlaşma sağlanmaktadır.⁵

Toplum kavramı ayrıca; bir yerleşen öncülere, bir köye, bir şehre, bir kabileye veya bir millete uygulanan bir tâbir olarak da yorumlanmaktadır. Küçük veya büyük birtakım grup üyelerinin; bir ferdî menfaati değil, hayatın ortak şartlarını paylaşacak şekilde bir arada yaşamaları, toplum kavramının tamamlayıcı unsuru olmaktadır. Bir toplumun en büyük alâmeti ise, ferdin hayatının tamamen bunun içerisinde yaşanabilmesidir. Bir kimse hayatını tamamıyla bir yerde geçiremez. Bir köyde veya

¹-Nivazi Akyüz, "Dinlerin Teşekkülünde Dini Liderlerin Karizması", Dinî Araştırmalar Dergisi, Ocak-Nisan 1999, Ankara, c.1, s.3

²-Hilmi Ziya Ülken, Sosyoloji Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1969, s.292

³-Hatemi Senih Sarp, Psikoloji, Türkiye Basımevi, İstanbul-1936, s.96

⁴-Sibel Arkonaç, Grup İlişkileri, Alfa Yayın, İstanbul-1993, s.1

⁵-Orhan Gökçe, İletişim Bilimine Giriş, Turhan Kitabevi, Ankara-1993, s.40

şehirde ise, hayatını her yönü ile yaşaması mümkün olmaktadır. Şu halde toplumun esas kriteri, içerisinde bir kimsenin bütün sosyal imkân ve münâsebetlerinin bulunabilmesidir.¹

Kur'ân; genel anlamda topluluğu, sosyolojik bir vâkıa olarak görmektedir: *“Ey insanlar! Şüphesiz biz sizi, bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi, birbirinizle tanışmanız diye topluluklara ve kabilelere ayırdık. Şüphesiz, Allah katında en değerliniz, takvâca en üstün olanınızdır. Muhakkak Allah, herşeyi bilen, herşeyden haberdâr olandır.”*² Âyette kullanılan “şa'b” (halk) kavramı, çoğunlukla, başka insanlardan topluluklardan ayrı olan bir toplum anlamına gelmektedir. “Kabile” kavramıyla da, toplum kavramının kapsamı içindeki ayrıntılar kastedilmektedir.³ “Li teârafü” (tanışasınız diye) ifadesi ise; insanların “ben şu toplumdanim” veya “falanlardanım” diyebilmeleri amacı ile birbirleriyle tanışıp anlaşmaları için kullanılan bir anlatımdır.⁴ Ayrıca; insanoğlunun bir erkekle bir dişiden yaratılıp da topluluklara ayrılışı, dağılmak ve dövüşmek için değil, tanışıp yardımlaşarak birbirleriyle kaynaşmak ve güzel ahlâkı uygulayarak daha büyük ve güzel topluluklar meydana getirip korunmak içindir.⁵

Bu genel tanımlamadan sonra Kur'ân, toplulukların -tanışma ihtiyacını doğuracak- hangi yönlerden farklı olabileceğini şöyle ifade eder: *“Allah'ın gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin birbirine uymaması da O'nun (Allah'ın) âyetlerindedir (delillerindedir). Şüphesiz bunlarda âlimler için elbette ibretler*

¹-R.M.Maclver-Charles H.Page, Cemiyet I, Çev. Âmiran Kurtkan, Milli Eğitim Basınevi, İstanbul-1994. s.22

²-Hucurât 49/13

³-El-Begavî (1992:IV/217)

⁴-Derveze (1998:VI/436)

⁵-Yâzır (1971:VI/4478)

*vardır.*¹ Âyette; farklılık unsurlarından biri, (konuşulan) dillerin çeşitliliğidir. Her toplumun (milletin) kendi bünyesinde kültür birliğini sağlaması bakımından ayrı dil konuşması yararlıdır. Aynı zamanda milletler arasında bilimsel, ekonomik ve kültürel yönlerden alışverişin sağlanması, her milletin kendi diliyle geliştirdiğini bir diğerine aktarması gibi durumlar, birbirlerinin dillerini öğrenmeleri gereğini doğurur ve bu da her bakımdan, milletler için başka başka faydaların doğmasına yardımcı olur.

Bir diğer farklılık unsuru ise renklerin çeşitliliğidir. Aynı asıldan türeyip türeyen insanların cilt renginin beyaz, siyah, sarı, kırmızı ve bileşik olması başlıbaşına bir araştırma ve inceleme konusudur. Nitekim; yapılan araştırmalara göre, dünyada yaşayan insanların siyah, beyaz ve sarı olmak üzere üç temel ırka mensup oldukları ortaya çıkmıştır.² Bu bakımdan, ırk kavramı toplum kavramına göre daha geniştir. Yani, aynı ırka mensup değişik toplumlar bulunabilmektedir.

C-KUR'AN'DA LİDER-TOPLUM İLİŞKİSİ

Doğumdan sonraki gelişme aşamasında insanlar arası etkileşim süreci içindeki çevresel ve sosyal etkenlerin kişilik üzerindeki rolü çok büyüktür. İnsan, etrafında bulunan kişilerin, sürekli yaşadığı sayısız olayların, kendisini kuşatan sosyo-ekonomik ve kültürel şartların, gelenek, örf ve kanunların ve daha pek çok faktörün etkisi altında yaşar. Bu etkenlerin karmaşık etkileşimi sonucunda insan bir “kişi” olarak belirir.

Bireyin topluma nasıl uyum sağladığı kişilik açısından önem arzeden bir husustur. Öncelikle her toplum, bireyleri uysun diye değerler ve normlar üretir.

¹-Rûm 30/22

²-Yıldırım (1986:IX/4697)

Sonra bu normlar, yaptırım gücü olan öğelerle desteklenerek bireylerin onlara uymasına çalışılır.

Hangi tutum ve davranışların doğru ve uygun sayılacağını, ne tür hareketlerin iyi ya da kötü diye niteleneceğini toplumun değer yargıları belirler. Bireyler de; genellikle mensup oldukları toplum tarafından arzu edilir olan ortak değer yargılarını doğrudan veya dolaylı olarak, kendi istek ve hedefleri olarak belirler. Çoğu zaman insanların tutum ve davranışları “grubun kurallarını, değerlerini, inançlarını yansıtmak” yönünde açılım gösterir. Toplumun bu unsurları zamanla kişiliğin bir parçası haline gelir.¹

Sosyal etkiler karşısında bireyin topluma veya toplumdaki birilerine davranışlarını benzetmesine veya davranışlarını onlara göre düzenlemesine “uyma” denir.² Dolayısıyla bu tür davranış (uyma), insanlarda benzer davranışlara ve bundan dolayı da sosyal düzene yol açar.

Üç türlü uyma davranışından bahsedilmektedir:

a-İtaat: Bir gruba olduğu gibi, bir kişiye uyma şeklinde de görülebilir. İtaat sonucu uyma davranışının temelinde, uyulanın uyanın üzerinde gücü ya da kontrolü vardır.

Kur’ân’da bu tür uyma eylemi, peygamberlerle toplulukları arasındaki ilişkilerde yaygın olarak görülmektedir. Güç ve kontrolü ellerinde bulunduran toplumun ileri gelenleri (mele’); güçlerinin yettiği halkın zayıf tabakasından herkese, peygamberlerin getirdiklerine inanmamaları konusunda zor kullanmış ve onlara her defasında tehdit dolu sözler söyleyerek, kendilerine uymalarını sağlamaya

¹-Abdurrahman Kasapoğlu, Kur’ân’da Kişilik Psikolojisi, İzci Yayınları, İstanbul-1997, s.49

²-Kağıtçıbaşı (1988:69)

çalışmışlardır: “*Onun (Hz.Şuayb’in) topluluğundan (imân etmeyi) kibirlerine yediremeyen ileri gelenler, “Ey Şuayb! Seni ve beraberindeki imân edenleri ya memleketimizden çıkaracağız, ya da mutlaka bizim dinimize döneceksiniz.” dediler. O (Hz.Şuayb); “İstemsek de mi?” dedi.*”¹, “*Topluluğundan ileri gelenler, “Şuayb’e uyarmanız; o zaman zarara uğramış kimseler olacaksınız.” dediler.*”²

Ayrıca; Firavun’un, gücünü, yetkisini ve otoritesini kullanarak halkını kendisine uymaya zorlaması ve bu konuda onlara başka bir alternatif bırakmaması, bu tür uyma eylemi çerçevesinde değerlendirilmesi mümkündür.

b-Özdeşleşme: Sosyal uyma davranışı bu süreç sonunda da ortaya çıkabilir. Burada birey, birisinin veya bir grubun fikrine, ona benzeyebilmek için uyar. Özdeşleşme sonucu uyma davranışının temelinde, uyulanın câzibesi vardır. Uyulanın uyanın gözündeki değeri devam ettikçe uyma davranışı da devam eder. Bu değer kaybolursa, uyma davranışı da ortadan kalkacaktır.

Kur’ân; müşriklerle taptıkları (uydukları) putlar arasındaki inanç ilişkisinin temelinde yatan önemli unsurlardan birinin de; bu tür uyma davranışını şekillendiren câzibe ve değer kavramı olduğunu belirtmektedir: “*İnsanlardan bazıları, Allah’tan başka O’na denk (putlar) edinirler ki; onlara Allah’a olan sevgi gibi sevgi beslerler. İmân edenlerin Allah’a sevgisi ise (herşeyden) sağlamdır...*”³ Müşrikler, kendilerinde bir güzellik (câzibe) gördüklerinden dolayı putlara tapmışlardır.⁴ Elbette bu güzellik, putların maddî görünüşleri olmayıp, onların temsil ettiği inanç düşüncesidir. Müşriklerin, putlara duyduğu sevginin ve verdikleri değer büyükliğini anlatmak için Kur’ân, sevgilerin en büyüğü olan “Allah sevgisi gibi” anlatımını kullanmıştır.

¹-A’râf 7/88

²-A’râf 7/90

³-Bakara 2/165

⁴-eİ-Begavî (1992:İ/136)

Dolayısıyla Yüce Allah, puta tapanların taptıkları putlardan vazgeçmeleri ve sadece Allah'a yönelmeleri konusunda; öncelikle putların böyle bir sevgiye kesinlikle lâyık olmadığını, onların görmediğini, duymadığını, hiçbir şeyi engelleyemediğini¹, bunların kendilerinin ve atalarının uydurdukları şeyler² olduğunu açıklayarak, müşriklerin aklî muhâkemelerine seslenmiş ve putlardan gördükleri zannî ve sahte güzellikleri (câzibeleri) akıllarından izâle etme metodunu kullanmıştır.

c-Benimseme (Kendine Maletme): Bu tür uyma davranışında kişi, bir kurala ya da görüşe, onun gerçekten doğru olduğuna inandığı için uyar. Burada, uyulanın fikri uyan için inanılır bir fikirdir. Bu tür uyma davranışının temelinde, doğru olarak kabul etme durumu vardır.³

Mü'minlerin Allah'a olan itaati, bu tür uyma eylemi içinde düşünülmesi daha uygun görünmektedir. Çünkü Yüce Allah, hiçbir insanı imâna zorlamamış, insanı inanma ve inanmama arasında serbest bırakmıştır: *“Dinde zorlama yoktur. Şüphesiz imân ile küfür apaçık meydana çıkmıştır. Kim tâgûtu (insanı azgınlığa sevkeden herşeyi) tanımayıp da Allah'a imân ederse; muhakkak kopması (mümkün) olmayan en sağlam kulpa yapışmıştır. Allah hakkıyla işitici ve bilicidir.”*⁴, *“Şüphesiz biz, insana (doğru) yolu gösterdik. İster şükredici olsun, ister nankör.”*⁵, *“De ki, “Hak Rabbinizdendir. Artık dileyen imân etsin, dileyen inanmasın...”*⁶ Âyetlerde; insanları mutluluğa eriştirecek ilâhî esaslara kişinin hür iradesiyle inanmasına, imânla inkâr arasında bir seçim yapmada, imâna kararlı bir şekilde yönelişte var olan ve imâna süreklilik kazandıran irade unsurunun rolüne şahit olunmaktadır. Dolayısıyla imân;

¹-Meryem 19/42

²-Necm 53/23; Yusuf 12/40

³-Kağıtçıbaşı (1988:70)

⁴-Bakara 2/256

⁵-İnsan 76/3

⁶-Kehf 18/29

öncelikli olarak kalbin tasdiki, kabullenışı ve rıza göstermesidir. Yakîn, gönülden teslimiyet, samimiyet, sevgi, korku gibi duygular kalbin tasdik işlevine eşlik ederler. İnsanın şuurlu ve bilinçli hareket etmesini sağlayan akıl da zihinsel faaliyetiyle kalbin tasdik ettiği şeyleri bilgisel olarak doğrular. Kalbin tasdik ettiği ve zihnin doğruladığı esaslar dış görüntüler olarak insanın söz ve davranışlarına yansır.¹ Kalbin ve aklın bütün bu faaliyetlerinde, verilen kararın doğruluğuna inanma ve bunu hür iradeyle benimseme vardır. Ayrıca Kur'ân; mü'minlere sık sık düşünmekten bahsederek, onları düşünmeye, düşünerek ve akıllarını çalıştırarak, gerçek anlamda ikna olarak inanmaya, böylece hakkı tereddütsüzce kabullenmeye çağırılmaktadır. Dolayısıyla, hiçbir şekilde düşünceye ve düşünmeye sınır koymayarak insanların kalbini kazanmayı hedef almıştır.²

Kişiyi uyma davranışına iten bir sebep de, her insanın varoluşunda bulunan eksiklik duygusudur. Toplumsal normlar açısından eksiklik, arzu edilmeyen bir durumdur. Bu duygu, meydana getirmiş olduğu hoşnutsuzluğa rağmen, yaşanması kaçınılmaz bir gerçekliktir. Üstelik insan, hayatını devam ettirebilmek ve gelişebilmek için eksiklik duygusunun güdülenmesinden faydalanır. Çünkü eksikliğin farkedilmesi insan için motivasyon sebebidir.³ İşte bu motivasyon kişiyi, eksikliğini hissettiği sahada açığını kapatmak üzere, belli bir kişi veya gruba uyma davranışına da itebilmektedir.

Bireyi uyma davranışına iten sebeplerden biri de, doğru bir yargıda bulunma isteğidir. Bu istek, zihin etkinliklerine girer ki, bu faaliyetler kişinin hayatını

¹-Abdurrahman Kasapoğlu, Kur'ân'da İnan Psikolojisi, Yalınz Kurt Yayınları, İstanbul-1997, s.60

²-Hüseyin Aydın, Günümüz Toplumunda İnan Problemi, Karakoç Yayınları, Ankara-1995, s.49

³-Kasapoğlu, Âdem'den Hâtem'e Kişilik (1997:42)

sürdürebilmesi için en uygun yönde değişmeye elverişlidir.¹ Böyle durumda kişi; vardığı yargının doğru olup olmadığını değerlendirmek üzere diğer insanların yargılarıyla kendi yargısını karşılaştırır. Onlara bu konudaki görüşlerini sorar. Eğer bunun sonucunda, kendi yargısı diğerlerinin görüşlerine uyuyorsa kendine güveni artar. Bunun tam tersi bir durumda ise; kişi gerçeğe ait doğru bir yargıya sahip olmak istediğinden, kendi yargısını diğerlerinin yargısı doğrultusunda değiştirir, yani onların görüşlerine katılır. Kişinin gerçek olana dair bir algıya sahip olma arzusuyla topluluğa uymaya yönelmesi, sosyal etkinin bir sonucudur. Çünkü kişi, diğerlerinin görüşlerine uyma kararını yani onların inanç, tutum ve davranışlarını benimseme kararını tek başına almıştır.²

Dolayısıyla; bütün bu çeşitli uyma davranışları kişiye, değişik alanlarda duyduğu psikolojik ihtiyaçlarını karşılaması açısından yarar sağlamaktadır. İtaatın sağladığı yarar, insanlar tarafından kabul edilmek, ödüllendirilmek ya da cezalandırılmak şeklinde düşünülebilir. Özdeşleşmenin yararı; kişiye, değer verdiği kimselere benzemek, onlar gibi olduğunu düşünmek duygusunu sağlamasıdır. Benimseme ya da kendine maletme ise; kişinin doğruyu anlama ve uygulama ihtiyacını tatmin eder. Böylece; itaat ve özdeşleşme, diğer insanlara dönük olarak, onlarla ilişkileri olumlu yönde geliştirme görevini yerine getirirken; benimseme kişisel bir görevi yerine getirmekte, kişinin doğru hareket ettiğine inanma ihtiyacını tatmin etmektedir.³

Kur'ân'da; bütün bu uyma eylemlerinin karşılığı olarak iki değişik kavram kullanılmıştır. Birincisi "ittibâ"; birilerinin izleri üzerinde yürümek, arkalarından

¹-Alexis Carrel, İnsan Bu Meçhul, Çev. Muammer Tuncer, Anten Yayınevi, İstanbul-1971, s.258

²-Arkonaç (1993:68)

³-Kağıtçıbaşı (1998:70)

takep edilib kendileriyle birlikte zaman geçirmek, tâbi olmak, boyun eğmek¹ anlamlarına gelmektedir. Olumlu ilişkilerde kullanıldığı gibi², olumsuz ilişkilerde de sık sık kullanılmaktadır.³ İkincisi “İtaat” ise; isteyerek bağlanmak⁴, gönüllü olarak takep etmek, boyun eğmek⁵ anlamlarına gelmektedir. Kur’ân’da olumlu ilişkiler için kullanılır. Allah’a ve peygamberlerine uymayı emreden âyetlerde⁶ kullanıldığı gibi; Allah’ın ve peygamberlerin yasakladığı her türlü şeyden kaçınmayı ve onlara uymamayı içeren âyetlerde de sık sık kullanılır.⁷

Kur’ân; her türlü uyma eyleminin sonucunda -bu ister bir kişiye, ister belli bir gruba uyma olsun- iki tarafa da yani hem uyan gruba hem de uyulan kişi ve gruplara sorumluluklar yükler. Bu sorumluluk; bu ilişkilerin meydana getireceği dünya ve âhiretle ilgili sonuçlarına katlanılması bağlamındadır.

Kur’ân’a göre; toplumdaki fertleri, dünya ve âhiret saadetine ulaştıracak önder-toplum münasebetinde etkin rol oynayan, merkezî konumda bulunan ileri gelenler (liderler) grubudur. Fert ise; tâbi olduğu kişi veya kişilerin, tebeasını neye çağırıldığı, onları hangi şeylere dâvet ettiği, topluma neleri telkin ettiği durumlarına göre mükâfât veya ceza alacaktır. “Musa’yı da, âyetlerimizle ve apaçık delillerle Firavun ve ileri gelen adamlarına göndermiştik.(Ancak bu adamlar her işte) Firavun’un emrine uymuşlardı. Oysa Firavun’un bu durumu (mevkii) doğruya götürücü (râşid) değildi. O (Firavun), kıyâmet gününde de kavminin önünde gider ve onları ateşe götürür. O vardıkları yer, ne kötü bir yerdir.”⁸, “Biz onları (Firavun ve adamlarını)

¹-İbn Manzur (tsz:VIII/27)

²-Yâsin 36/20-21; Bakara 2/170; En’am 6/153-155

³-Bakara 2/166-167; Bakara 2/102

⁴-el-İsfehâni (1986:461)

⁵-el-Firuzâbâdi (1987:962)

⁶-Nisa 4/59, 80; Enfâl 8/20

⁷-Şuarâ 26/151; En’am 6/116

⁸-Hûd 11/96-98

(dünyada) ateşe çağıran önderler yaptık. Kıyâmet gününde de asla yardım edilmeyeceklerdir.”¹ âyetlerinde bu durum açık bir şekilde anlatılmıştır. Firavun’un dînî misyonlu bu liderlik konumu, durumu ve halkına karşı tutumu; nefsinin karanlıklarında kalıp doğru yolu gösteremediğinden², tebeasını hem dünyada hem âhirette mutluluğa ulaştırabilecek kapasitede hiç değildir. Diğer taraftan; kendilerine tâbi olduğu zaman, karşılığında saadet ve kurtuluş olan ilişkiler de son derece önemlidir. “(Musa kavminden) imân etmiş olan o kimse demişti ki: “Ey kavmim! Bana uyun ki; sizi doğruluk yoluna ileteyim (götüreyim). Ey kavmim! Bu dünya hayatı ancak bir eğlencedir. Âhiret ise, asıl durulacak yurdum ta kendisidir.”³ âyetinde; o mü’min kişi, kendisine tâbi olduğunda asıl amaca ulaştıracağını, dünya hayatının çok az bir yararlanmayla ve süratle sona ereceğini söylemektedir.⁴ Dolayısıyla bu uyma eyleminin gerçekleşmesi halinde, dünya ve âhirette kurtuluş vâdedilmektedir.

Kur’ân; sosyolojik bir gerçeklik olan önder-toplum ilişkisinde, halkı saptıran, onları hak yoldan alıkoyan liderler grubuyla olan münasebeti bir vâkıa olarak görmekte; ancak bu tür münasebetin doğruya götürücü, gerçeğe ulaştırıcı lider veya liderler grubuyla olması gerektiğini ısrarla beyân ederek, diğer bütün münasebetleri yermektedir. Sonucu itibariyle fert ve toplumu mutluluğa ulaştıracak, hem dünyada hem âhirette kurtuluşa erdirecek ideal ittibânın (uymanın) peygamberlere ve onların yolunda yürüyenlere uyma olacağını önemle belirtmiştir.

¹-Kasas 28/41

²-en-Nesefî (1995:II/267)

³-Mü’min 40/38-39

⁴-Sâyyı (1992:144)

1-OLUMLU İLİŞKİLER (PEYGAMBER-TOPLULUK İLİŞKİSİ)

Peygamberler, insanları Allah'ın emrine götüren önder kimselerdir.¹ Bu önderlik, din işlerinde kendilerine uyulması ve toplulukları Hakk'a iletmeleri bakımındandır.² Onlar; Allah'ın insanlar arasından seçtiği, kendilerine çok özel bir görev olan risâletin verildiği³, topluluklarını karanlıklardan aydınlığa çıkarıcı⁴, insanlar için her türlü yönden örnek⁵ insanlardır. Topluluklarıyla olan ilişkileri; onları her türlü şirkten, küfürden, sapıklıktan arındırma ve sadece Yüce Allah'a yöneltme, düzeni ve ortamı bozanlar grubuna uymamaları, kendilerine rehber ve lider olan peygamberlerine karşı çıkmamaları ve onlara her türlü yönden uymaları⁶ gibi dînî ve sosyolojik temel iletişim esaslarına dayanmaktadır.

Kur'ân; peygamberleriyle toplulukları arasındaki iletişim sahasında, insanları çok önemli bir noktada uyararak; peygamberleri öncelikle bir insan olarak⁷ kabullenmelerini ve onlara insanüstü değerler vermemelerini istemiştir.⁸ Çünkü peygamberler, ancak bir insan olarak insanlığa örnek olabilirler. Öyle ki; peygamberlerin normal, sıradan bir davranış düzeyi o kadar yüksektir ki, bütün insanlık için yine de model liderler olmaya lâyıktırlar. Peygamberler iç dünyalarında dahi devamlı mücadele eden insanlardır. Bu iç mücadelede devamlı olarak hakikat ve fazîlet ağır basmıştır. Eğer peygamberler, kendi içlerinde mücadele vermeyip

¹-Enbiya 21/73; Secde 32/24

²-Şihâbüddin Es-Seyyid Mahmud el-Âlûsi, Rûhu'l-Maânî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî, Dâru'l-Küttübi'l-İlimiyye, Beyrut-1994, IX/68

³-Mâide 5/67

⁴-İbrahim 14/5

⁵-Ahzab 33/21

⁶-Bkz. Lokman 31/13; En'am 6/79; Şuarâ 26/151-152; A'raf 7/86-87

⁷-Kehf 18/110; Âl-i İmran 3/79; İbrahim 14/11; Enbiya 21/34

⁸-Mâide 5/72; Tevbe 9/30

nefislerinden gelen zorlamalara katlanmasalardı, insanlara örnek bir lider olamazlardı.¹

Peygamberlerin ideal birer lider olarak örnek alınabilmesi konusundaki bu çok önemli bağlayıcılık; inanmak istemeyen fesad gruplarının işini zorlaştırmış, inanmama ve tâbi olmama konusunda mazeretleri kalmayan bu gibi kimseleri değişik sözde mazeretlere sürüklemiştir: *“Kâfirler, “O’na (Peygamber’e) bir melek gönderilmeli değil miydi?” dediler.”*², *“İnsanların kendilerine hidâyet geldiği zaman, imân etmelerini, “Allah, bir insanı mı peygamber gönderdi?” demelerinden başka bir şey menetmedi.”*³ İnanmayanların bu sözleri ve isteklerindeki gerçek amaçları; melekler, sırf iyi varlıklardır, onların kötülük yapma yetileri de yok, zaten bütün yönleriyle örnektirler, bizler bu konuda onlara bir insan olarak erişemeyiz, bu bizim gücümüzün çok üstündedir düşünceleriyle, peygamberlere tâbi olmama sonucundaki sorumluluktan sıyrılmaktır. Kur’ân, bunu şiddetle reddetmektedir: *“Eğer O’nu bir melek yapsaydık, onu (meleği) bir adam sûretinde gösterir ve onları yine düşmekte oldukları şüpheye düşürürdük.”*⁴ Yani onlara peygamber olarak melek gönderseydik; onu yine de bir insanoğlu şeklinde gösterirdik ki; onun melek mi insanoğlu mu olduğunu anlayamazlardı.⁵ *“De ki: “Eğer yeryüzünde (insanlar gibi) sakın sakın yürüyen melekler olsaydı; biz ancak onlara gökten melek bir peygamber gönderirdik.”*⁶ Bu âyette de Allah, müşriklerin bu mantığını çürütmüş ve etkisiz hale getirmiştir.⁷

¹-Fazlur Rahman, Ana Konularıyla Kur’ân, Çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, Ankara-1996, s.160

²-En’am 6/8

³-İsra 17/94

⁴-En’am 6/9

⁵-El-Begavi (1992:II/76)

⁶-İsra 17/95

⁷-Sâbûni (tsz:II/177)

Yüce Allah, insanı en şerefli bir varlık olarak yaratmış¹, ona sayısız nimetler vermiş ve onu üstün kabiliyetlerle donatmıştır.² Ancak bunlar, insanı sadece doğruya ve güzele götürmeyip, aynı zamanda çirkin ve kötüye de sevk edebilmektedir. Yani insan, sahip olduğu bu kıymetli kabiliyetlerle en üstün mertebelere çıkabileceği gibi, aşağıların aşağısına da düşebilmektedir.³ İnsan, gerçek bir mutluluğa ulaşabilmek için belli prensiplere ve uyarıcılara muhtaçtır. Bunlar olmaksızın, arzu edilen saâdet ve hedeflenen olgunluğa varmak mümkün değildir. İnsanoğlu, tek başına hayatının programını ve tekâmül seyrini bulamayacağı gibi; bunu kendisine ve başkalarına da uygulayabilmesi imkansızdır. Bunun için de, yolunu ve hedefini belirlemede Allah'ın gönderdiği peygamberlere muhtaçtır.⁴ Ayrıca insanoğlu kötülüğe meyilli yaratılmıştır. Çok çabuk azıp sapabilir. İnsanlığın muhtaç olduğu peygamberlerin getirdikleri benimsenmez, ortaya koydukları yüce ahlâk prensipleri sosyal hayata aktarılmazsa kötülüklerin ardı arkası kesilmez. Yalan, hırsızlık, rüşvet, sahtekârlık, zayıf ve güçsüzleri ezme, putperestlik sistemleşir. Yüce idealler yerini bir anda azgınlıklara ve ahlâksızlıklara terk eder. Böyle bir toplumda peygamberlerin liderliğinde bile belli hedeflere ulaşmak güçleşir ve zaman alır. Küfür ve azgınlık sınır tanımaz.⁵

Bütün peygamberler, davetlerine önce esastan başlamışlar ve herşeyden önce insanları tevhide, Allah'ın varlığını ve birliğini kabule çağırmışlardır.⁶ Peygamberlerin gönderilmesine ihtiyaç duyulan her zemin ve zamanda şüphesiz, toplumda zâlim (ezen) ve mazlûm (ezilen) tabakalara, toplumsal pek çok yara ve

¹-Bakara 2/30; A'raf 7/11; İsrâ 17/70; Tîn 95/4

²-İbrahim 14/34; Nahl 16/8; Secde 32/9; İnfitâr 82/7-8; Mû'minûn 23/78

³-Tîn 95/4-5

⁴-Akgül (1999:25)

⁵-Abdullah Aydemir, İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-1990, s.8

⁶-A'raf 7/59,65,73,85; Hûd 11/50,61,84; Nahl 16/36; Enbiya 21/25; Mû'minûn 23/23,31

problemlere, ahlâkî çöküntülere şahit olunmuştur. Şayet peygamberler, başlangıçta bu meseleleri dâvâlarına basamak yapmak isteseler; meselâ toplumsal bir bayrak açarak eşrâfa ve mevki sahiplerine karşı alt tabakayı, zulüm gören, ezilen zümreyi kışkırtarak savaş ilan etselerdi, muhtemelen çoğunluğu etrafında toplar ve belki de bu yolla kısa zamanda başarıya ulaşabilirlerdi. Hâkimiyeti, böylece halkı ezen bir azınlığın elinden alarak insanları önce kendi kuvvetlerinin kulu yaptıktan sonra, gönderilişlerindeki esas gayeyi teşkil eden tevhid inancını yerleştirmek için uğraşlar ve onları Allah'a kulluk ettirmek üzere çalışabilirlerdi. Fakat Yüce Allah, peygamberlerini asla böyle bir yöne yönlendirmemiştir. Veya peygamberler, birer ahlâkî ıslahatçı olarak ortaya çıksalar ve herşeyden önce cemiyette her an göregeldikleri ahlâksızlığa karşı mücadele bayrağı açsalar, herhalde yaratılışı dürüst, temiz ahlâklı, ruh temizliğine sahip insanlar, onlar etrafında çevrenir; peygamberler de, bu vesileyle etraflarına toplanan bu ahlâk dâvetçilerine tevhid inancını empozeye gayret gösterebilirlerdi. Fakat Yüce Allah peygamberlerini, böyle bir yola da sevk etmemiştir. Dolayısıyla bütün peygamberler; Allah'ın kendilerine verdiği tebliğ görevlerinde, hiçbir anlayışın tevhid inancından üstün olamayacağı, bu inancın yanına bir başka anlayışın yerleştirilemeyeceği esastan hareket etmişler ve dâvetleri boyunca daima tevhid motifini ön planda tutmuşlardır.¹ *“Hiçbir insana yakışmaz ki; Allah kendisine Kitab'ı, hükmü ve peygamberliği versin de sonra o, insanlara: “Allah'ı bırakıp bana kul olun.” desin. Fakat o, “öğretmekte ve okuyup okutmakta olduğumuz Kitap sayesinde Rabbâniler olun.” der. Sizin, melekleri ve peygamberleri tanrı edinmenizi de emretmez. Siz müslüman olduktan sonra size hiç kâfirliği emreder mi?”*² Yani peygamberler, insanlara öncelikli olarak, kendilerini

¹-Ahmet Önkal, Rasûlullah'ın İslâm'a Dâvet Metodu, Esra Yayınları, İstanbul-1999, s.79

²-Âl-i İmran 3/79-80

özellikle Rabb'lerini tanımaya ve O'na itaat etmeye adanmış kişiler olmalarını (rabbânî) emretmişlerdir.¹

Peygamberlerin görevi, risâleti tebliğ ve bizzat uygulamaktır. Bu husus, şu vereceğimiz âyet pasajlarında gayet açık olarak ifade edilmiştir: *“Bu, sana indirilen bir Kitab'dır. Onunla (insanları) uyarman ve inananlara öğüt (vermen) hususunda göğsünde bir sıkıntı olmasın.”*², *“Size, Rabbinin gönderdiği gerçekleri duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve Allah tarafından sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum.”*³, *“Şuayb, onlardan öteye döndü de: “Ey kavmim! Ben size Rabbinin gönderdiği gerçekleri duyurdum ve öğüt verdim. Artık, kâfir bir topluluğa nasıl acırım?” dedi.”*⁴, *“Ben ancak, inanan bir kavim için uyarıcı ve müjdeleyiciyim.”*⁵ Dolayısıyla Yüce Allah, dinin hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığını toplumdan da, onlara gönderilen elçilerden de soracaktır: *“Kendilerine elçi gönderilmiş olanlara da soracağız, gönderilen elçilere de soracağız.”*⁶ Yani; topluluklara, peygamberlerine uyup uymadıklarından, onların nasihat ve öğütlerini dinleyip dinlemediklerinden; aynı şekilde peygamberlere de, görevlerini lâıkiyle yapıp yapmadıklarından ve toplumla ilişkilerinden sorulacaktır.⁷ Nitekim Hz. Peygamber (S.A.V.) Veda Hutbesi'nde bunu dile getirmiş ve dini tebliğ edip etmediğini sahabeye sormuştur. Sahabe de, risâlet görevini lâıkiyle yerine getirdiğini söylemiştir.⁸

İdeal bir liderin toplumla olan ilişkilerinde; yarar götmediğini sadece başkalarını düşünen duygularla hareket ettiğini, başkaları için çalıştığını, fedakârlık

¹-Esed (1998:112)

²-A'raf 7/2

³-A'raf 7/62

⁴-A'raf 7/93

⁵-A'raf 7/188

⁶-A'raf 7/6

⁷-en-Nesefî (1995:I/403)

⁸-Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, es-Sîrettü'n-Nebeviyye, Dâru'l-Hayr, Beyrut-1995, IV/191

yaptığını, kendini insanların mutluluğuna adanmış olduğunu belirtmesi, iletişimin inandırıcılığı üzerinde olumlu etki yapmaktadır. Özellikle başkalarından veya hedef alınan sosyal gruplardan fedakârlık istenirken, liderin kendisini de salt fedakârlık örneği olarak sunması, etkili iletişimin bir gereği olmaktadır.

Kur'ân; insanlara mesaj getiren elçilerin *güvenirlilik* ilkesine çok büyük özen gösterdiklerini vurgulamaktadır: “*Resûlim! Yoksa sen onlardan bir vergi mi istiyorsun? Rabbinin vergisi daha hayırlıdır. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.*”¹, “*Bunun karşılığında sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak Âlemlerin Rabbi'nin üzerindedir.*”², “*Ey kavmim! Ben, Allah'ın emirlerini tebliğ etmek için ona karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Benim mükâfâtım, beni yaratandan başkasına ait değildir. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?*”³, “*De ki: “Ben bu tebliğime karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Ancak, Rabbine (doğru) bir yol tutmayı dileyen adamlar (istiyorum).*”⁴, “*Sizden herhangi bir ücret istemeyen bu kimselere (elçilere) tâbi olun. Çünkü onlar, hidâyete (doğru yola) ermiş kimselerdir.*”⁵, “*Halbuki sen, buna (tebliğine) karşı onlardan hiçbir ücret istemiyorsun. O (Kur'ân), âlemlere nasihatten başka bir şey değildir.*”⁶ Âyetlerden anlaşılacağı üzere; peygamberler getirdikleri mesaja (vahye) karşılık olarak, maddî veya mânevî hiçbir mükâfât istememişler ve böyle bir şüphe meydana getirecek en ufak bir izlenim dahi bırakmamışlardır.⁷ Kimsenin malında ve mülkünde gözlerinin olmadığını, dâvet ilkelerinde samimi olduklarını söyleyerek; topluluklarından, doğruluğuna inandıkları ve tüm insanlığın kurtuluş ve mutluluğunu sağlayacak mesajları sunduklarına inanmalarını

¹-Mû'minûn 23/72

²-Şuarâ 26/109

³-Hûd 11/51

⁴-Furkân 25/57

⁵-Yâsin 36/21

⁶-Yusuf 12/104

⁷-Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmet el-Kurtubî, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut-1993, XII/64

istemişlerdir. Ayrıca, insanları kandırmada hiçbir kişisel çıkarlarının olmadığını önemle belirtmişlerdir.¹ Bütün bunlar; peygamberlerin, topluluklarıyla olan münasebetlerini hiçbir kişisel çikara dayandırmadıklarını ve bunun da, ideal liderin en önemli özelliklerinden olduğunu belirtmesi açısından önemlidir.

Peygamberlerin getirdikleri ilâhî mesaja karşı çıkan, kabul etmeyen ve kabullenmekte ısrarla direnenler, öncelikle o topluluğun ileri gelenleri olmuştur. *“Biz hangi ülkeye bir uyarıcı-korkutucu gönderdiysek; mutlaka oranın refah içinde şımaran önde gelenleri: “Gerçekten biz, sizin kendisiyle gönderildiğiniz şeyi tanımıyoruz.” demişlerdir.”*², *“Halkının büyüklük taslayan ileri gelenleri: “Ey Şuayb! Ya dinimize dönersin (düzenimizi kabul edersen), ya da andolsun ki seni ve inananları seninle beraber kasabamızdan çıkarırız.” dediler.”*³ Nitekim, zorba düzenleriyle göz kamaştıran önde gelenler, şüphesiz reisliği, başkan olmayı, lider statüsünde bulunmayı, makam sahibi olmayı ve insanların yönetimle ilgili bütün sorunlarının kendilerine bağımlı olmasını en içtenlikle arzulamakta ve sevmektedirler. Bunlar, Allah’a olan dâveti yani İslâmî hayat anlayışını kabul ettikleri takdirde, ele geçirmiş buldukları konumlarının değişeceğini veya yok olacağını düşünmüşler, bundan dolayı da bu dâvete karşı çıkmışlar, düşman kesilmişlerdir.⁴ Dolayısıyla, peygamberlerle olan mücadelelerini liderlik sahasına kaydırmışlar, bunu topluluklarına da, peygamberleri saltanat sevdasına kapılmış, mal ve mülk arzusuyla toplum liderliğini ele geçirmeye çalışan insanlar olarak empoze etmeye çalışmışlardır. *“Onlara katımızdan Hakk geldiği zaman dediler ki: “Bu şüphesiz apaçık bir büyüdür. “Musa, “Size Hakk geldiğinde (böyle) mi söylersiniz?*

¹-Mevdûdî (1991:IV/37)

²-Sebe’ 34/34

³-A’râf 7/88

⁴-Mustafa Sezer, Yönetenler ve Peygamberler, Raşva Yayınları, İstanbul-1993, s.45

Bu bir büyü müdür? Oysa büyücüler iflah olmazlar.” dedi. Dediler ki: “Sen bizi, babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeyden çeviresin de yeryüzünde büyüklük yalnız ikinize kalsın diye mi bize geldin? Biz size inanacak değiliz.”¹, “Andolsun ki biz, Nuh’u kavmine (peygamber) olarak gönderdik. Böylece kavmine dedi ki: “Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. O’nun dışında sizin başka ilâhınız yoktur. Hâlâ korkup sakınmayacak mısınız?” Bunun üzerine, kavminden küfre sapmış önde gelenler dediler ki: “Bu, sizin benzeriniz olan bir insandan başkası değildir. Size karşı üstünlük elde etmeye (yönetimi ele geçirmek) istiyor...”² İleri gelenler, halk üzerinde kurmuş oldukları otorite sayesinde elde etmiş oldukları sahte itibardan dolayı halklarına şöyle telkinde bulunuyorlardı: “Peygamberler, yapmış oldukları bu çağrılarıyla sizlere üstün gelmek, büyüklük elde etmek, sizlerin yönetimine sahip olmak ve bütün kaynaklarınıza sahip olarak üzerinizde hâkimiyet kurmak istiyorlar.”³ Onlar, bu sözleriyle kendi hâkimiyet ve saltanatlarını sürdürmek peşindeydiler. Yoksa halklarını düşünmüş değillerdi.

İleri gelenler, her zaman ve her toplumda, peygamberleri ülkede hâkimiyet sağlamak ve atalardan kalan dini (yönetimi) istismar etmekle suçlamışlardır. Bütün peygamberler, topluluklarının dinini istismar etmekle nasıl suçlanmışsa; aynı şekilde Hz.Muhammed (S.A.V.) de atalar dinini istismar etmekle suçlanmıştır. “O kâfirler, içlerinden bir peygamber gelmesine şaşılar. “Bu (kişi), büyücü ve yalancıdır. (Bütün) tanrıları tek bir tanrı mı yapmış? Bu, gerçekten şaşılacak şeydir.” dediler. Onların elebaşlarından bir grup: “Yürüyün ve ilâhlarınıza (ibadette) sebat gösterin. Sizden istenen şüphesiz budur. Biz bunu diğer dinde duymadık. Bu, uydurmadan başka bir şey değildir. Kur’ân, aramızdan ona mı

¹-Yunus 10/76-78

²-Mü’minûn 23/23-24

³-İbn Kesîr (1997:V/466)

*indirildi?" dediler. Hayır! Onlar benim vahyimden şüphededirler. Onlar, henüz benim azabımı tatmadılar."*¹ Ayrıca müşrikler, nübüvvet görevini bir reislik olarak telakki ettikleri için; liderlerde aranan şartlar arasında "zengin olmak, fazla çocuk sahibi olmak" gibi şartları gerekli görmüşlerdir. Bütün bunlar Hz.Muhammed (S.A.V.)'de olmadığı için, peygamberlik ve dolayısıyla liderlik mevkiini işgal etmesi imkânsızdı. Onlara göre bu görev (peygamberlik ve dolayısıyla liderlik), Mekke'de ve Taif'de bulunan zengin ve fazla çocuk sahibi birkaç kimseye verilmeliydi.² Onların bu düşüncesini Kur'ân şöyle dile getirmektedir: "*Derler ki: "Şu Kur'ân iki memleketin birindeki büyük bir adama indirilmeli değil miydi?"*"³ Bu itibarla; peygamberliğin kendilerine gelmesini uman makam ve mevkî sahibi müşrik önde gelenler, hased ve kıskançlıklarından dolayı imân etmemişler, toplumu da bu yönde kışkırtmışlardır.

Peygamberlere ilk tâbi olanlar, topluluğun ezilen tabakası olmuştur. Ve bu durum; önde gelenlerin, peygamberlerle ve onlara uyanlarla alay etmelerine ve onları küçük görmelerine sebep teşkil etmiştir. "*Hani onlara kardeşleri Nuh: "Sakınmaz mısınız? Gerçek şu ki, ben size gönderilmiş bir peygamberim. Artık Allah'tan korkup sakının ve bana itaat edin. Buna karşılık ben sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim yalnızca Âlemlerin Rabbi'ne aittir. Artık Allah'tan korkarak sakının ve bana itaat edin."* demişti. (Kavminden ileri gelenler) dediler ki: "*Sana sıradan, aşağılık insanlar uymuşken biz sana inanır mıyız?"*"⁴, "*Kavminden inkar edenlerin elebaşları: "Biz seni kendimiz gibi bir insandan başka olarak görmüyoruz. Basit ve dar görüşle*

¹-Sâd 38/4-8

²-M.Ali Kapar, Hz.Muhammed'in (S.A.V.) Müşriklerle Mütasebetleri, Esra Yayınları, İstanbul-1993, s.118

³-Zuhruf 43/31

⁴-Şuarâ 26/106-111

(uyan) en aşağı tabakalarımızdan başkasının sana tâbi olduğunu da görmüyoruz...”¹

Toplumun ileri gelen makam ve mevki sahibi kimseler; günlük işlerinde olduğu gibi, peygamberlerin yanında da, ezilen bu zayıf tabakadan imân etmiş kimselerle beraber olmak istememişler, kendileri geldiği zaman onların kovulmalarını istemişlerdir.

“Ben (sizin hor gördüğünüz) inananları kovacak değilim. Çünkü onlar, Rabblerinin huzuruna gideceklerdir. Fakat ben sizi câhillik eden bir kavim olarak görüyorum. Ey kavmim! Ben onları kovarsam, Allah’a karşı beni kim savunur? Düşünmüyor musunuz?”²

Hz.Peygamber (S.A.V.)’e de; zengin, kendini beğenmiş insanların sözüne uyarak yoksul ve zayıf insanları yanından kovmaması emredilmiştir.³

“Rabblerinin huzuruna toplanacaklarına inanıp bu durumdan korkanları onunla uyar ki; kendilerinin O’ndan başka ne dostları, ne de destekçileri vardır (Böyle uyar!), belki korunurlar. Sabah-akşam Rabblerinin rızasını isteyerek O’na yalvaranları kovma. Onların hesabından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok ki; onları kovup da zâlimlerden olasın!”⁴

Özet olarak; küfre sapan ileri gelenler, makam ve mevki hırsıyla, egemenliklerine son verilecek ve koltuklarını kaybedecek düşüncesiyle peygamberlere ve onların yüce dâvâlarına karşı olumsuz tavır takınmışlar ve halkı da buna kışkırtmışlardır. İleri gelenler, kendilerini Allah’a ve O’nun dâvâsına çağıran bütün peygamberleri iktidar hırslısı olmakla suçlamışlar; iktidarın ve zenginliğin kendilerine miras kalmış bir hak olduğu düşüncesiyle, liderliğin, zenginliğin ve her

¹-Hûd 11/27

²-Hûd 11/29

³-Ateş (1997:XII/269)

⁴-En’am 6/51-52

türlü işte söz sahibi olma hakkının kendilerine aitmiş düşüncesiyle hareket etmişlerdir.¹

Peygamberlerin en büyük özelliklerinden biri de “karizma” sahibi olmalarıdır. Karizma kavramı, kendisinde doğüstü yeteneklerin olduğuna inanılan ve sıradan insanlardan ayrılan, belli niteliklere sahip olan ve toplumu bunalımdan kurtaran insanı tanımlamak için kullanılmaktadır.² Lider veya liderlerin gerçekten bu tür yeteneklere sahip olup olmadıkları değil, toplumun onlarda bu özelliklerin bulunduğu yolundaki inancın olması önemlidir. Bu inanç olduğu sürece toplum, kendilerine verilen her türlü emir ve yasaklara seve seve uyar. Karizmanın psikik ve toplumsal kaynakları vardır. Bu bakımdan karizmatik liderlerin ortaya çıkmaları ve onlarda aranan nitelikler ile toplumun içinde bulunduğu zaman, karşılaştığı sorunlar, ortam ve kişilerin inançları, eğilimleri ve beklentileri arasında sıkı bağlantılar bulunmaktadır. Genellikle, en bunalımlı dönemler karizmatik liderlerin ortaya çıkması için elverişli şartları sağlar. Çünkü toplumsal bunalım dönemlerinde gelenekler ve yasalar geçerliliğini yitirir ve büyük bir kaos yaşanır. Bu durumda kitleler, sorunlarını kökten çözümlenecek olağanüstü özelliklere sahip lider veya liderler ararlar.³

Peygamberlerin gönderildiği her toplumda, başlangıçta hem dînî hem de sosyolojik kaosu fazlasıyla görmek mümkündür. Genellikle; peygamberlik öncesi her toplulukta zulüm yayılmış, güçlü zayıfı köleleştirmiş ve sömürmüş, insanın insana kulluğu kabullendirilmiş, kölelik devam edegelen düzen olmuş, insanlarda her an hürriyeti kaybetme korkusu oluşmuş ve her türlü ahlâkî kötülük yayılmış olup sapık

¹-Sezer (1993:52)

²-Kızılcık-Erjem (1992:236)

³-Kaya (1998:358)

inanç ve düşünceler çoğalmıştır.¹ Bu sosyolojik çöküntünün yanında her türlü dînî istismar da oluşmuştur. Putlara tapmak genel bir inanç halini almış, bunun yanında her ferdin kendine göre değişik kutsallık anlayışı meydana gelmiştir. Bütün bunlar, peygamberlerin liderlik kişiliklerinde karizmanın oluşmasında ve bu mânevî gücün kullanılmasında önemli toplumsal faktörlerdir. Dolayısıyla peygamberler, şahsında karizmayı toplayan ve kullanan insanlardır. Ayrıca peygamberin, diğer dînî otorite tipleri arasında müstesna bir yeri vardır. Şu halde bir peygamberin karakteristik özelliği, onun bir karizmaya sahip olmasıdır. Karizma, ilâhî varlıkla (Allah'la) aniden gerçekleşen bir yakınlığı içerir. Bu yakınlık, karizmaya sahip olanın (peygamberin), ilâhî varlık tarafından özgül bir mesajla, sesle veya ilhamla çağırılmasıyla oluşur. Peygamber, diğer bazı dînî otorite tiplerinde olduğu gibi, herhangi bir hazırlık yoluyla bu birliğe veya çağırılmaya ulaşmaz, aksine ona ulaşan bu çağrı “aniden” ve “kendiliğinden” bir fişkırmaya, bir sükûnet haliyle ortaya çıkar. Zaten peygamberler, bazı yeteneklere, son derece gelişmiş bir teessürî hayata sahiptir. Onların bazılarında görülen ru'yetler ve keşfler, kendilerini, ilâhî varlığın tezâhürlerini almaya veya açıklamaya hazırlar. İlâhî varlıkla (Allah'la) kurduğu ilişki (yakınlık) ve Allah tarafından seçilmiş (ıstifâ-ictibâ) olması, peygambere karizmasını kazandıran en önemli faktördür. Peygamberler sadelikleriyle dikkati çeker² ve halkın içinden gelir.³ Zaten onların mesajını halkın çabucak benimsemesinin ve içinden çıktıkları toplumların etkili ve güçlü olan kesimlerinin onlara şiddetle karşı çıkmalarının sebeplerinden biri de budur.

Karizmatik bir liderlik olan peygamberlik, gelenekle kesin bir kopuşu değil,

¹-Mahmud Şakir, Hz.Âdem'den Bugüne İslam Tarihi, Kahraman Yayınlar, İstanbul-1993, I/190

²-Joachim Wach, Din Sosyolojisi, Çev. Ünver Günay, M.Ü. İlahiyât Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul-1995, s.410

³-Bkz. Bakara 2/151; Cuma 62/2; Hûd 11/25-27; Şuarâ 26/105-111

geleneğin bir kısım yozlaşmayan veya idealize edilmiş normlarına dayanmayı temsil edebilir. Hz.Muhammed (S.A.V.)'in de misyonuna meşrûiyet kazandırmada İbrâhimî geleneğe dayandığını ve bu geleneğin bazı temsilcilerinin, mevcut toplumda tanınmasının, O'nun mesajlarının etkisini ve gücünü artırdığı söylenebilir. “*Sonra sana, “Hanîf (muvahhid) olan İbrahim'in dinine uy! O müşriklerden değildi.” diye vahyettik.*”¹, “*İbrahim, ne Yahûdî idi, ne de Hristiyan'dı. O ancak, hanîf (muvahhid) bir müslümandı. Müşriklerden de değildi. Doğrusu, insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar ve peygamberle (Hz.Muhammed(S.A.V.)) imân edenlerdir. Allah, mü'minlerin velisidir.*”² Hz.Muhammed (S.A.V.)'in topluma getirdikleri hem muhteva, hem şekil olarak değerlendirildiğinde, O'nun değişimci karakterinin daha ağırlıklı olarak ön plana çıktığı ifade edilebilir.

Peygamberlerin ahlâki, sosyal ve siyâsi düşünceleri ve fonksiyonları mevcuttur. Bununla birlikte onların karizması, mesajlarının etkisi ve misyonunun meşruiyeti, esasen onların temel dinî tecrübesi ve ilâhî varlıkla olan ilişkisi sonucu ortaya çıkmıştır. İlâhî olanla bu ilişki sayesinde peygamberler, toplum ve ahlâk düzeninin, ilâhî varlığın iradesi doğrultusunda dönüştürülmesini sağlamak, bu düzenin karışıklığını ve bozulmasını önlemek için gerekli mesajları topluluklarına beyan ederler.³

Toplumun bütün kesimlerine seslenen peygamberler; kendini değişime kapatan direnç gruplarının karşı çıkışlarına aldırış etmeden, fertlere, varlıklarının bilincini kazandıracak mesajları iletmeyi sürdürmüşlerdir. Bu çağrıya uyan fert, kendisini kendi olmaktan engelleyen bütün zincirleri teker teker kırarak, kendi öz benliğine

¹-Nahl 16/123

²-Âl-i İmrân 3/67-68

³-N.Akyüz (1999:59)

döner. Çünkü peygamberler, hem ferdî hem de toplumsal boyutta, insanın yaşadığı hali tercüme etmekte, onları kendi olmaktan çıkararak bütün bağları ve şartlanmışlıkları kırarak; hem ferdî, hem de toplumu kendinden haberdar etme uğraşısı vermektedir.

Peygamberlerin bu mesajına olumlu karşılık veren fert, yaratılıştan sahip olduğu anlama ve kavrama yetilerini devreye sokmuş ve kişiliğini de bu doğrultuda biçimlendirmeye, değişmeye ve gelişmeye açmıştır. İşte bu kişiyi Kur'ân, *mu'min* olarak nitelendirmektedir. Bu nedenle, onun bu doğrultuda algıladığı her mesaj, imânını artırmaktadır. Bu anlamda onun imânının artması, değişime açtığı insânî kimliğinin, çevresinde yer alan bütün varlıklardan ayrıcalıklı olarak sahip olduğu bütün potansiyel yetilerinin devreye girmesi, böylece de, onun kendinde olarak, gelişip serpilmesi demektir. Kâfire gelince; o, kendi olmanın bilincini ve sorumluluğunu taşımaya kendini yeterli göremediği, bu yüke katlanma cesaretini kendinde bulamadığı içindir ki; kendinin insan olma ayrıcalığının bilincine ulaşma yerine, etrafını kuşatan organizasyonun cansız bir parçası olmayı yeğlemekte, kendini değişime kapatarak, kendi kendini örtmektedir. Bu nedenle de, peygamberin bu örtüyü açmak için ona sunduğu her türlü çözüm yolları da ona büyük bir yük gelmektedir. Buna karşılık o, peygamberlerin araladığı örtüden görünen gerçekleri görmemek için, üzerindeki örtüye bir yenisini daha eklemekte ve böylece devam etmektedir.¹

Kur'ân; topluluklara ideal liderler olarak sunduğu peygamberler konusunda oluşabilecek en ufak şüpheleri dahi baştan izale etmiş, dolayısıyla, onlara tâbi

¹-Erdoğan Pazarbaşı, Kur'ân ve Medeniyet, Pınar Yayınları, İstanbul-1996, s.232

yüklenmez.”¹, fakat fenaliğa önder olup çığır açan kimseler, öncülük yaptıkları toplumların günah yüklerinden de pay alacaklardır. Bu ortaklık ve pay alma, günahta olduğu gibi küfürde de olabilir. Bu konudaki Kur’ân beyânı çok açıktır: “Kim güzel bir işe aracılık ederse, onun da o işten bir nasibi olur; fena bir işe aracılık edenin de o işten payı olur.”²

Bir toplumun dînî, siyâsî, askerî anlamdaki liderliğini üstlenen kişilerin, insanları Allah yolundan alıkoyması mutlak değildir. Bu yöneticilerin saptırması ister fizikî baskı, isterse kültürel istila ve beyin yıkama kanalıyla olsun, sebep olma açısındandır. Burada ferdin veya toplumun sapması tamamen kendi irade ve ihtiyaçlarıyla ilgilidir. Nasıl ki insanlar; tevhid mücadelesi boyunca kendi dönemlerine tekâbül eden peygamber ve ilâhî kitap öncülüğünde, kendi iradesini o yöne kullanarak hidâyeti tercih etmişse; yine iradesini, tevhide karşı isyankâr bir tutum sergileyen küfür önderleri yönüne tercih ederek de dalâlete sapabilir. Burada her ne kadar sorumluluk saptırıcı güçlere aitse de, sapan insana da aittir.³

Kitleler psikolojisi de ayrı bir konudur. Halk tabakası daha çok liderlerin ve ileri gelenlerin tesir alanında bulunurlar. Bu bakımdan her toplumda, idareci grup, liderlik konumunda olanlarla refah içindeki tabaka çok önemlidir. Bunların iyi ve kötü davranışları taklide her zaman açık ve müsaittir, taklid ortamını süratle oluşturmakta hayli etkilidir. Şu bir gerçektir ki; kökleşmiş, umûmîleşmiş inanç ve duygulara uymayan her hareket, her davranış ve her düşünce toplumu bir süre ifsad

¹-İsra 17/15; Fâtr 35/18

²-Nîsa 4/85

³-Ahtıntaş (1995:298)

etse bile ömrü uzun sürmez. Köklü inancı, sağlam örf ve âdeti olmayan kitleler, her zaman şekil değiştirmeye müsaittirler.¹

Tarihin her döneminde -dalâlet ehlerinden- toplumu saptıran, bâtıl inançlarını otoriteleri ve yöntemleri sayesinde topluluğun bütün kesimlerine derece derece empoze eden önderler ve elebaşlar çıkmıştır. Bazı gâfil toplumlar da bu öncülerini yücelttikçe yüceltmış, onlara büyük bir coşku ile tâbi olmuşlardır. Böylece, dalâleti kökleştirip ulvî hakikati bertaraf etmenin eşsiz en acı örneklerini vermişlerdir. Hz. Peygamber (S.A.V.) bir hadîslerinde; “Ümmetimin hakkında en çok korktuğum saptırıcı imamlardır.”² buyurmuşlardır. Hz. Ömer(R.A.) de bir defasında sahabeden Ziyad İbn Hudayr’a “İslâm’ı yıkacak olan şeyleri biliyor musun?” dedi. O da: “Hayır.” dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer, “İslâm’ı yıkacak olan şeyler; ilmin ortadan kalkması, münâfikların Kur’ân üzerindeki cedelleşmeleri ve saptırıcı önderlerdir.”³ buyurdu. Kur’ân bu saptırıcı önderlerin husûsî özelliklerinden de bahsetmiştir. İnsanları “cehennem ateşine çağırmak”⁴, “küfürde öncülük”⁵ yapmak bunlar arasında sayılabilir.

Yine Kur’ân saptırıcı önderlerle onlara uyanlar arasındaki ilişkiyi anlatırken, dekor olarak kıyâmeti, üslup olarak da diyalog yöntemini tercih eder. Böyle bir metod ise, insan üzerinde etkileyici bir tesir meydana getirmektedir. *“Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağımız günde, kimlerin amel defterleri sağından verilirse, onlar en küçük bir haksızlığa uğramamış olarak amel defterlerini*

¹-Yıldırım (1986:IX/4902)

²-Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid İbn Mâce, Sünen, Kitâbü'l-Fiten, 9, Dâru'l-Fikr, Beyrut-1995; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V/278, Çağrı Yayınları, İstanbul-1992

³-Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman ed-Dârimî, Sünen, Kitâbü'l-Mukaddime, 24, Çağrı Yayınları, İstanbul-1992

⁴-Kasas 28/41

⁵-Tevbe 9/12

okurlar.”¹ âyetinden de anlaşılacağı gibi; kıyâmet günü Allah, her milleti kendi imamı (önderi) ile çağıracaktır. Buradaki imam, çeşitli şekillerde açıklanmıştır. Kimine göre her ümmetin imamı, kendi peygamberidir. Yine kimine göre imam, her peygambere indirilen kitaptır. Bazılarına göre ise “imam”; herkes için verilecek olan amel defteridir.² Bu anlamlar muhtemel olmakla beraber; âyette kastedilen, her milletin, her cemaatin dünyada ardından gittiği liderinin arkasında Allah’ın huzuruna çıkacağıdır. Dünyada peygambere uymuş olan onun safında, başka sapık kimselere uyanlar da onların ardında Allah’ın huzuruna çıkacaktır. Nitekim; *“Firavun, kıyâmet gününde milletine öncülük eder, onları cehemmeme götürür. Gittikleri yer ne kötü yerdir.”*³ âyetinden bu durum anlaşılmaktadır. Firavun bu dünyada yoldan çıkmış bir kişi idi ve yoldan çıkmışların lideriydi. O toplulukta yaşayanlardan yoldan çıkmış olanlar da onu izlerlerdi. Firavun âhiret âleminde de kendisini izleyenlerin önderi olarak görünecektir⁴ Ayrıca; İbn Abbâs’ın (v. 68/687) da bu âyetle ilgili olarak; “Her millet dünyada kendilerini hidâyete veya dalâlete çağırıp götürmüş olan liderleri ile çağırılır.” dediği rivâyet edilmektedir⁵

Hz.Peygamber (S.A.V.); toplum içinde lider statüsünde bulunan kişilerin, doğru veya yanlış durumda olmalarının önemine dikkat çekerek ümmetini bu konuda uyarmıştır. “Önderlerinizin en hayırlıları; kendilerini sevdiğiniz, onların da sizi sevdiği, üzerlerine dua gönderdiğiniz, onların da size dua gönderdiği kimselerdir. Önderlerinizin en kötülere ise; kendilerine kızdığınız, onların da size kızdığı, kendilerini lânetlediğiniz, onların da sizi lânetlediği kimselerdir.”⁶, “Bir toplumun

¹-İsra 17/71

²-Ateş (1997:V/236)

³-Hüd 11/98

⁴-Ateş (1997:V/236)

⁵-Alâuddin Ali b.Muhammed b.İbrahim el-Bağdâdî (El-Hâzin), Lûbâbü't-Te`vil fi Maâni't-Tenzil (Tefsiru'l-Hâzin), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1995, IV/119

⁶-Ebu'l-Hüseyn Müslim b.Haccâc el-Kuşeyrî, Sahîh, Kitâbü'l-İmâre, 1855, Dâru'l-Fikr, Beyrut-1995;

önderi, onların (topluluğun) en aşağısı olduğunda, bir kişiye kötülüğünden korkularak ikram edildiğinde, içki içilip ipek (elbise) giyildiğinde, bu ümmetin sonundakileri öncekilere lânet ettiğinde; (o topluluk) kırmızı bir rüzgâr, yere batırılış veya şekil değiştirilmeyi (mesh) beklesinler (gözetlesinler).”¹, “Benden sonra, bana uymayan ve sünnetimi uygulamayan önderler olacak; içlerinden de insan görünümünde olup da kalpleri şeytanlaşmış adamlar çıkacak.”²

Bazı toplumlar, dikkatli davranıp akıllarını kullanarak, kendilerini saptıran bu sözde liderlere uymasa da; bazılarının uyanışı bu dünyada olmayıp âhirete kalmaktadır. Kur’ân’da, “Bütün insanların bir araya toplanacakları gün”³ olarak tavsif edilen haşr gerçekleşikten sonra, büyük bir mahkeme kurulacak, hesap ve suâl başlayacaktır.⁴ İşte bu esnada saptırıcı önderlerle dalâlete düşen taraftarlar arasında birbirlerini suçlayıcı karşılıklı konuşmalar geçecektir. Öncelikle; liderlerine uyan ve doğru yoldan sapan tebea, suçlarını liderlerine atacaklar ve şöyle söyleyeceklerdir:

“Ey Rabbimiz! Biz önderlerimize ve efendilerimize uyduk. Onlar da bizi hak yoldan saptırdılar. Rabbimiz! Onlara iki kat azab ver ve onları büyük bir lânet ile lânetle!”⁵, “Siz olmasaydınız biz imân ederdik.”⁶, “Biz sizin tebeanızdık. Şimdi Allah’ın azabından bir şey defedebilecek misiniz?”⁷, “Derler ki; “Rabbimiz! Bize bu ateşi kim sunduysa (buna vesile olduysa), ona ateşten iki kat azab ver.”⁸, “Bize (dünyaya) bir dönüş olsaydı da; onların bizden uzaklaştığı gibi, biz de onlardan uzaklaşsaydık.”⁹

Tebeanın bu sitem dolu sözleri ve bedduaları karşısında, liderler savunmaya geçecek,

¹-Ebû İsâ Muhammed et-Tirmizî, Sünen, Kitâbü'l-Fiten, 38, Çağrı Yayınları, İstanbul-1992

²-Müslim (1995:Kitâbü'l-İmâre, 1847)

³-Hûd 11/103

⁴-Bkz. İsrâ 17/13-14; İnşikâk 84/7-12; Hâkka 69/19-35; Enbiya 21/47

⁵-Ahzâb 33/67-68

⁶-Sebe' 34/31

⁷-İbrahim 14/21; Mû'min 40/47

⁸-Sâd 38/61

⁹-Bakara 2/167

bu suçlamaları kabul etmeyecek ve âdeta sorumluluktan kaçmak isteyeceklerdir: “(Liderler) derler ki; “Allah bizi hidâyete erdirmiş olsaydı, biz de sizi hidâyete (doğru yola) erdirirdik.”¹, “Size hidâyet geldikten sonra, biz mi sizi bundan çevirdik (alıkoyduk). Siz (zaten) günahkârdınız.”², “Hepimiz buradayız (cehennemde). Çünkü Allah, kullar arasında hükmünü vermiştir.”³ Liderlerle tebeası arasındaki bu büyük tartışma; tebeanın şöyle demesiyle son bulacaktır: “Hayır öyle değil! Siz gece-gündüz hile ve tuzak kurardınız (kötülük aşıldınız). Bize, Allah’ı inkâr etmemizi ve O’na eşler koşmamızı emrederdiniz.”⁴ Artık; bu büyük ve faydasız tartışmanın kimseyi (ne kendilerini ne de tebeasını) kurtaramayacağını anlayan önderler grubu, bunu büyük bir pişmanlıkla itiraf edeceklerdir: “Sabretsek de sabretmesek de bir (aynı). Bize (cehennemden) kurtuluş yoktur.”⁵ Ayrıca, her iki grup da “Rahat yüzü görmeyin!” diyerek birbirlerine beddua edeceklerdir.⁶

Saptırıcı önderlerle tebeası arasında, kıyâmet gününde olumsuz sonuçlanan ilişkiyi diyalog metoduyla anlatan bu âyetlerde; dünya hayatında doğru yoldan ayırıcı liderlere uyanlarla bu liderler arasındaki büyük bir çekişme anlatılmaktadır. Tebeanın (uydukları liderlerin vesilesiyle hakk yoldan sapmış topluluk) dünyada iken; tâbi oldukları bu kimselerin yüzüne karşı böylesine sözler söylemeye güçleri yetmemiştir. Çünkü, Allah’ın kendilerine vermiş olduğu akıl nimetini doğru bir şekilde kullanamamışlardır. Bu durumları da, tâbi oldukları liderlerine karşı haklı söz söylemelerine engel olmuştur. Kıyâmette ise durum değişmiş ve değer verdikleri şeyler boşa çıkmıştır. Acı bir azabla yüz yüze geldiklerinden dolayı; dünyada

¹-İbrahim 14/21

²-Sebe’ 34/32

³-Mü’min 40/48

⁴-Sebe’ 34/33

⁵-İbrahim 14/21

⁶-Muhammed Cemâlüddin el-Kâsîmî, Mehâsinü’t-Te’vîl (Tefsîru’l-Kâsîmî), Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, Beyrut-1994, VI/106

yüzlerine karşı söylemeye cesaret edemedikleri bu beddua dolu sözleri korkmadan ve çekinmeden haykırarak; kendilerine gelecek olan belâların sorumluluğunu büyüklük taslayan liderlerin üzerine atacak, ceza ve sorumluluktan kurtulmak isteyeceklerdir. Kendilerine uyulan saptırıcı önderler grubu da, tebeanın kendilerini suçlayıcı sözleri karşısında direnecekler ve sorumluluktan sıyrılmak isteyeceklerdir. Neticede; her iki taraf da ceza ve sorumluluktan kurtulamayacaktır. Çünkü liderler; kendilerine tâbi olanları bile bile ezmiş, zayıf bırakmış, üzerlerine hâkimiyet kurmuş ve onları menfaatleri doğrultusunda yönlendirerek küfre kadar götürmüşlerdir. Tebea da; akıl nimetini kullanamayıp hürriyetlerini kaybetmiş, başkalarına kul ve köle olmaya rıza göstermiş, zillet ve meskenet içinde yaşamayı kabul etmişlerdir.¹ Açıkça anlaşılıyor ki; âyetlerdeki liderlerden maksat, şirk ve sapıklık konusunda başı çeken önder ve başkanlardır.² Çünkü, onlara uyanlar da sapıklığa düşmüştür.

Kur'ân; liderler grubuyla tebeası arasında bütün bu çekişmeler devam ederken, aralarındaki her türlü bağı da kopacağını ifade eder: *“O zaman (görecekler ki) arkalarından uyulup gidilenler, kendilerine uyanlardan hızla uzaklaşmıştır. (Hepsi) o azabı görmüşlerdir. Aralarındaki bağlar da parçalanıp kopmuştur.”*³ Âyette; uyulanların liderler grubu, uyanların da toplulukları âşikârdır.⁴ Aralarındaki parçalanıp kopan bağlar (Kur'ân tâbiriyle “esbâb”) ise; dünyada iken aralarında meydana getirdikleri yakınlık ve bağlılık (sadâkât) bağlarıdır. Ve yine bu bağlar; dünyada iken birbirleriyle oluşturdukları her türlü davranışlardır.⁵ Bu davranışlar; anlaşmalar, sözleşmeler, üzerine sevgi besledikleri yeminler⁶, (aralarında

¹-Kutub (1997:V/2909)

²-El-Kurtubî (1993:XIV/160)

³-Bakara 2/166

⁴-Sâbûnî (tsz:I/112)

⁵-eş-Şevkânî (1998: I/191)

⁶-Hâzin (1995:I/172)

belirledikleri) tek bir din üzerinde ittifak, neseb (soy), saygı-sevgi, uyma ve uyulmasını isteme cinsinden ilişkilerdir. Fakat bu ilişki ve davranışlar, o gün (âhîret günü) düşmanlığa dönüşmüştür.¹ Esbâb (tekili “sebeb”) kavramı, ayrıca “bağlar” veya “bağlantılar” ve mecâzî anlamıyla (herhangi bir amaca yönelik) araçları da ifade eder. Bu âyetteki esbâb, kurtuluşa ulaşmanın araçlarına işaret etmektedir. Bu nedenle “ümitler” olarak da düşünülebilir.²

Sonuç olarak; dünyada âdeta bir sürü gibi yönetilenler, kimlere ve niçin tâbi olduklarını kavrayamayıp gerçeğe gözlerini ve gönüllerini kapayanlar, yanlışlık ve haksızlık karşısında hiçbir tepki göstermeyip bilinçsiz ve şursuz liderler kalabalığına uyanlar, hakka karşı oldukları halde onlara boyun eğenler, her defasında memnuniyetliklerini ifade edenler; herkesin mutlak adâletle yargılanacağı âhîret gününde, tâbi oldukları liderleriyle yüzleşecekler, bu olumsuz uyma eylemi sonucundaki uhrevî sorumluluğu birbirlerine atacaklardır. Fakat, her iki taraf da bu acı sorumluluktan kurtulamayacaktır.

b-Şeytan-İnsan İlişkisi: Kur’ân incelendiğinde, Yüce Allah’ın mü’minleri şeytan konusunda sık sık uyardığı görülmektedir. Bu uyarılar arasında şeytanın, insanın apaçık bir düşmanı olduğu, ona uyulmaması gerektiği, çünkü onun insanı aldatıp doğru yoldan çıkararak, sonunda pişmanlık ve hüsrâna sürükleyip yüzüstü bırakacağı, dostluğuna ve kötülük konusundaki sözde liderliğine güvenilemeyeceği gibi hususlar yer almaktadır.

Kur’ân’ın çeşitli âyetlerinde, mü’minlerin iyice tanıyıp vereceği zararlardan sakınmaları için şeytanın özellikleri net bir şekilde ortaya konulmuştur. Şeytan ve

¹-Ebu’l-Kasım Cârullâh Mahmûd İbn Ömer ez-Zemahşeri, el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi’t-Tenzil, Dâru’l-
Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut-1995, I/210

²-Esed (1998:67)

onun faaliyetleriyle ilgili âyetler değerlendirildiğinde; insanın yaratılıştan gelen iyi ve kötü tarafları olduğu, şeytan denilen ve insanın düşmanı olan bu ruhânî varlığın, insanın çirkin ve kötü taraflarını ön plana çıkartmak istediği, Yüce Allah'ın ise buna rızâsının olmadığı, peygamberleri aracılığıyla gönderdiği emirler vasıtasıyla insanın iyi ve güzel taraflarını ön plana çıkarıcı yolları gösterdiği anlaşılmaktadır. Kulluk vazifesini yapmak üzere ilk insanın yeryüzüne gönderildiği andan itibaren, bütün peygamberlerin ve onların tarafındaki büyük insanların yaptıkları mücâdelenin, aslında insanın yaratılışında var olan çirkin ve kötü taraflarının arka plana itilip, yine insanın tabiatında mevcut olan güzel yönlerinin öne çıkarılmasından ibâret olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan peygamberlerin mücadelesi, insanın hem iç dünyasıyla hem de dış dünyasıyla ilgilidir. Bu mücadele; bir taraftan insanın iç dünyasını şeytan denilen bu ruhânî varlığın hâkimiyet ve tasallutundan kurtarmak için yapılırken, diğer taraftan da, insanın içinde yaşadığı çevreyi, toplumu, diğer insanları Allah'ın iradesi doğrultusunda yönlendirmek için yürütülmektedir. Bu açıdan Kur'ân'a göre, bir mü'min hem iç dünyasında, hem de dış dünyasında şeytana ve onun emrindeki maddî ve mânevî güçlere karşı cihâd etmektedir.¹ Dolayısıyla bu mücadeleyi kazanabilmek için, herşeyden önce düşmanı çok iyi tanımak gerekmektedir. İşte Kur'ân da bunu yapmış ve bütün özellikleriyle şeytanı inananlara tanıtmış, onu yenecek yolları ve ona karşı kullanılacak silahları göstermiştir. Bu açıdan Kur'ân, mü'minlerin şeytana uymamalarını, onun apaçık bir düşman olduğunu belirttikten sonra², ilk iş olarak, ondan Allah'a sığınılmasını emretmektedir: *“Şeytan seni dürtecek olursa Allah'a sığın. Doğrusu O iştir ve bilir. Allah'a karşı gelmekten*

¹-Bakara 2/208

²-Bakara 2/168,208; En'am 6/142; Zuhruf 43/62

sakımanlar, şeytan tarafından bir vesveseye uğrayınca Allah'ı anarlar ve hemen gerçeği görürler.”¹

Şeytanın insanla olan ilişkisinin mâhiyetini iyi kavrayabilmek için, öncelikle bu ilişkinin, ilk defa ne zaman ve nasıl başladığı önem arz etmektedir. Çünkü, insanın şeytanla olan olumsuz münasebetinin temeli bu önceliğe dayanmaktadır. Kur’ân; bu ilişkinin sürecini bir öğüt, bir ibret, bir konu bütünlüğü ve güzelliği içinde insanlığa şöyle sunmuştur: *“Hani Rabbin meleklere, “Ben, balçıktan, işlenebilen kara topraktan bir insan yaratacağım. Onu yapıp ruhumdan üflediğimde ona secdeye kapanın.” demişti. Bunun üzerine, iblisin dışındaki bütün melekler hemen secde ettiler. O, secde edenlerle beraber olmaktan çekindi.”² “Allah, “Ey iblis! Secde edenlerle beraber olmaktan seni alıkoyan nedir?” dedi. O, “Balçıktan, işlenebilir kara topraktan yarattığım insana secde edemem. Beni ateşten, onu çamurdan*

bağlı olan kulların hariç hepsini azdıracağım.”¹, “Muhakkak kullarımdan belirli bir pay edineceğim, onları sapıklığa çağıracağım. Onları gerçekten saptıracağım. Kendilerini uzun emellere düşürüp, olmayacak kuruntularla aldatacağım ve elbette onlara emredeceğim de; davalarının kulaklarını (putlara tapmak üzere) kesip yaracaklar. Elbette onlara emredeceğim de; Allah’ın yarattığını (putlaştırarak) değiştirecekler.”² dedi. “Allah, “Yerilmiş ve kovulmuşsun, oradan defol! Andolsun ki insanlardan sana kim uyarırsa onları ve seni hepinizi cehenneme dolduracağım.”³. Yine Allah şöyle buyurdu: “Benim gerekli kıldığım dosdoğru yol budur, kullarımın üzerinde senin bir nüfûzun olamaz. Ancak sana uyan sapıklar bunun dışındadır. Ve cehennem onların hepsinin toplanacağı yerdir. O cehennemde yedi kapısı olup her kapıdan onların girecekleri ayrılmış kısım vardır. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar ise, cennetlerde pınar başlarındadırlar. Oraya güven içinde, esenlikle girin denilir.”⁴ “Allah, “Haydi git! Onlardan sana kim uyarırsa bil ki, cehennem hepinizin cezası olur. Hem de tam bir ceza.” dedi. “Sesinle gücünün yettiğini yerinden oynat, onlara karşı yaya ve atlılarıyla haykırarak yürü, mallarına ve çocuklarına ortak ol, onlara vaadlerde bulun. Doğrusu benim mü’min kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin olamaz. Rabbin vekil olarak yeter.”⁵

“Biz; “Ey Âdem! Sen ve eşin cennette kalın ve istediğiniz yerden yiyin, yalnız şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zâlimlerden olursunuz.”⁶ “Ey Âdem! Doğrusu bu (İblîs), senin ve eşinin düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, yoksa bedbaht olursun. Doğrusu cennette ne acıkırsın, ne de çıplak kalırsın, orada ne susarsın, ne de

¹-Sâd 38/82-83

²-Nisâ 4/118-119

³-A’râf 7/18; Ayrıca bkz. Sâd 38/84-85

⁴-Hicr 15/41-46

⁵-İsra 17/63-65

⁶-A’râf 7/19; Ayrıca bkz. Bakara 2/35

güneşin sıcaklığında kalırsın.” dedik.”¹ “Şeytan ona vesvese verip, “Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacını ve çökmesi olmayan bir saltanatı göstereyim mi?” dedi.”² “Şeytan ayıp yerlerini kendilerine göstermek için onlara fısıldadı: “Rabbinizin sizi bu ağaçtan menetmesi, melek olmanızı veya burada temelli kalmamızı önlemek içindir. Doğrusu ben size öğüt verenlerdenim.” diye ikisine yemin etti. Böylece onların yanılmalarını sağladı. Ağaçtan meyve tattıklarında kendilerine ayıp yerleri göründü. Cennet yapraklarından oralarına örtmeye koyuldular.”³ “Rabpleri onlara: “Ben sizi o ağaçtan menetmemiş miydim? Şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylememiş miydim?” diye seslendi. Her ikisi, “Rabbimiz! Kendimize yazık ettik. Bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen kaybedenlerden oluruz.” dediler.”⁴ “Şeytan oradan ikisinin de ayağını kaydırtdı, onları buldukları yerden çıkardı.”⁵ “Allah onlara, “Birbirinize düşman olarak inin, siz yeryüzünde bir müddet için yerleşip geçineceksiniz. Orada yaşar, orada ölür ve oradan dirilip çıkarılırsınız.” dedi.”⁶ “Yine Allah onlara şöyle dedi: “Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin. Elbet size benden bir yol gösteren gelir. Benim yoluma uyan ne sapar ne de hedbaht olur. Beni anmaktan yüz çeviren bilsin ki; onun dar geçimi olur ve kıyâmet günü de onu kör olarak haşrederiz.”⁷ “Benim yoluma uyanlar için artık korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir,dedik.”⁸

Yüce Allah iblîs konusunda sadece Hz.Âdem ile Havva'yı uyarmakla kalmamış, bütün insanlığı onun hile ve tuzaklarına karşı dikkatli olmaya çağırmıştır: “Hani meleklere, “Âdem'e secde edin!” demiştik. İblîsten başka hepsi secde etmişti.

¹-Tâhâ 20/117-119

²-Tâhâ 20/120

³-A'râf 7/20-22; Ayrıca bkz. Tâhâ 20/121

⁴-A'râf 7/22-23

⁵-Bakara 2/36

⁶-A'râf 7/24-25

⁷-Tâhâ 20/124-125; Ayrıca bkz. Bakara 2/38

⁸-Bakara 2/37

O, cinlerden idi. Rabbinin buyruğu dışına çıktı. Siz, beni bırakıp onu ve soyunu dost mu ediniyorsunuz? Halbuki onlar size düşmandır. Kendilerine yazık edenler için bu ne kötü bir değiştirmedir.”¹, “Onlar, azgınlık ve iblisin adamları hepsi tepetaklak oraya (cehenneme) atılırlar.”²

Kur’ân’ın bütünlük içersinde anlattığı bu kıssada, iblisin değişik yapısal özelliklerini görmek mümkündür. Öncelikle secdeden kaçınması olayı onun kişisel yapısından bir kesit vermektedir. Aynı zamanda o “büyüklük taslayıcı” bir yapı içerisinde görülmektedir. Bu büyüklük taslamasının bir nedeni, bir de sonucu vardır. Bu iki durum, aynı zamanda şeytanın iki özelliğini, iki yapısal yanını daha tanıtır.

Şeytanın büyüklük taslamasının nedeni, başvurduğu bir kıyastır. Kendisinin ateşten, Hz. Âdem’in çamurdan yaratılmış olması karşısında, kendi aklına dayalı bir değerlendirme yapmış; ateşin maddî olmayışı ve bu nedenle insanın yaratıldığı balçıktan daha değerli oluşundan dolayı³, üstün saydığı ateşin daha aşağıda gördüğü toprağa secde etmemesi gerektiği sonucuna varmıştır.

Büyüklük taslamasının sonucu ise, “kâfirlerden olmak” biçiminde ortaya çıkmıştır.⁴ Bu durumda iblis, kendi aklıyla değerlendirmede bulunan, buna dayanarak büyüklenen ve böylece de “kâfirlerden olan” bir varlık olarak gündeme girmiş bulunmaktadır. Bu ilk açılımda iblise ilişkin yapılacak bir başka belirleme de; onun, “*Benden üstün (şerefli) kıldığım bu (adam) da kim oluyormuş, bana haber ver!*”⁵ anlatımıyla belirtilen “çekememezlik” yanındır. Bu anlatım secdeden

¹-Kehf 18/50

²-Şuarâ 26/94-95

³-Esed (1998:765)

⁴-Bakara 2/34

⁵-İsra 17/62

kaçınmasına neden olmuş büyüklemenin bir başka sebebi olarak değerlendirilebilecek özelliktedir.¹

Bir şahsiyet olarak olumsuz lider statüsünde bulunan şeytan, insanları saptırmak ve kendine çekmek için değişik yollar kullanmaktadır. Bunlar arasında; bâtılı, haramı ve çirkin olan şeyleri vb. insanlara hoş göstermesi, süslemesi (tezyîn)², açıkça kışkırtma ve tahrik etmesi (ezze) sayılabilir.³ Ayrıca Kur'ân'da, şeytanla birlikte kullanılan kavramlar vardır ki; tamamen onun günaha düşürmesine işaret eder. Birincisi; "hemezât" kavramı; bu kelime açıkça şeytana nisbet edilmiş olup, emredilen iyiliğin tersine olan şeylere kışkırtıcı vesvese ve fısıltıları⁴ gösterir. İlgili âyette, Hz.Peygamber (S.A.V)'den şeytanın bu "hemezât"ından Allâh'a sığınması istenmektedir: *"De ki: Rabbim! Şeytanların vesvesesinden sana sığınırım."*⁵ İkincisi ise "hutuvât" kavramı ki; adım anlamına gelen bu kelime⁶, geçtiği âyetlerde⁷ şeytanın yolunu⁸, görüşlerini⁹ veya emrettiği her şeyi¹⁰ göstermektedir. Bu yerlerde insanlara, şeytanın izini sürmemeleri emredilmektedir.¹¹

Kur'ân, şeytanın yolundan gitmeyi, şeytana ibadet etme olarak nitelendirmiştir: *"Ey Âdemoğulları! Ben size, "Şeytana ibâdet etmeyin. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır. Bana ibâdet edin. En doğru yol budur." diye tavsiye etmemiş miydim?"*¹² *"İbrahim babasına, "Ey babacığım! Şeytana tapma! Çünkü şeytan, Rahmân'a isyân*

¹-Zübevir Yetik, Şeytan, Beyan Yayınları, İstanbul-1985, s.42

²-Bkz En'am 6/43; Hicr 15/39; Neml 27/24; Ankebut 29/38

³-Bkz.Meryem 19/83

⁴-El-Beğavî(1992:III/316)

⁵-Mü'minûn 23/97

⁶-El-İsfehânî(1986:218)

⁷-Bkz. Bakara 2/168,208; En'âm 6/142; Nûr 24/21

⁸-En-Nesefî (1995:I/97)

⁹-El-Kurtubî (1993:XII/137)

¹⁰-İbn Kesîr (1997:III/286)

¹¹-Sadık Kılıç, Kur'an'da Günah Kavramı, Hibaş Yayınevi, Konya-1984, s.283

¹²-Yâsin 36/60-61

etmişti.” demişti.”¹ Âyetlerden anlaşıldığı üzere; şeytana ibâdet, vesvese verdiği, süslü gösterdiği şeylerde ve Allah’a isyan olan konularda kendisine itaat² ve ittibâ etmektir. Şeytan; insanlara çirkinliği ve kötülüğü emreder³, insana vesvese verir⁴, insanlar arasında kin ve düşmanlık tohumları saçar⁵, insanlara yaptıkları kötülükleri süslü gösterir⁶, boş şeyler vaad eder⁷, gerçekleri unutturur⁸, tuzak kurar⁹ ve insanı saptırmak ister.¹⁰ Onu doğru yoldan meneder¹¹. Ayrıca Kur’ân’da; içki, kumar, putlar, heykeller, şans okları, talih oyunları şeytanın işi olarak ifade edilmiştir.¹² Bu sebeple; Allah’ın haram kıldığı, yasak ettiği şeyleri yapanlar, şeytana itaat etmiş olmaktadır. Kur’ân bu itaati, şeytana ibâdet olarak ifade etmiştir.¹³

Şeytan-insan ilişkisinde; şeytanın insanlardan yapmasını istediği ve yapıldığında ise hoşlanmadığı birtakım fiiller vardır. Öncelikle şeytan, insanları fakir düşmekle korkutur.¹⁴ Bu sebeple yardımlaşmaya, sadaka vermeye engel olur. İnsanların cimri olmalarını ister. İç dünyalarındaki güzel taraflarından olan cömertlik, kardeşlik ve yardımlaşma duygusunu geri itilmesini veya yok edilmesini ister. Sonuç itibariyle, insanlar arasında sevgi ve saygı yok olur, kıskançlıklar, başkalarının malına göz dikmeler, kavga ve döğüşler meydana gelir. Toplumun düzen ve huzuru bozulur. Malım tükenecek korkusu, fakir düşeceğim endişesi; mal sahibine de çevresindekilere de, Allah’ın bahsettiği bu nimetlerden yararlanma fırsatı

¹-Meryem 19/44

²-En-Nesefi (1995:II/403)

³-Bakara 2/268;Nûr 24/21

⁴-A`raf 7/20;Tâhâ 20/120

⁵-Mâide 5/91

⁶-En`am 6/43;Enfâl 8/48;Nahl 16/63

⁷-Nisâ 4/120;İsrâ 17/64

⁸-En`âm 6/68

⁹-Nisâ 4/76

¹⁰-Nisâ 4/60

¹¹-Neml 27/24;Ankebût 29/38

¹²-Mâide 5/90

¹³-İsmail Karagöz, Kur’ân’da İbadet Kavramı, Şûle Yayınları, İstanbul-1997, s.73

¹⁴-Bakara 2/268

tanımaz. Neticede şeytan, Allah'ın bahsettiği bu nimetleri, emri altına aldığı böyle kimselere gönül rahatlığı ve ağız tadıyla yedirmeyerek onları cezalandırmış olur.

Kur'ân'a göre, şeytan israfi sever. Kazanılan malın yerinde ve zamanında harcanmasından hoşlanmaz. *"Saçıp savuranlar, şüphesiz şeytanlarla kardeş olmuş olurlar. Şeytan ise, Rabbine karşı pek nankördür."*¹ âyetinden bu durum açıkça anlaşılmaktadır. Kur'ân, insanın iç dünyasını dengelemiş; bir taraftan cimriliği, diğer taraftan israfi yasaklayarak dengeli bir yol tutulmasını istemiştir. Çünkü her iki tutumun da sonu hüsrândır, insanın kendisi ve çevresindeki toplum için son derece zararlıdır, toplum barışını bozmaya yöneliktir. Bir taraftan son derece mal yığan ve toplayan fakat kendisi yemediği gibi başkalarına da yedirmeyen, serveti atıl bir halde tutan bir yapı (cimrilik); diğer tarafta ise, çevresindekiler bir lokma ekmeğe muhtaç iken, işsizlik, yoksulluk had safhadayken çılgınca harcama sevdâsı, sorumsuzca harcama tutkusu, savurganlık yarışı, eldeki serveti üretim alanlarına kaydırmama ve çarçur etme arzusu. Kur'ân'a göre her ikisi de, insanın iç dünyasından dış dünyasına yansıyan, Allah'ın arzu etmediği fakat şeytanın şiddetle istediği davranış şekilleri olmaktadır.²

Kur'ân'ın bildirdiğine göre; içki, kumar, putlar ve fal okları da şeytanın işlerinden pis şeylerdir.³ Şeytan, insanların bunlarla meşgul olmasından hoşlanır. Çünkü bunlar vasıtasıyla insanlar arasındaki dirlik ve düzenin bozulmasını, kardeşlik duygularının yok olmasını, insanlar arasında kin ve düşmanlık duygularının artmasını ister. İnsanın Allah'ı hatırlamasına, namaz kılmasına engel olmaya çalışır. *"Şeytan, içkide ve kumarda, ancak aranızda düşmanlık ve kin düşürmek, sizi Allah'ı*

¹-İsra 17/27

²-Ali Osman Ateş, Şeytan, Beyan Yayınları, İstanbul-1995, s.115

³-Mâide 5/90

anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık siz (hepiniz) vazgeçtiniz değil mi?”¹

Sonuç olarak, insanın iç dünyası, psikolojik yapısı tahrip olur. Ayyâş hale gelen insanın çalışma düzeni bozulur, işçi işten atılır, iş sahibi ise işyerini kapatmak zorunda kalır. Eve rızık getirmediği, çalışıp kazanmadığı halde, devamlı olarak evden içki parası istediği için aile yuvası yıkılır. Ruh ve beden sağlığı yok olur. Kumar oynayan insan ise bir müddet sonra kumarbaz olur. Kendisini bu belâdan kurtaramaz. Malını, mülkünü kaybeder. Çalışmadığı ve üretmediği için yuvası dağılır. İç dünyasındaki bu çirkin yönü ortaya çıkan bu zavallı insan, artık kendisi ve toplum için zararlı bir duruma gelir, asalak bir hayat sürmeye mahkum olur. Kısacası, şeytanın hâkimiyeti altına giren bu zavallılar mahvolur gider. Onun için, bunların şeytan işleri olduğunu hatırlatan Yüce Allah sormaktadır: “*Artık siz bunlardan vazgeçtiniz değil mi?*”²

Kavga, döğüş ve cinayet de şeytanın telkinidir.³ Şeytanın insanların arasına kin ve düşmanlık sokmak istediğini bildiren Allah, kullarının en güzel bir şekilde konuşmalarını, sonucu kavga ve döğüşle sonuçlanacak münâkaşalara girmemelerini, kırıcı davranmamalarını da emretmektedir.⁴ Çünkü şeytan Hz.Yusuf’la kardeşlerinin arasını bile bozmuş, onları Hz.Yusuf’u kuyuya atacak hâle getirmiştir.⁵

Kur’ân’a göre; şeytanın en büyük hedeflerinden birisi, insanlara kendilerini yaratan Allah’ı unutturmaktır: “*Şeytan, onların başlarına dikilip Allah’ı anmayı unutturmuştur. İşte onlar, şeytanın taraftarlarıdır. İyi bilin ki; şeytanın taraftarları elbette hüsrandır.*”⁶ İnsan, işlediği bütün fenâlıkları ve isyanları, zaten Allâh’ı

¹-Mâide 5/91

²-Mâide 5/91

³-Kâsas 28/15

⁴-İsra 17/53

⁵-Yusuf 12/100

⁶-Mücâdele 58/19

unutup, O'nun varlığından gafil olduğu zaman sergilemektedir. Yaratıcısının var olduğuna inanan bir kimsenin, O'nun kendisini görüp gözetlediğini bile bile, O'nun huzurunda olduğunun şuuru içindeyken, günah olan fiilleri işlemesi kolay kolay söz konusu olamaz. Ancak gâfil olduğu zaman, Allah'ın huzurunda olduğunu unuttuğunda böyle davranışlara yönelebilir. İşte; böyle bir unutma içinde olunmasının Allah'ın râzı olmadığı davranışlardan olduğu mü'minlere hatırlatılmış, şeytanın sürüklemek istediği bu durumdan uzak kalınması ve şuur uyanıklığı içinde bulunulması istenilmiştir.

Şeytanın insanlarla olan münâsebetlerinde, onları saptırmak için takip ettiği metotlardan biri de; insanlara uzun yaşayacaklarına dair ümit vermesi, bu şekilde onları elde edemeyecekleri arzuların peşine salması, ibadetten, güzel ameller işlemekten alıkoyması, “nasılsa tevbe ederiz, Allah affeder” gibi düşüncelere sevk ederek, günah işlemeyi kolaylaştırmasıdır.¹ Böylece insan hem günahlara dalar, hem de hayır yollarında harcayacağı malını ve ömrünü boş yere tüketebilir. Onun için Allah insanları uyarmıştır: *“Ey insanlar! Allah'ın verdiği söz şüphesiz gerçektir. Dünya hayatı sizi aldatmasın. Allah'ın affına güvendirerek, o aldaticı (şeytan) sizi ayartmasın. Şeytan şüphesiz sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman belleyin. O, kendi taraftarlarını, çılgın alevli cehennem yârânı olmaya çağırır.”*²

Şeytan, uzun yaşayacakları konusunda ümit verdiği kimselere de, yaptıkları davranışları gayet doğru ve güzel göstermektedir. Nitekim, vaktiyle Âd ve Semûd kavimlerine de yaptıkları şeylerin doğru ve güzel olduğunu telkin ederek, onların doğru yola girmelerine engel olmuş ve helâk edilmelerine sebep olmuştur.³ Şeytan,

¹-Muhammed 47/25

²-Fâtır 35/5-6

³-Ankebût 29/38

daha önce kendilerine peygamber gönderilen diğer topluluklara da yaptıkları yanlış şeyleri hep güzel göstermiştir. Bu sebeple onlar, peygamberlere karşı çıkararak, Allah'ın buyruklarına uymamışlardır. Şeytan, bugün de aynı faaliyeti sürdürmektedir.¹

Kur'ân; Allah'ı anmaktan uzaklaşan, emir ve yasaklarına uymaktan kaçınan kimselerin, şeytanla arkadaş olduğunu ve onun izinden gittiğini haber vermektedir: *“Rahmân olan Allah'ı anmayı görmemezlikten gelene, yanından ayrılmayacak (kötülükleri telkin edecek) bir şeytanı arkadaş veririz. Şüphesiz onlar, bunları yoldan alıkoyarlar. Bunlar da doğru yola eriştiklerini sanırlar. Somında bize gelince arkadaşlarına, “Keşke benimle senin aranda doğu ile batı arasındaki kadar uzaklık olsaydı, sen ne kötü arkadaşmışsın.” der. Pişmanlığım bugün size hiçbir faydası dokunmaz. Çünkü haksızlık etmiştiniz. Şimdi azapta birleştiniz.”*², *“Bunlar mallarını insanlara gösteriş için harcarlar. Ne Allah'a ne de âhiret gününe imâm ederler. Kimin arkadaşı şeytan olursa, artık o ne fena bir arkadaştır.”*³, *“Yanıdaki arkadaşı (şeytan), “Rabbimiz! Ben onu azdırmadım. Fakat kendisi derin bir sapıklıktaydı.” der.”*⁴ Halbuki; Kur'ân'ın bildirdiğine göre, şeytanın dostluğunun sonu hüsrândır. Allah'ın gazâbını ve cehennem azâbını getirir. Şeytanlar da, ona uyan insanlarla birlikte haşredilecek ve cehennemde yanında diz çöktürülerek hazır bulundurulacaklardır.⁵ Ayrıca, şeytanın dostluğuna güvenilmez. Çünkü onda vefâ duygusu yoktur. Dünyada iken azdırıp saptırdığı kimseyi âhirette yüzüstü bırakacak ve kaçacaktır. Bu hususta Kur'ân şöyle buyurmaktadır: *“O gün (kıyâmet günü) zâlim kimse ellerini ısırıp, “Keşke peygamberle beraber bir yol tutsaydım. Vay başıma*

¹-En'am 6/42-43; Nahl 16/63

²-Zuhruf 43/36-39

³-Nisâ 4/38

⁴-Kâf 50/27

⁵-Meryem 19/68

gelene. Keşke falancayı dost edinmeseydim. Andolsun ki beni, bana gelen Kur'ân'dan o saptırdı. Şeytan insanı yalnız ve yardımcısız bırakıyor.” der.”¹ Şeytanın dostluğunun özelliklerinden biri de, iki yüzlü olmasıdır. İnsana, “İnkâr et!” diye telkinde bulunduğu halde, insan inkâr edince, “Doğrusu ben senden uzağım. Âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.” diyerek dostundan yüz çevirir.²

Yüce Allah, diğer bazı âyetlerde de şeytanı dost edinmekten sakındırmış, şeytanı dost edinenlerin sapıklığı hak ettiklerini bildirmiştir³ Cehennemdeki zakkûm ağacının tomurcukları da şeytanın başına benzetilmiştir.⁴ Ayrıca, fâiz yiyen ve fâizi sanki bir alış-veriş gibi meşrû sayan kimselerin kıyâmette mezarlarından şeytan çarpmış gibi kalkacakları haber verilmiştir.⁵ Böylece fâizin de şeytanın hoşlandığı fiillerden birisi olduğuna işaret edilmiştir.⁶

Şeytanın, insanoğlu istemedikten sonra, hiçbir beşer üzerinde tesiri ve hâkimiyeti yoktur. Kim onu dost edinip yaptığı işlere ve ibâdetlere onu ortak ederse, yani onun dediklerini yaparak onu âdeta tanrı yerine koyarsa, onun peşine düşüp tavsiyelerine ve emirlerine uyarak Allah'a isyan olacak işler yaparsa, şeytanın hâkimiyeti altına girmiş olur. Görüldüğü gibi bu hâkimiyet, tamamen insanların tercihinin sonucudur. Allah şeytana, inananlarla inanmayanları ayırmak için imkan vermiştir. Ona verilen mühletin anlamı budur. Dolayısıyla bu durum, çoğu insanın kendi tercihi ile kaybettiği bir imtihandır.⁷ İblîs Allah'a karşı, insanların çoğunun azacağını söylerken bir tahminde ve zanda bulunmuştu: “İblîs, onlar hakkındaki zannımı doğru çıkardı ve insanlar, imân eden zümre hariç, tamamen ona uydular.

¹-Furkân 25/27-29

²-Haşr 59/16

³-A' râf 7/30

⁴-Sâffât 37/62-66

⁵-Bakara 2/275

⁶-A.O.Ateş (1995:133)

⁷-Lütfullâh Cebeci, Melek-Cin-Şeytan, Şûle Yayınları, İstanbul-1998, s.289

Halbuki onun, insanlar üzerinde zorlayıcı gücü yoktu. Ancak, âhirette inanan ile ondan şüphe edeni bilelim diye (ona bu fırsatı verdik).”¹

Şeytanın dünya hayatında iken insanlarla olan ilişkileri âhirette de; topluluklarını saptıran toplum liderleriyle tebeası arasındaki ilişkilerin olumsuz sonuçlandığı gibi, aynen olumsuz sonuçlanacaktır. Tebeasını doğru yoldan saptıran ve azgınlaştıran toplum liderlerinin suçlarını kabul etmeyişi ve topluluklarından uzaklaştığı gibi; şeytan da, dünyadaki bütün faaliyetlerinin iç yüzünü itirâf edecek, suçunu kabullenmeyecek, saptırdığı insanlardan uzaklaşarak kendisini suçlamamalarını ve kınamamalarını isteyecektir: *“İnsanların hepsi (hesap vermek üzere) Allah’ın huzuruna çıkarlar...İş olup bitince şeytan, “Doğrusu Allah size gerçek vâdetti. Ben de vâdettim ama sonra caydım. Esasen sizi zorlayacak bir nüfûzum (zorlayıcı gücüm) yoktu. Sadece sizi çağırdım, siz de geldiniz. O halde beni değil kendinizi kınayın. Artık ben sizi kurtaramam. Siz de beni kurtaramazsınız. Beni Allah’a ortak koşmanızı daha önce kabul etmemiştim. Doğrusu zâlimlere can yakıcı bir azâb vardır.” der.”²* Âyetlerdeki dikkat çekici nokta; şeytanın, insanlar üzerindeki herhangi bir zorlayıcı gücünün, nüfûzunun ve hâkimiyetinin olmadığını itirâf etmesidir. Bu anlamlar için kullanılan “sultan” kavramı; delil, kesin açıklık³ ve bir liderin gücü⁴ anlamlarına gelmektedir. Dolayısıyla şeytan; kendisinin (dünya hayatında) çağırdığı ve süslü gösterdiği fiillerde, insanları zorlamadığını, herhangi bir lider gibi yaptırım uygulamadığını ve dâvet ettiği şeyler üzerine bir delil getirmediğini belirtmiştir.⁵

¹-Sebe’ 34/20-21

²-İbrahim 14/21-22

³-el-Kurtubî (1993:IX/234); İbn Kesîr (1997:II/548)

⁴-Firuzâbâdi (1987:867)

⁵-İbn Kesîr (1997:II/548); El-Kurtubî (1993:IX/234)

Sonuç olarak denebilir ki; varlık âlemine imtihan olmaya geldiği günden itibaren insanoğlunu bir an bile yalnız bırakmayarak ona yoldaşlık yapan bazı rûhânî varlıklar mevcuttur. Bunlardan bir kısmını meydana getiren melekler; insanın iyiyi, doğruyu, güzeli bulmada yardımcısı iken, rûhânî varlıkların diğer bir bölümünü oluşturan şeytanlar, insanoğluna kötüyü, yanlış, çirkini telkin etmekte, netice itibariyle onu tuzağa düşürme amacını gütmektedir.

Kur'ân, mü'minleri şeytanın hile ve tuzaklarına karşı uyarılmış, ona tâbi olmamalarını istemiştir. Haram kılınan her davranışta, şirk ve küfürde onun rolü söz konusudur. İnananlar Allah'a sığınarak şeytanın tesirinden kurtulabilmektedirler.

Çünkü, Allah'a sığınan bir insan, imânını ve Allah'a olan güvenini ortaya koymaktadır. Bu şuurda olan herhangi birine şeytanın tesiri söz konusu değildir. O, daha çok zayıf karakterli, inançsızlıkla korkulara düşmüş insanlara tesir eder. İnanmayanlar, Allah'a sığınma gibi bir silaha ve sığınağa sahip olmadıklarından şeytanın elinde oyuncak olurlar.

İnanmış insanlar, Allah'ın kendileri için hazırladığı nimetlere ermek üzere cennete girerken; şeytan da insanlardan saptırdıkları ile birlikte, kendileri için hazırlanmış o acı ve ebedî cezayı çekmek üzere cehennemi dolduracaklardır.

İnsanın şeytanla ilişkisinin boyutu, insanın insanla ilişkisinden tamamen farklıdır. Öncelikle; insan ontolojik bakımdan şeytandan farklıdır. Toprakten yaratılmış, Allah kendisine ruhundan üflemiş¹, bir yönü şehâdete (görünen âleme) bir yönü de gayb âlemine bakan, dünyada imânla sorumlu tutulan, zaman ve mekan boyutu son derece sınırlı olan, kendisini çevreleyen bir alan içersinde maddî görünümle yaşamak zorunda olan bir varlıktır. Şeytan ise; ateşten yaratılmış, tek

¹-Secde 32/9; Hier 15/29; Sâd 38/72

görevi insanı saptırmak olan, dünya şartlarında insanın kendisini göremediği¹, Kur'ân'ın ve Hz.Peygamber (S.A.V.)'in anlattığından başka hakkında bilgi sahibi olunamayan, maddî görünümü bulunmayan metafizik (gaybî) bir varlıktır. İnsanın görünen âlemin, şeytanın ise metafizik sahanın varlığı olmasından kaynaklanan bu köklü farklılıklar; bu iki varlığın, görünmeyen varlıklarla insanın yaratılmış olmadaki ortak yanlarından dolayı varlıksal bir ilişki içersinde olmasını engellememektedir. Elbette bu ontik ilişki, görünen âlemin varlıklarının kendi aralarındaki ilişkiler ağına benzemeyecektir.

Şeytanın bu varlıksal özelliğinden dolayı; onun hakkında, “insanın ruhundaki son derece kötü eğilimleri ve özellikle, hakikat ve mâneviyata düşman olan bütün dürtüleri tanımlamak için kullanılan kavram”² yorumlamaları da yapılmıştır. Halbuki Kur'ân, canlı veya cansız bütün varlıklara bir kişilik atfetmektedir.³ Kâinatta bulunan herşey Allah'ı tesbih eder, fakat insanlar bunu anlayamazlar.⁴ Kâinattaki herşey O'na boyun eğer; göklerde ve yerdeki her kişilik sahibi varlık, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, yürüyen canlılar ve insanların çoğu Allah'a secde ederler.⁵ Nice taşlar vardır ki; Allah korkusundan dolayı aşağıya doğru düşerler.⁶ Bütün bu ifadeler; eşyanın duyulara hitap eden yanının yani fiziksel boyutunun ötesinde farklı bir boyuta da sahip olduğunu göstermektedir.

Kur'ân, fiziksel boyutu olmayan şeytanı da kişilik sahibi bir varlık olarak sunmaktadır. Onun insanla olan ilişkisi; kendi isteğiyle üstlendiği “saptırıcılık” rolü merkezlidir. Dolayısıyla; dünya hayatında topluluğunu imândan saptırmış, Allah

¹-A`raf 7/27

²-Esed (1998:40)

³-Hâlis Albayrak, Kur'ân'da İnsan-Gayb İlişkisi, Şûle Yayınları, İstanbul-1996, s.173

⁴-İsra 17/44

⁵-Hac 22/18

⁶-Bakara 2/74

yolundan ayırmış saptırıcı toplum önderleriyle şeytan arasında, faaliyetleri ve âhiretteki sonuçları bakımından büyük benzerlikler göze çarpmaktadır. Saptırıcı toplum önderleri; topluluklarını ezmiş, zayıflatmış, maddî açıdan sömürmüş menfaatleri gereği doğru yolu bulmalarını engellemişlerdir. Şeytan ise bunları psikolojik açıdan yerine getirmektedir. Varlıksal özelliği gereği, insanlarla insanların konuştuğu dille değil, kendisine özgü vesvese, dürtü, kötülükleri süslü gösterme gibi yöntemlerle diyalog kurup onları saptırma amacını gütmüştür.

Kur'ân'ın, toplulukların saptırıcı toplum önderlerine uyma eylemi hakkında kullandığı kavramlarla, insanın şeytana uyma eylemi hakkında kullandığı kavramlar örtüşmektedir. "İttibâ" (uyma, tâbi olma), her iki ilişki hakkında da çok sık kullanılan kavramların başında gelmektedir.

Kur'ân'ın diyalog yöntemiyle verdiği, toplulukların tâbi oldukları saptırıcı liderlerle âhirette olacak yüzleşmeleriyle, şeytanla ona uyanların yüzleşmeleri arasında da önemli benzerlikler bulunmaktadır. Topluluklarını saptıran liderler, kendilerine toplulukları tarafından yapılan suçlamaları kabul etmeyecekler, bütün bunları geri çevirip, hatanın kendilerine uyanlarda olduğunu belirterek sorumluluktan kaçmak isteyeceklerdir. Aynı durum şeytanın itiraflarında da söz konusudur. O hiçbir insanı, çağırdığı şeylere zorlamadığını, çünkü böyle bir gücünün olmadığını, insanların kendi arzu ve istekleriyle kendisine uyduğunu, bu yüzden suçun kendisine yüklenmemesini ve tâbi olanların kendilerini kınaması gerektiğini söyleyerek suçu tâbi olanlarına atacaktır. Ayrıca; Kur'ân'da, toplum önderlerinin topluluklarıyla yüzleşmeleri, şeytanın itiraflarıyla ard arda verilmesi dikkat çekicidir.¹

¹-Bkz. İbrahim 14/21-22

SONUÇ

İnsan sosyal bir varlıktır. Toplumun diğer fertleriyle devamlı iletişim ve etkileşim içersimdedir. Sosyal yönünün yanısıra, psikolojik yönünün de bu etkileşim faktöründe rolü büyüktür. İdeal etkileşimde, psikolojik yönüyle sosyal yönünün uyum içerisinde olması gerekmektedir. Bu olmadığı takdirde, kendisinde hissettiği psikolojik eksiklik ve bozukluğu, sosyal ilişkilere yansıtması kaçınılmaz olduğu gibi, sosyal ilişkilerinde yaşadığı problemleri kişiliğine yansıtması da muhakkaktır.

Dolayısıyla insan; toplumun bir ferdi olarak, içinde hissettiği psikolojik eksikliği (bu değersizlik duygusu da olabilir), tatmin olacağı toplumsal davranışlarda giderme yolunu arayacaktır. Bu giderme ve tatmin olma yolu kişide, genellikle uyma davranışı olarak tezâhür eder. Bu davranış; toplumdaki aynı statüdeki fertlerde olabildiği gibi, toplumun elit tabakasında gözüken, öncü kabul edilen, topluluğu yönlendirme konumunda olan kişi ve kişiler grubuyla da olabilir. Fertler farkında olmasalar bile, muhakkak birilerine sempati duyar, onları sever, onların davranışlarını taklid eder.

Toplumsal bir vâkıa olan uyma eyleminde, bu davranışı gerçekleştiren fertlerin bir kriteri (ölçüsü) olması gerekir. Kime, nasıl, niçin uyduklarını, tâbi olmalarındaki amacı, takip ettikleri insanların özelliklerini iyi tahlil etmelidirler. Bu gerçekleşmezse; toplumda bilinçsiz bir uyanlar grubu oluşur ki, bunlar da uyulanlar tarafından bir istismar aracı olarak kullanılabilir.

Kur'ân'ın sunmuş olduğu insanlar arasındaki bu olumlu ve olumsuz uyma eylemi modelleri, çok yönlü amaçlara ilişkin işlevleri yerine getirir. Bu tür sosyal davranış, sonucuna göre değer kazanır. Kur'ân'ın insandan istediği; dünya ve âhret

mutluluğunu vâdeden, hak yola çağırان, kişileri ahlâklı, fazîletli ve erdemli olmaya dâvet eden öncülere, liderlere veya önderler grubuna tâbi olmasıdır. Çünkü bu özellikteki önderler, insanları Allah'ın emrine iletirler. Bu da, dünyada ve âhirette en büyük kurtuluştur. Fitne ve fesat peşinde olan, topluluğuna kötülük aşılایan, onları sindiren ve sonuçta hak yoldan sapmalarına sebep olan liderler ve liderler grubuna uymaktan da Kur'ân, son derece sakındırmıştır. Bu tür olumsuz ilişkilerin sonunun ne olduğunu, uhrevî sorumluluğunun ne kadar büyük olduğunu, son derece acı ve ibret dolu sahnelerle anlatarak insanlığın dikkatini bu yöne çekmiştir. Bu durum da; hem dünyada, hem âhirette Kur'ân'ın tâbiriyle en büyük rezillik, en büyük aşağılıktır.

Ayrıca Kur'ân, sosyal bir varlık olmamasına rağmen, insanları saptırmada öncü rolü oynayan “şeytan” faktörüne de büyük önem vermiştir. Öncelikle; insan ile şeytan arasında ontolojik bakımdan büyük farklılıklar vardır. İnsanın şehâdet (görünen) âlemine ait bir varlık olması ve kendisini çevreleyen bir alan içerisinde maddî görünümle yaşamak zorunda bulunması; şeytanın ise, maddî görünümü olmayışından dolayı insanların kendisini göremediği metafizik bir varlık olması, bu farklılıkların başında gelmektedir. İnsanın görünen âlemin, şeytanın ise metafizik sahanın varlığı olmasından kaynaklanan bu köklü farklılık; bu iki varlığın, görünmeyen varlıklarla insanın yaratılmış olmadaki ortak yanlarından dolayı varlıksal bir ilişki içerisinde olmasını engellemektedir. Elbette bu ontik ilişki, görünen âlem varlıklarının kendi aralarındaki ilişkiler ağına benzemeyecektir.

Kur'ân, fiziksel boyutu olmayan şeytanı da kişilik sahibi bir varlık olarak sunmaktadır. Onun insanla olan ilişkisi, kendi isteğiyle üstlendiği “saptırıcılık” rolü merkezlidir. Dolayısıyla; dünya hayatında topluluğunu Allah yolundan saptırılmış

toplum önderleriyle şeytan arasında, faaliyetleri ve âhiretteki sonuçları bakımından büyük benzerlikler göze çarpmaktadır. Saptırıcı toplum önderleri, topluluklarını ezmiş ve zayıflatmış, maddî açıdan sömürmüş, menfaatleri gereği doğru yolu bulmalarını engellemişlerdir. Şeytan ise bunları, psikolojik açıdan yerine getirmektedir. Varlıksal özelliği gereği, insanlarla insanların konuştuğu dille değil, kendine özgü vesvese, dürtü, kötülükleri süslü gösterme gibi yöntemlerle diyalog kurup onları saptırma amacını gütmüştür.

Kur'ân'ın diyalog yöntemiyle verdiği, toplulukların tâbi oldukları saptırıcı liderlerle âhirette olacak yüzleşmeleriyle, şeytanla ona uyanların yüzleşmeleri arasında da önemli benzerlikler bulunmaktadır. Topluluklarını saptıran liderler, kendilerine toplulukları tarafından yapılan suçlamaları kabul etmeyecekler, bütün suçlamaları geri çevirip, hatanın kendilerine uyanlarda olduğunu belirterek sorumluluktan kaçmak isteyeceklerdir. Aynı durum şeytanın itiraflarında da söz konusudur. O, hiçbir insanı çağırdığı şeylere zorlamadığını, çünkü böyle bir gücünün olmadığını, insanların kendi arzu ve istekleriyle kendisine uyduğunu, bu yüzden suçun kendisine yüklenmemesini ve tâbi olanların kendilerini kınaması gerektiğini söyleyerek suçu tâbi olanlarına atacaktır.

Kur'ân, mü'minleri şeytanın hile ve tuzaklarına karşı uyarmış, ona tâbi olmamalarını istemiştir. Haram kılınan her davranışta, şirk ve inaçsızlıkta onun rolü söz konusudur. İnanmış insanlar, Allah'ın kendileri için hazırladığı nimetlere ermek üzere cennete girerken; şeytan da insanlardan saptırdıkları ile birlikte, kendileri için hazırlanmış o acı ve ebedî cezayı çekmek üzere cehennemi dolduracaklardır.

KAYNAKÇA

ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuat

1986 *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*

İstanbul : Çağrı Yayınları

AHMET B.HANBEL

1992 *Müsned*

İstanbul : Çağrı Yayınları

AKGÜL, Muhittin

1999 *Kur'ân-ı Kerim' de Hz.Peygamber*

İstanbul : Işık Yayınları

AKYÜZ, Niyazi

1999 "Dinlerin Teşekkülünde Dînî Liderlerin Karizması."

Dînî Araştırmalar Dergisi, I, 3, Ocak-Nisan : 43-64

AKYÜZ, Vecdi

1998 *Kur'ân'da Siyasî Kavramlar*

İstanbul : Kitabevi Yayıncılık

ALBAYRAK, Hâlis

1996 *Kur'ân'da İnsan-Gayb İlişkisi*

İstanbul : Şûle Yayınları

ALTINTAŞ, Ramazan

1995 *Kur'ân'da Hidâyet ve Dalâlet*

İstanbul : Pınar Yayınları

el-ÂLÛSÎ, Şihâbüddin Es-Seyyid Mahmut

1994 *Rûhu'l-Ma'ânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm Ve 's-Seb'il-Mesânî*

Beyrut : Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye

ARKONAÇ, Sibel

1993 *Grup İlişkileri*

İstanbul : Alfa Yayım

ATEŞ, Ali Osman

1995 *Şeytan*

İstanbul : Beyan Yayınları

ATEŞ, Süleyman

1997 *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*

İstanbul : Yeni Ufuklar Neşriyat

AYDEMİR, Abdullah

1990 *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*

Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

AYDEMİR, Şevket Süreyya

1997 *Lider ve Demagog*

İstanbul : Remzi Kitabevi

AYDIN, Hüseyin

1995 *Günümüz Toplumunda İman Problemi*

Ankara : Karakoç Yayınları

el-BAĞDÂDÎ (EL-HÂZİN), Alâuddin Ali b.Muhammed b.İbrahim

1995 *Lübâbü't-Te'vîl fî Maâni't-Tenzîl (Tefsîru'l-Hâzin)*

Beyrut : Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye

BAYMUR, Feriha

1985 *Genel Psikoloji*

İstanbul : İnkılab Kitabevi

el-BEGAVÎ, Ebû Muhammed El-Hüseyn b.Mes'ûd

1992 *Meâlimü't-Tenzîl*

Beyrut : Dâru'l-Ma'rife

el-BEYDÂVÎ, Nâsuruddîn Ebî Saîd Abdullah İbn Ömer b.Muhammed

1988 *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*
Beyrut : Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye

BÜYÜK LAROUSSE

1992 *"Lider" Maddesi*
İstanbul : Interpress Yayıncılık

CARREL, Alexis

1971 *İnsan Bu Meçhul*
(Çev. Muammer Tuncer)
İstanbul : Anten Yayınevi

el-CASSÂS, Ebî Bekr Ahmet b.Ali

1994 *Ahkâmü'l-Kur'ân*
Beyrut : Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye

CEBECİ, Lütfullah

1998 *Melek-Cin-Şeytan*
İstanbul : Şûle Yayınları

ÇANTAY, Hasan Basri

1993 *Kur'ân-ı-Hakîm ve Meâl-i Kerîm*
İstanbul : Risale Yayınları

ed-DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b.Abdirrahman

1992 *Sünen*
İstanbul : Çağrı Yayınları

DERVEZE, İzzet

1998 *et-Tefsîru'l-Hadîs*
(Çev. Vahdettin İnce)
İstanbul : Ekin Yayınları

DIHLEVÎ, Şah Veliyyullah

1994 *Huccetü'l-Bâliga*
(Çev. Mehmet Erdoğan)
İstanbul : İz Yayıncılık

ERGEZER, Bahattin

1992 *Liderlik ve Özellikleri*
Ankara : Ocak Yayınları

ESED, Muhammed

1998 *Kur'ân Mesajı*
(Çev. C.Koytak-A.Ertürk)
İstanbul : İşaret Yayınlar

FAZLUR RAHMAN

1996 *Ana Konularıyla Kur'ân*
(Çev. Alparslan Açıkgenç)
Ankara : Ankara Okulu Yayınları

el-FERRÂ, Ebû Zekerıyyâ Yahya b.Ziyâd

Tsz. *Maâni'l-Kur'ân*
Dâru's-Sürûr

el-FÎRUZÂBÂDÎ, Muhammed b.Yâkub

1987 *el-Kâmûsu'l-Muhît*
Beyrut : Müssetü'r-Risâle

GÖKÇE, Orhan

1993 *İletişim Bilimine Giriş*
Ankara : Turhan Kitabevi

GÖLCÜK, Ş ve S.TOPRAK

1998 *Kelam*
Konya : S.Ü.İlahiyat Fakültesi Yayınları

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdülmelik

1995 *es-Sîretü'n-Nebeviyye*
Beyrut : Dâru'l-Hayr

İBN KESİR, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmail

1997 *Tefsîru 'l-Kur 'âni 'l-Azîm*

Beyrut : Dâru'l-Ma'rife

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid

1995 *Sünen*

Beyrut : Dâru'l-Fikr

İBN MANZUR, Muhammed b. Mukrim

Tsz. *Lisânü 'l-Arab*

Beyrut : Dâru Sadr

el-İMÂDÎ, Ebussuûd Muhammed b. Muhammed

1994 *İrşâdî 'l-Akli 's-Selîm ilâ Mezâye 'l-Kur 'âni 'l-Kerîm*

Beyrut : Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî

el-İSFEHÂNÎ, Râgıp

1986 *el-Müfredât fî Garîbi 'l-Kur 'ân*

İstanbul : Kahraman Yayınları

İSLAM ANSİKLOPEDİSİ

1979 "Seyyid" Maddesi

İstanbul : Millî Eğitim Basımevi

KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem

1988 *İnsan ve İnsanlar*

İstanbul : Evrim Basımevi

KAPAR, M. Ali

1993 *Hz. Muhammed (S.A.V.)' in Müşriklerle Münasebetleri*

İstanbul : Esra Yayınları

KARAGÖZ, İsmail

1997 *Kur 'ân'da İbadet Kavramı*

İstanbul : Şûle Yayınları

KARAMAN, Hayrettin

1987 *Anahatlarıyla İslam Hukuku-1*
İstanbul : Ensar Neşriyat

KASAPOĞLU, Abdurrahman

1997 *Âdem 'den Hâtem 'e Kişilik*
İstanbul : İzci Yayınları

KASAPOĞLU, Abdurrahman

1997 *Kur 'ân 'da İman Psikolojisi*
İstanbul : Yalnızkurt Yayınları

KASAPOĞLU, Abdurrahman

1997 *Kur 'ân 'da Kişilik Psikolojisi*
İstanbul : İzci Yayınları

el-KÂSİMÎ, Muhammed Cemâlüddin

1994 *Mehâsinü 't-Te 'vîl (Tefsîru 'l-Kâsimî)*
Beyrut : Dâru İhyâi 't-Türâsi 'l-Arabî

KAYA, A. Vahap

1998 *Karizmanın Şiddeti*
Ankara : Sis Yayıncılık

KILIÇ, Sadık

1984 *Kur 'ân 'da Günah Kavramı*
Konya : Hibaş Yayınevi

KIZILÇELİK, S. ve Y.ERJEM

1992 *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*
Konya : Günay Ofset

el-KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed

1993 *el-Câmi ' li Ahkâmi 'l-Kur 'ân*
Beyrut : Dâru 'l-Kütübi 'l-İlmiyye

KUTUB, Seyyid

1997 *Fî Zilâli'l-Kur'ân*

Kahire : Dâru'ş-Şürûk

MACLVER, R.M. ve C.H.PAGE

1994 *Cemiyet I*

(Çev. Âmiran Kurtkan)

İstanbul : Milli Eğitim Basımevi

el-MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b.Muhammed

1994 *el-Ahkâmî's-Sultâniyye ve'l-Velâyetü'd-Dîniyye*

Beyrut : Dâru'l-Kütübi'l-Arabî

el-MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b.Muhammed

Tsz. *en-Nüketü ve'l-Uyân (Tefsîru'l-Mâverdi)*

Beyrut : Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye

MEVDÛDÎ, Ebu'l-Alâ

1991 *Tefhîmü'l-Kur'ân*

(Çev. Muhammed Han Kayânî ve Diğerleri)

İstanbul : İnsan Yayınları

MUSTAFA, İ., A.H. EZ-ZİYÂD, H. ABDÛLKÂDİR ve M.A. EN-NECCÂR

1989 *el-Mu'cemu'l-Vesit*

İstanbul : Çağrı Yayınları

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn b.Haccâc El-Kuşeyrî

1995 *Sahih*

Beyrut : Dâru'l-Fikr

en-NESEFÎ, Abdullah b.Ahmet b.Mahmud

1995 *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil (Tefsîru'n-Nesefi)*

Beyrut : Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye

ÖNKAL, Ahmet

1999 *Rasûlüllâh'ın İslam'a Davet Metodu*

İstanbul : Esra Yayınları

PAZARBAŞI, Erdoğan

1996 *Kur'ân ve Medeniyet*
İstanbul : Pınar Yayınları

er-RÂZÎ, Fahreddin

1997 *et-Tefsîru'l-Kebîr*
Beyrut : Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî

SÂBÛNÎ, Muhammed Ali

Tsz. *Safvetü't-Tefâsir*
Beyrut : Dâru'l-Kalem

SAĞIROĞLU, Ekrem

1993 *Kur'ân'da İnsan ve Toplum*
İstanbul : Pınar Yayınları

SARP, Hatemi Senih

1936 *Psikoloji*
İstanbul : Türkiye Basımevi

SAYI, Ali

1992 *Hz.Musa*
İstanbul : İz Yayıncılık

SEZER, Mustafa

1993 *Yönetenler ve Peygamberler*
İstanbul : Ravza Yayınları

SOSYAL BİLİMLER ANSİKLOPEDİSİ

1990 *"Liderlik" Maddesi*
İstanbul : Risâle Yayınları

ŞAKİR, Mahmut

1993 *Hz.Âdem' den Bugüne İslam Tarihi*
İstanbul : Kahraman Yayınları

eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b.Ali Muhammed

1998 *Fethu 'l-Kadîr*

Beyrut : Dâru İbn Kesîr

et-TABERÎ, Ebû Câfer Muhammed b.Cerîr

1980 *Câmiu 'l-Beyân fi Tefsîri 'l-Kur 'ân*

Beyrut : Dâru'l-Ma'rife

et-TİRMÎZÎ, Ebû İsâ Muhammed

1992 *Sünen*

İstanbul : Çağrı Yayınları

ÜLKEN, Hilmi Ziya

1969 *Sosyoloji Sözlüğü*

İstanbul : Milli Eğitim Basımevi

WACH, Joachim

1995 *Din Sosyolojisi*

(Çev. Ünver Günay)

İstanbul : M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

YAMAKOĞLU, Cihan

1990 *İnsan İlişkileri*

Ankara : Yükseköğretim Kurulu Matbaası

YAZIR, Elmalılı Hamdi

1971 *Hak Dini Kur 'ân Dili*

İstanbul : Eser Kitabevi

YETİK, Zübeyir

1985 *Şeytan*

İstanbul : Beyan Yayınları

YILDIRIM, Celâl

1986 *İlimin Işığında Asrın Kur 'ân Tefsiri*

İzmir : Anadolu Yayınları

ez-ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmûd İbn Ömer

1995 *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi 't-Tenzil*

Beyrut : Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye

ez-ZÜHAYLÎ, Vehbi

1991 *et-Tefsîru 'l-Münîr*

Beyrut : Dâru'l-Fikri'l-Muâsır

